

วารสาร สหวิทยาการ

ปีที่ 16
ฉบับที่ 1

วิทยาลัยสหวิทยาการ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Journal of Integrated Sciences
College of Interdisciplinary studies
Thammasat University

Volume 16, Issue 1
(Oct. 2018 - Mar. 2019)

Journal
of Integrated Sciences

วารสารสหวิทยาการ

Journal of Integrated Sciences

ปีที่ 16 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม 2561-มีนาคม 2562)

Volume 16, Issue 1 (Oct. 2018 - Mar. 2019)

ISBN: 1685-2494

เจ้าของ วितยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์ ดร.สายฝน สุเอียนธรมเมธี

กองบรรณาธิการ

ศาสตราจารย์สายนันต์ ไพรัชญกิจตร

นักวิชาการอิสระ

รองศาสตราจารย์ ดร.สายทิพย์ สุคติพันธ์

ศาลปกครอง

อาจารย์ ดร.สมพันธ์ เตชะอธิก

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รุ่งนภา เทพภาพ

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุฬณี ดันติกุลานันท์

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เลขานุการวารสาร

นางสาวลิตพร จิโนทา

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นางสาวหฤทัยรัตน์ ศรีจันทร์ขำ

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ออกแบบปก อาจารย์บุษกร ฮวบเข้ม

คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

สหวิทยาการ : สายฝน สุเอียนธรมเมธี,(บรรณาธิการ)

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2562

จำนวน 400 เล่ม

พิมพ์ที่ : นิตยกรรมการพิมพ์

76/251-3 หมู่ 15 ต.บางม่วง อ.บางใหญ่ จ.นนทบุรี 11140

โทร. 0 2403 4567, 0 2449 2525, 08 1309 5215

E-mail : niti2512@hotmail.com, niti2512@gmail.com

ติดต่อกองบรรณาธิการ

นางสาวลิตพร จิโนทา

นางสาวหฤทัยรัตน์ ศรีจันทร์ขำ

กองบรรณาธิการวารสารสหวิทยาการ

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เลขที่ 2 ถนนพระจันทร์ แขวงพระบรมมหาราชวัง

เขตพระนคร จังหวัดกรุงเทพฯ 10200

E-mail : Ci.journal@tu.ac.th

โทรศัพท์ 02-6132841 (ท่าพระจันทร์)

โทรศัพท์ 054-237-999 ต่อ 5338 (ศูนย์ลำปาง)

บทความทัศนะ ข้อคิดเห็น ภาพที่ปรากฏ

ในวารสารเล่มนี้เป็นความคิดเห็นส่วนตัวของผู้เขียน

บรรณาธิการและกองบรรณาธิการไม่จำเป็นต้องเห็นพ้องด้วย

และไม่ถือเป็นความรับผิดชอบ

ลิขสิทธิ์เป็นของผู้เขียนและวิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การตีพิมพ์ต้องได้รับอนุญาตจากผู้เขียน

และวิทยาลัยสหวิทยาการโดยตรง

และเป็นลายลักษณ์อักษร

วารสารสหวิทยาการยังมุ่งมั่นที่จะเป็นกลไกในการถ่ายทอดความรู้เชิงสหวิทยาการ ในมุมมองและสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นประโยชน์ทั้งต่อคณาจารย์ นักศึกษา และผู้ที่สนใจ มุมมองวิชาการในเชิงสหวิทยาการ ฉบับนี้เราคัดเลือกบทความที่สะท้อนปรากฏการณ์ ที่หลากหลายแต่ยังคงใช้วิธีวิทยาและทัศนะทางวิชาการในเชิงสหวิทยาการในการศึกษา

บทความแรกเป็นงานศึกษาของ **สิทธิพล เครือรัฐติกา** เป็นผลงานศึกษามิติ ประวัติศาสตร์ที่สะท้อนให้เข้าใจอิทธิพลของการเดินเรือเพื่อการค้าของจีนที่มีอิทธิพล ต่อประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรวมถึงไทยด้วย ไม่ว่าจะเป็นการแพร่กระจาย ของศาสนาอิสลาม เรื่องเล่า ความเชื่อ สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับการเดินเรือของเจิ้งเหอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเดินเรือของเจิ้งเหอส่งผลต่อการเมืองและเศรษฐกิจเอเชียตะวันออกเฉียง ใต้ ทำให้เกิดการเจริญเติบโตของเมืองท่าอย่างมะละกา งานศึกษาชิ้นนี้จึงเป็นการสะท้อนให้ เห็นอิทธิพลของการเดินเรือในประวัติศาสตร์ที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนวัฒนธรรม

บทความที่สองและสามเน้นไปที่การศึกษาปรากฏการณ์ในชุมชน ซึ่งการศึกษาชุมชน เป็นหัวใจหลักของการสร้างความรู้แบบสหวิทยาการที่ต้องใช้องค์ความรู้หลากหลายสาขาใน การทำความเข้าใจ งานวิจัยของ **ธนพงษ์ ถมออ่อน** เรื่องการเรียนรู้ของชุมชนผ่านกระบวนการ ผลิตข้าวนาโยนของเกษตรกรในเขตเทศบาลตำบลป่าตันนาครี อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง นำสนใจตรงที่ผู้เขียนพยายามสะท้อนให้เห็นว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการสามารถช่วยเหลือพัฒนา ชุมชนได้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและการเพาะปลูกข้าวที่เคยปฏิบัติมานานเพื่อ ช่วยแก้ไขปัญหาในอดีต เช่น การลดต้นทุนการผลิต การตรากดขี่ที่ส่งผลต่อสุขภาพ เป็นต้น ผู้วิจัยใช้คำว่า “การถูกแซ่แข่งทางความคิด” อีกทั้งกระบวนการวิจัยของงานวิจัยนี้สามารถ แก้ไขปัญหาของชาวนา ช่วยลดการละทิ้งที่ดินในการทำเกษตรของชาวนา ซึ่งเป็นปัญหา ใหญ่ของภาคการเกษตรที่ไทยกำลังเผชิญและตระหนัก โดยเฉพาะประเด็นความมั่นคง ทางอาหาร งานวิจัยจึงสะท้อนให้เห็นคุณูปการอย่างน้อยสองประเด็น คือ การใช้ระเบียบ วิธีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการในการวิจัย และ การทำงานวิจัยของนักวิชาการสามารถช่วยเหลือ พัฒนาชุมชนได้ เป็นงานวิจัยที่ถือว่าเป็นนวัตกรรมทางสังคมได้ (SOCIAL INNOVATION)

บทความเรื่อง ชุมชนบ้านปางกับการจัดการความมั่นคงด้านอาหาร ของ **กิ้งแก้ว ทิศติง** พยายามถ่ายทอดวิธีการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านในชุมชนชนบท ซึ่งพบว่า ชาวบ้านมีวิธีการจัดการความมั่นคงทางอาหารที่ไม่ได้แปลกแยกออกจากวิถีในชีวิตประจำวัน

ความรู้และการถ่ายทอดด้านอาหารภายในครัวเรือนจะผ่านจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า สายใยความสัมพันธ์ในครอบครัวในชนบทมีความสำคัญต่อการสร้างความมั่นคงทางอาหาร แม้ระบบการผลิตทางการเกษตรจะเปลี่ยนเป็นระบบเศรษฐกิจแบบตลาดก็ตาม แต่ครัวเรือน ชนบทยังคงรักษาความหลากหลาย ความปลอดภัย และความมั่นคงทางอาหารให้แก่สมาชิก ในครัวเรือน

บทความที่สี่ได้คัดเลือกการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเป็น ประเด็นที่สำคัญในห้วงเวลาของการพัฒนาการเมืองในระบอบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ของสังคมไทย งานนี้จะเป็นประโยชน์กับนักศึกษาด้านบริหารรัฐกิจอยู่มาก การศึกษาเรื่อง การสร้างความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นบนพื้นที่ภาคตะวันออก: ปัจจัยแห่ง ความสำเร็จและสภาพปัญหาอุปสรรค ของ **ชัชวรินทร์ ตันติเวชวาณิชย์ และ วสันต์ เหลืองประภัสร์** ต้องการพิจารณาว่ายังไม่มีการศึกษาเรื่องนี้มาก่อนและต้องการให้ผลการ ศึกษาเป็นตัวแทนให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่น เป็นความพยายามของวงการวิชาการ ด้านองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้เขียนได้ทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับความร่วมมือระหว่างองค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่นไว้อย่างละเอียด การศึกษาพบประเด็นที่เป็นประโยชน์กับการศึกษา และพัฒนาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเสนอว่าแม้แต่รัฐบาลเองยังต้องปรับกฎหมาย ที่เกี่ยวข้องเพื่ออำนวยความสะดวกให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้สามารถจัดบริการ สาธารณะให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทย มีข้อจำกัดอีกหลายประการ

สุดท้ายบทความของ **อภิเดช เตปิน** เรื่องรูปแบบการล่าแม่มดออนไลน์ในบริบท สังคมไทย เป็นงานที่สะท้อนแนวคิด “การล่าแม่มด” ได้ชัดเจนมาก การล่าแม่มดซึ่งเป็น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยและกระทบกับทั้ง “ผู้ล่า” และ “ผู้ถูกล่า” มาเมื่อไม่นาน นี้เองหลังจากจำนวนการใช้สื่อออนไลน์ในสังคมไทยมีมากยิ่งขึ้น ทำให้ข้อมูลที่ทั้งเป็นจริง และเป็นเท็จถูกสื่อสารออกไปโดยไม่มีกรกลั่นกรอง ส่งผลกระทบตั้งแต่ระดับรุนแรงน้อย ไปจนถึงรุนแรงงานแล้วแต่กรณี อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้เสนอแนะว่า สังคมสามารถช่วยกัน ป้องกันและแก้ไขได้ในระดับการกำหนดนโยบายรัฐ และ ใช้อย่างเข้มแข็ง

ทั้งปรากฏการณ์ แนวคิด และระเบียบวิธีที่ใช้การศึกษาตามบทความทั้งห้าเรื่อง มีความหลากหลายถือเป็นตัวอย่างที่น่าสนใจของวงวิชาการ ส่วนผลการศึกษาเป็นประโยชน์ ต่อทั้งการสร้างความรู้และการกำหนดนโยบายของประเทศต่อไป

รองศาสตราจารย์ ดร.สายฝน สุเอียนทรเมธี

บรรณาธิการ

สารบัญ

Content

หน้า 8

01 มรดกของเจิ้งเหอในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

Zheng He's Legacies in Southeast Asia

สิทธิพล เครือรัฐติกาฬ
Sitthiphon Kruarattikan

หน้า 25

02 การเรียนรู้ของชุมชนผ่านกระบวนการผลิตข้าวนาโยนของเกษตรกรในเขตเทศบาลตำบลป่าต้นนาครี อำเภอมะเข่ จังหวัดลำปาง

The Study of Community Learning Process Through Parachute Rice Transplanting Process of Agriculturist in Patan Nakrua Municipal District, Mae ta District, Lampang

ธนพงษ์ ลมอ่อน
Thanupong lomon

หน้า 63

03 ชุมชนบ้านปงกับการจัดการความมั่นคงด้านอาหาร

Ban Pong and Food Security Management

กิ่งแก้ว ทิศตั้ง
Kingkaew Tistueng

หน้า 90

04 การสร้างความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น บนพื้นที่ภาคตะวันออก: ปัจจัยแห่งความสำเร็จ และสภาพปัญหาอุปสรรค

Establishment of Inter-local Governance Cooperation Case Study Eastern Thailand: Key Success Factors and Barriers

ชัชวินธ์ ตันติเวชวาณิชย์
และ วสันต์ เหลืองประภัสร์
Chardchawin Tantivejjavanichaya
and Wasan Luangprapat

หน้า 134

05 รูปแบบของการล่าแม่มดออนไลน์ในบริบทสังคมไทย

The Patterns of Online Witch Hunting in The Context of Thai Society

อภิเดช เตปิน
Abhidech Tepin

Journal
of Integrated Sciences

01

มรดกของเจิ้งเหอ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

Zheng He's Legacies
in Southeast Asia

ลัทธิพล เครือรัฐติกาล
Sitthiphon Kruarattikan

บทคัดย่อ

การเดินทางของจีนสมัยราชวงศ์หมิงนำโดยขันทีจีนมุสลิมนามว่า เจิ้งเหอ ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 ส่งผลต่อการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างใหญ่หลวง บทความนี้สำรวจงานศึกษา ที่เกี่ยวข้องเพื่อชี้ให้เห็นมรดกของเขาในภูมิภาคแห่งนี้ ซึ่งได้แก่ (1) ความเจริญ ของมะละกาในฐานะเมืองท่าแลกเปลี่ยนสินค้า (2) การเกิดยุคการค้าและ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ (3) การแพร่กระจายของศาสนาอิสลาม และ (4) เรือสำเภาและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับเจิ้งเหอ

คำสำคัญ

จีน; เอเชียตะวันออกเฉียงใต้; เจิ้งเหอ

Abstracts

The Ming maritime voyages led by Muslim Chinese eunuch Zheng He in the early 15th century had tremendous impacts on Southeast Asia's politics, economy, society, and culture. The article aims to explore relevant studies to indicate his legacies in the region, which are (1) the rise of Malacca as an entrepôt; (2) the so-called "Age of Commerce" and absolutism; (3) the spread of Islam; and (4) tales and sacred places related to Zheng He.

Keywords

China; Southeast Asia, Zheng He

● บทนำ

การเดินทางของจีนที่จีนมุสลิมนามว่า เจิ้งเหอ (Zheng He) ถือเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์โลก กล่าวคือ ในช่วง ค.ศ. 1405 - 1433 จักรพรรดิหย่งเล่อ (Yongle) และจักรพรรดิเซวียนเต๋อ (Xuande) แห่งราชวงศ์หมิงมีพระราชโองการให้นำกองเรือขนาดใหญ่ราว 200 ลำออกไปท่องทะเลจีนใต้และมหาสมุทรอินเดียรวมกัน 7 ครั้ง และติดต่อกับอาณาจักรต่างๆ 36 แห่ง¹ โดยไปไกลที่สุดถึงชายฝั่งตะวันออกของทวีปแอฟริกา การเดินทางครั้งนี้นอกจากจะขยายเกียรติภูมิและความยิ่งใหญ่ของจีนแล้ว ยังมีความสำคัญในประวัติศาสตร์การเดินทางเรืออีกด้วย เพราะเกิดขึ้นเกือบ 100 ปีก่อนที่มหาอำนาจตะวันตกอย่างโปรตุเกสจะสามารถเดินเรืออ้อมทวีปแอฟริกาไปยังอินเดียสำเร็จ ดังที่เอ็ดวิน โอ. ไรสเซอร์ (Edwin O. Reischauer) และจอห์น เค. แฟร์แบงก์ (John K. Fairbank) นักวิชาการด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาคนสำคัญของสหรัฐอเมริกาในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้ยกย่องว่าการเดินทางของเจิ้งเหอเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน (ไรสเซอร์ และแฟร์แบงก์, 2510, น. 644)

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นภูมิภาคหนึ่งที่เจิ้งเหอเดินทางเรือผ่านทุกครั้งที่การเดินทางของเขาทั้งมรดกอันใหญ่หลวงที่ส่งผลต่อการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของภูมิภาคนี้ บทความนี้นำเสนอหามาจากวิทยานิพนธ์ของผู้เขียนเรื่อง "ภาพลักษณ์ของเจิ้งเหอในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของจีน" ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2553

1 นับตามที่ปรากฏในประวัติของเจิ้งเหอใน หมิงสี่ (ประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิงฉบับหลวง) ซึ่งนักประวัติศาสตร์ ราชวงศ์ชิงเรียบเรียงเสร็จเมื่อ ค.ศ. 1739 ตูราลเยอียดได้ตีพิมพ์ภาคผนวก 1 ของ Dreyer (2007, p. 190)

โดยมุ่งสำรวจมรดกของเจิ้งเหอในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านงานศึกษาของนักวิชาการ โดยใช้ให้เห็นมรดกสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ (1) ความเจริญของมะละกาในฐานะเมืองท่าแลกเปลี่ยนสินค้า (2) การเกิดยุคการค้าและสมบูรณ์ญาสิทธิราชย์ (3) การแพร่กระจายของศาสนาอิสลาม และ (4) เรื่องเล่าและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับเจิ้งเหอ

● ความเจริญของมะละกา

ในฐานะเมืองท่าแลกเปลี่ยนสินค้า

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นดินแดนที่มีปฏิสัมพันธ์กับจีนในทางเมืองเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมมาเป็นเวลานานนับพันปีแล้ว โดยมีหลักฐานการติดต่อในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับอาณาจักรฟูนันบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 3 (ฮอลล์, 2549, น. 27-33) อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมของจีนปรากฏชัดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ดังกรณีของเวียดนามซึ่งตกอยู่ภายใต้การปกครองของจีนตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 1 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 10 เมื่อราชวงศ์ถังล่มสลายลงและจีนเข้าสู่ยุคแห่งความแตกแยก เวียดนามจึงสามารถปลดแอกตนเองได้สำเร็จ แต่เวียดนามก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการกับจีนและรับเอารูปแบบการปกครองตามลัทธิขงจื๊ามาใช้ตราจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรืออีกกรณีหนึ่งคือ พม่า ซึ่งการรุกรานของราชวงศ์หยวนของจีนได้นำไปสู่การล่มสลายของจักรวรรดิพุกามใน ค.ศ. 1287 กล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า จีนเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเจริญและการล่มสลายของอาณาจักรต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป

แม้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทรจะห่างไกลจากจีนและได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากจีนน้อยกว่าภาคพื้นทวีป แต่จีนก็มีอิทธิพลต่อการเมือง

และเศรษฐกิจในแถบนี้ไม่น้อย การที่จีนเป็นอาณาจักรใหญ่ที่ผู้กระบบบรรณาการเข้ากับการให้สิทธิพิเศษทางการค้าแก่รัฐบรรณาการ ทำให้อาณาจักรต่างๆ พากันแสวงหาการรับรองจากจีน ซึ่งช่วยให้อาณาจักรเหล่านี้ได้เปรียบเหนืออาณาจักรข้างเคียงหรืออาณาจักรคู่แข่ง เห็นได้จากกรณีของอาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งกลายเป็นมหาอำนาจทางทะเลชั้นนำของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 7 - 13 ดังที่มิลตัน ออสบอร์น (Milton Osborne) บรรยายว่า

ข้อเท็จจริงของการเป็นรัฐบรรณาการ แน่นนอนว่า ย่อมเป็นเรื่องของการตกลงที่จะไม่กระทำการใดๆ เป็นปฏิปักษ์ต่อผลประโยชน์ของจีน แต่สัมพันธภาพนี้ยังมียกด้วยว่า จีนจะปกป้องผลประโยชน์ของรัฐบรรณาการของตนจากผู้ที่อาจจะลงตีด้วย สิ่งสำคัญที่สุดสำหรับรัฐที่ทำการค้าอย่างศรีวิชัยคือ การได้รับการรับรองจากจีน ซึ่งก็เป็นไปพร้อมๆ กับการได้รับสถานะภาพรัฐบรรณาการ สถานภาพนี้เชื่อมโยงกับสิทธิที่จะค้าขายกับจีนด้วย เมื่อจีนมอบสถานะดังกล่าวให้แก่ศรีวิชัย รัฐบาลค้าทางทะเลอื่นๆ ซึ่งเป็นคู่แข่งของศรีวิชัยจะตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบอย่างร้ายแรงทีเดียว (ออสบอร์น, 2544, น. 39)

ในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ได้เกิดอาณาจักรการค้าทางทะเลใหม่ในแหลมมลายู นามว่า มะละกา ซึ่งงานศึกษาของสุพัฒน์ ัญญะวิบูลย์ (2539) และ โอ. ดับเบิลยู. โวลเตอร์ส (Wolters, 1970) ชี้ให้เห็นว่ากองเรือของเจิ้งเหอและการสนับสนุนจากราชวงศ์หมิงมีส่วนสำคัญอย่างมาก อาณาจักรนี้ก่อตั้งขึ้นในต้นทศวรรษ 1400 โดยเจ้าชายปรเมศวร (Paramesvara) แห่งราชวงศ์ปาเล็มบังบนเกาะสุมาตรา ผู้ต้องการหนีการครอบงำของอาณาจักรมัชปาหิต ปัญหาสำคัญที่มะละกาต้องเผชิญมี 2 ประการ คือ (1) สภาพดินที่ไม่เหมาะต่อการเพาะปลูก ทำให้ผู้คนต้องยังชีพด้วยการทำประมง และ (2) ความพยายามของอาณาจักร

อยุธยาและมณฑลพายัพที่จะขยายอำนาจเข้ามา มะละกาจึงรีบสถาปนาความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการกับจีนเมื่อ ค.ศ. 1405 ดังปรากฏในบันทึกของหม่าฮวน (Ma Huan) ซึ่งร่วมเดินทางไปกับเจิ้งเหอว่า

แต่ก่อนสถานที่นี้ไม่มีสถานะเป็น ‘ประเทศ’ . . . ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินของตนเอง ปกครองโดยเพียงหัวหน้าคนเดียวเท่านั้น แผ่นดินนี้เป็นเขตอำนาจของประเทศสยาม (สยาม- ผู้เขียน) โดยทุกปีต้องส่งบรรณาการเป็นเงินจำนวน 40 เหลียง (47.96 ออนซ์ – ผู้เขียน) ถ้าไม่ส่งบรรณาการไป ประเทศสยาม-หลวงจะส่งทหารเข้ามาโจมตี

ในปีที่ 7 แห่งรัชสมัยหย่งเล่อ (ค.ศ. 1409 – ผู้เขียน) . . . ราชทูตมหาขันทีเจิ้งเหอและคณะนำพระราชโองการของจักรพรรดิ พร้อมด้วยตราเงิน 2 ตรา หมวก 1 ใบ เข็มขัดและเสื้อคลุมมามอบให้แก่หัวหน้าเจิ้งเหอได้ปักป้ายจารึกและยกสถานที่นี้เป็นนคร ซึ่งต่อมาเรียกว่า ‘ประเทศหม่าน-ล่า-เจีย’ (มะละกา – ผู้เขียน) หลังจากนั้นเขียน-หลวงก็ไม่กล้ามารุกราน

หัวหน้าผู้ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินได้นำพระชายาและพระโอรสเดินทางไปยังเมืองหลวงเพื่อขอบพระทัยและนำผลิตผลท้องถิ่นถวายเป็นเครื่องบรรณาการ และราชสำนักได้มอบเรือเดินสมุทรเพื่อให้พระองค์สามารถเดินทางกลับไปปกครองประเทศได้ (Ma Huan, 1997, p. 108-109)

โวลเตอร์ส (Wolters, 1970, pp. 154-155) มองว่าการยอมเป็นรัฐบรรณาการทำให้มะละกามีสถานะเทียบเท่ากับอยุธยาและมณฑลพายัพ และอำนาจทางทะเลของจีนที่แสดงออกผ่านกองเรือของเจิ้งเหอทำให้ทั้งสองอาณาจักรต่างเกรงใจจีนและมีความยับยั้งชั่งใจมากขึ้นในการขยายอำนาจเข้าสู่มะละกาหรือกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า จีนเป็นหลักประกันความมั่นคงให้กับอาณาจักรที่

เกิดใหม่อย่างมะละกา ขณะที่สุพัฒน์ ธัญญวิบูลย์ (2539, น. 44-51) มองว่าการเปิดความสัมพันธ์กับจีนทำให้มะละกาได้สิทธิในการค้าขายกับจีน การปรากฏตัวของกองเรือและสินค้าจีนที่มะละกาช่วยดึงดูดพ่อค้าจากดินแดนต่างๆไม่ว่าจะเป็นหมู่เกาะเครื่องเทศ ฟิลิปปินส์ อยุธยา พะโค รวมไปถึงดินแดนที่อยู่ห่างไกลอย่างตะวันออกกลางและเปอร์เซียให้เข้ามาค้าขาย จนมะละกากลายเป็นเมืองท่าแลกเปลี่ยนสินค้า (entrepôt) ที่สำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 15 และถึงแม้ว่าจีนจะยกเลิกนโยบายกองเรือหลัง ค.ศ. 1433 แต่ก็ได้ส่งผลทางลบต่อมะละกา เพราะในช่วงดังกล่าวมะละกาได้มีรากฐานทางการเมืองและการค้าที่มั่นคงแล้วและมีความเจริญรุ่งเรืองเรื่อยมาจนตกอยู่ภายใต้การยึดครองของโปรตุเกสใน ค.ศ. 1511

● การเกิดยุคการค้าและสมบูรณาญาสิทธิราชย์

นอกจากมะละกาแล้ว การเดินเรือของเจิ้งเหอยังส่งผลโดยรวมต่อเศรษฐกิจและการเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย นักวิชาการคนสำคัญที่นำเสนอแนวคิดนี้คือ แอนโทนี รีด (Anthony Reid) เขาตั้งข้อสังเกตว่า ก่อน ค.ศ. 1400 การค้าทางทะเลระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับทะเลจีนใต้ซบเซาลง อันเป็นผลมาจากการระบาดของกาฬโรคในยุโรปช่วง ค.ศ. 1346 - 1348 ความขัดแย้งระหว่างชาวคริสต์กับมุสลิมในแถบตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และนโยบายห้ามการค้าทางทะเลของจีนในต้นราชวงศ์หมิง แต่เมื่อพ้น ค.ศ. 1400 ไปแล้ว การค้าทางทะเลก็กลับมาคึกคัก เห็นได้จากการส่งออกเครื่องเทศและพริกไทยของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปยังตลาดต่างๆ ได้เพิ่มขึ้นมาก โดยเฉพาะตลาดจีนและยุโรป และเป็นจุดเริ่มต้นของยุคการค้า (The Age of Commerce) ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งกินเวลาไปถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 รีดมองว่าเรื่องดังกล่าวเกี่ยวข้องกับการเดินเรือของเจิ้งเหอ ดังที่เขาอธิบายว่า

ดูเหมือนจะไม่มีข้อสงสัยเลยว่า กองเรือที่จักรพรรดิหย่งเล่อแห่งราชวงศ์หมิง (1402-24) ส่งไปเพื่อการค้า 6 ครั้ง รวมทั้งการขยายตัวของจีนในช่วงเวลาเดียวกันไปยังเวียดนามและพม่า ทำให้ความต้องการผลิตผลของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มขึ้นอย่างมาก ถ้าหากจะต้องเจาะจงเลือกช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งว่าเป็นจุดเริ่มต้น “ยุคการค้า” ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การส่งผู้แทนการค้าของจีนคณะแรกในความควบคุมของนายพลเรือเจิ้งเหอผู้เป็นขันทีใน ค.ศ. 1405 น่าจะเป็นจุดเริ่มต้นที่เหมาะสมที่สุด (รีด, 2548, น. 13)

ในทัศนะของรีด กองเรือของเจิ้งเหอกระตุ้นการผลิตพืชผลของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อป้อนสู่ตลาดจีน และแม้ว่าต่อมาจักรพรรดิราชวงศ์หมิงจะยกเลิกนโยบายกองเรือและการค้าทางทะเลโดยรัฐ แต่การค้าระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับจีนก็ดำเนินต่อไปด้วยเหตุผล 3 ประการ ได้แก่ (1) การบังคับใช้กฎหมายของราชวงศ์หมิงนั้นไม่เคร่งครัด ทำให้ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 15 ไปจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ยังมีเรือแล่นไปมาระหว่างมณฑลฝูเจี้ยนกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่เสมอ (2) การที่รัฐบรรณาการอย่างมะละกามีขพาหิต และอยุธยา ยังคงส่งทูตไปถวายบรรณาการ ณ กรุงปักกิ่งเพื่อหวังประโยชน์ทางการค้า ทำให้จักรพรรดิจีนต้องผ่อนปรนให้ค้าขายได้ตามสมควร และ (3) อาณาจักรริวกิวในทะเลจีนตะวันออกมีความสัมพันธ์ที่ดีกับทั้งราชสำนักจีนและพ่อค้าจีนที่ฝูเจี้ยน ริวกิวจึงมีสถานะเป็นพ่อค้าคนกลางที่ทำให้การค้าระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับจีนดำเนินต่อไปได้ (รีด, 2548, น. 11-18)

รีดยังเสนออีกว่า ผู้ปกครองของอาณาจักรต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นำเอาความมั่งคั่งที่เกิดขึ้นจากการค้ากับจีนมาเสริมสร้างอำนาจของตนให้เข้มแข็งจนเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (absolutist state) ตัวอย่างที่เขายกขึ้นมาคือ อยุธยาในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ค.ศ. 1448 – 1488)

ซึ่งกลายเป็นอาณาจักรที่มีระบบราชการที่ซับซ้อนที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีประมวลกฎหมายที่กำหนดตำแหน่งและสถานะของผู้คนในสังคมให้แน่นอน โดยข้าราชการจะได้รับที่ดินตามตำแหน่งราชการของตน และสูญเสียที่ดินเมื่อถูกปลดจากตำแหน่งหรือเสียชีวิต ทำให้ข้าราชการไม่มีที่ดินตกทอดไปยังลูกหลานจนเกิดเป็นอำนาจส่วนตัวขึ้นมาท้าทายกษัตริย์ได้ (รีด, 2548, น. 283-284) นอกจากนี้ ความมั่งคั่งจากการค้ายังทำให้กษัตริย์อยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 มีพระราชทรัพย์ที่จะจ้างชาวต่างชาติเข้ามารับราชการเพื่อเสริมพระราชอำนาจและจัดการกับขุนนางไทยที่ทำนายพระองค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เห็นได้ชัดในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ค.ศ. 1657 – 1688) ซึ่งหลักฐานของชาวฮอลันดาระบุว่า พระองค์เคยจับกุมขุนนางนับร้อยคนเนื่องจากสงสัยว่าคนพวกนี้วางแผนจะวางยาพิษพระราชธิดา (รีด, 2548, น. 273-278) กล่าวโดยสรุปในทัศนะของรีด การเดินเรือของเจิ้งเหอนอกจากจะส่งผลทางตรงคือความเฟื่องฟูของการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ยังส่งผลให้เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นอีกด้วย²

2 อย่างไรก็ตาม จุดกำเนิดของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังเป็นที่ถกเถียงกัน กุลลดา เกษบุญชู-มัต (Kullada, 2004, pp. 179-180) มองว่ารัฐอยุธยาไม่มีลักษณะของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้เพราะ (1) พระราชอำนาจของกษัตริย์ยังจำกัดอยู่แต่บริเวณราชธานีและบริเวณชลใกล้เคียงเท่านั้น โดยในหัวเมืองที่ห่างไกลยังคงมีอำนาจส่วนท้องถิ่นซึ่งอำนาจส่วนกลางยังไม่สามารถเข้าไปจัดการปกครองได้โดยตรง และ (2) ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ข้าราชการจะต้องมีรายได้หลักจากเงินเดือนที่ได้รับพระราชทานจากกษัตริย์ เพื่อเป็นหลักประกันว่าพวกเขาจะทำงานตามที่พระองค์ มอบหมาย หากแต่ข้าราชการของอยุธยายังคงมีรายได้หลักจากการอาศัยตำแหน่งราชการเพื่อหาผลประโยชน์ กุลลดา มองว่า รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่แท้จริงเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือตรงกับปลายคริสต์ศตวรรษ ที่ 19

● การแพร่กระจายของศาสนาอิสลาม

ก่อนการมาถึงของเจิ้งเหอ ศาสนาอิสลามได้เข้ามาเผยแผ่ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บ้างแล้ว ดังปรากฏหลักฐานว่าในคริสต์ศตวรรษที่ 11 มีชาวอาหรับอาศัยในอาณาจักรจามปา และในบันทึกของมาร์โคโปลโล (Marco Polo) ระหว่างเดินทางจากจีนกลับไปยุโรปเมื่อ ค.ศ. 1292 ก็ระบุว่าศาสนาอิสลามแพร่หลายในภาคเหนือของเกาะสุมาตรา (ฮอลล์, 2549, น. 209) อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกตว่าหลังจากการเดินทางเรือของเจิ้งเหอสิ้นสุดลงในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 15 ศาสนาอิสลามได้เผยแผ่เข้าไปถึงแหลมมลายูและหมู่เกาะเครื่องเทศอย่างรวดเร็ว ทำให้มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งเสนอความเห็นว่าการเดินทางเรือของเจิ้งเหอน่าจะมีความสัมพันธ์กับการเผยแผ่ศาสนาอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เลียวเจียนอวี่ (Suryadinata, 2005) ตั้งข้อสังเกตว่า หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของจีนไม่ได้บันทึกกิจกรรมของเจิ้งเหอด้านการเผยแผ่ศาสนาอิสลามเอาไว้เลย ทั้งนี้เนื่องจากภารกิจหลักของเจิ้งเหอคือการสถาปนาความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการกับอาณาจักรต่างๆ ตามหลักการของลัทธิขงจื๊อ จีนจึงไม่สนใจที่จะบันทึกเรื่องอื่นนัก หากแต่ถ้าเราพิจารณาหลักฐานของฝ่ายเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่าง *The Malay Annals of Semarang and Cerbon (MASC)* แล้วจะพบว่ามีการบันทึกเรื่องการเผยแผ่ศาสนาอิสลามของเจิ้งเหออยู่ไม่น้อย บันทึกดังกล่าวระบุว่าช่วง ค.ศ. 1407 - 1419 เจิ้งเหอก่อตั้งชุมชนจีนมุสลิมในปาเล็มบัง ชาว ฟิลิปปีนส์ มลายู และจามปา การขยายตัวของชุมชนจีนมุสลิมทำให้ใน ค.ศ. 1423 จักรพรรดิราชวงศ์หมิงได้แต่งตั้งชาวมุสลิมเป็นกงสุลบนเกาะชวาเพื่อดูแลชุมชนจีนมุสลิมทั้งหมดในแถบทะเลจีนใต้ ชาว และปาเล็มบัง เลียวยอมรับว่าข้อมูลใน MASC อาจมีส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์บอกเล่า (oral history) ที่คลาดเคลื่อนจากความจริงไปบ้าง หากแต่อย่างน้อยบันทึกดังกล่าวถือเป็นความทรงจำร่วม (collective memory) ที่ผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทรมีต่อเจิ้งเหอ

ขณะที่ขงหยวนจื่อ (Kong Yuanzhi) มองว่าเป็นไปได้มากที่เจิ้งเหอจะมีบทบาทเผยแผ่ศาสนาอิสลาม เพราะนับจากราชวงศ์หยวนเป็นต้นมา ชาวมุสลิมในจีนเพิ่มจำนวนขึ้นจนเป็นกำลังสำคัญในการโค่นล้มราชวงศ์หยวนของชาวมองโกลและสถาปนาราชวงศ์หมิงเมื่อ ค.ศ. 1368 อีกทั้งจักรพรรดิในต้นราชวงศ์หมิงก็อุปถัมภ์ศาสนาอิสลามเป็นอย่างดี นอกจากนี้ คณะเดินทางของเจิ้งเหอยังประกอบไปด้วยสมาชิกที่เป็นมุสลิมอีกหลายคน สภาพดังกล่าวน่าจะเป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้ชาวมุสลิมอย่างเจิ้งเหอทำการเผยแผ่ศาสนาอิสลามได้สะดวกมากขึ้น (Kong, 2008)

● เรื่องเล่าและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับเจิ้งเหอ

ในอินโดนีเซีย เมืองเซมารังบนเกาะชวาถือเป็นศูนย์รวมเรื่องราวและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับเจิ้งเหอ มีเรื่องเล่าสืบทอดกันมาว่า ในการเดินทางเรือครั้งที่ 5 คนสนิทของเจิ้งเหอนามว่า หวังจิงหง (Wang Jinghong) ล้มป่วยลงจนต้องนอนพักรักษาตัวที่เซมารัง หลังจากหายป่วยแล้ว เขาตัดสินใจตั้งรกรากอยู่ที่นั่นต่อไปโดยสอนให้คนในท้องถิ่นรู้จักการเพาะปลูก รวมทั้งยังเผยแผ่ศาสนาอิสลามให้แก่คนเหล่านั้นด้วย เมื่อเขาเสียชีวิตลง ผู้คนที่นี่จึงสร้างศาลเจ้าเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่เขาและเจิ้งเหอ และมีพิธีบูชาบุคคลทั้งสองทุกวันที่ 1 และ 15 ของเดือน และใกล้กับศาลเจ้ายังมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่าเจิ้งเหอเป็นคนขุดขึ้น ผู้คนจำนวนมากพากันมาดื่มน้ำในบ่อนี้โดยเชื่อว่าจะช่วยรักษาโรคและทำให้ร่างกายอ่อนเยาว์ (Levathes, 1994, pp. 190-191)

ในมาเลเซีย เรื่องราวของเจิ้งเหอรวมศูนย์อยู่ที่มะละกาเป็นหลัก มีเรื่องเล่าสืบทอดกันมาว่าเจิ้งเหอนำเจ้าหญิงจีนนามว่า ฮั่นลี่ปอ (Han Libo) มาอภิเษกกับพระเจ้าแผ่นดินมะละกา พร้อมทั้งนำชาวจีนกว่า 500 คนมาตั้งรกรากอยู่ ณ เนินเขาของมะละกาที่ปัจจุบันเรียกว่า Bukit China เจิ้งเหอจึงเปรียบเสมือน

ผู้ให้กำเนิดชุมชนจีนในมะละกา และมีการสร้างศาลเจ้าเจิ้งเหอเมื่อ ค.ศ. 1795 (Levathes, 1994, pp. 183, 192-193) นอกจากนี้ในมะละกายังมีตำนานปลาชานเป่า (Sanbao fish) โดยเล่ากันว่า เรือของเจิ้งเหอชนหินโสโครกแต่กลับไม่จม เมื่อเจิ้งเหอตรวจสอบจึงพบว่ามิปลาเข้าไปอุดรูรั่วของเรือ เขาจึงใช้มือจับปลาจนเกิดรอยนิ้วมือที่ตัวปลา ปลาชนิดนี้จึงได้ชื่อว่า “ชานเป่า” ซึ่งเป็นชื่อเรียกเจิ้งเหอ และเป็นปลาที่พบได้ทั่วไปในช่องแคบมะละกาและทะเลจีนใต้ (สืบแสง พรหมบุญ, 2548, น. 60)

ในประเทศไทยมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเรื่องเล่าที่ผู้คนเชื่อกันว่าเกี่ยวข้องกับเจิ้งเหอเช่นกัน สิ่งที่น่าสนใจคือ สถานะของเจิ้งเหอในไทยมิใช่เทพเจ้าเหมือนในอินโดนีเซียและมาเลเซีย หากแต่เป็นพระพุทธรูปในวัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่รู้จักกันในนามว่าพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก (หลวงพ่โต) เรื่องนี้ขัดกับข้อเท็จจริงที่ว่า วัดพนัญเชิงและพระพุทธรูปไตรรัตน์นายกสร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1324 ก่อนการสถาปนาอาณาจักรอยุธยาถึง 26 ปี และก่อนที่กองเรือของเจิ้งเหอจะมาถึงอยุธยากว่า 80 ปี จึงมีความเป็นไปได้ว่า การผูกโยงเจิ้งเหอเข้ากับพระพุทธรูปองค์ดังกล่าวอาจมาจากความเข้าใจผิดของชาวจีนโพ้นทะเล กล่าวคือ คำว่า “ชานเป่า” ซึ่งเป็นชื่อของเจิ้งเหอนั้นพ้องเสียงกับคำว่า “ชานเป่า” ที่หมายถึงพระรัตนตรัย และพระพุทธรูปไตรรัตน์นายกก็มีชื่อเรียกในภาษาจีนว่า “ชานเป่าโฟกง” ชาวจีนโพ้นทะเลจึงนำเอาชื่อภาษาจีนของพระพุทธรูปไปปะปนกับคำว่า “ซาปอง” หรือ “ชานเป่ากง” ซึ่งเป็นชื่อที่ใช้เรียกเจิ้งเหอด้วยความเคารพ ความเข้าใจผิดนี้เองที่ทำให้เขามีสถานะกลายเป็นพระพุทธรูป (ศรัณย์ ทองปาน, 2549) นอกจากนี้ บริเวณอ่าวไทยแถบจังหวัดเพชรบุรีและสมุทรสงครามยังมีตำนานพื้นบ้านโบราณเรื่อง “มหาเกตรา” ซึ่งมีลักษณะที่ชวนให้คิดถึงกองเรือของเจิ้งเหอ ตำนานเล่าว่า

แต่เมื่อครั้งตึกดำบรรพ์พัน . . . ยังมีมหาเกตราสำเภาใหญ่มหึมาลำหนึ่ง ว่าเป็นเทพยนิมิตร . . . ได้ท่องเที่ยวอยู่กลางทะเล กว้างยาวใหญ่ แต่ละด้านนับด้วยโยชน์ๆ เป็นประมาณ ในลำเกตรานั้นมีบ้านเรือน เรือกสวนไร่นาแบ่งไว้เป็นแพนๆ มีสิ่งสารพัดไว้นอนกต่างๆ เล่ากันว่าลำเกตรานั้นลอยอยู่ในทะเล ปรากฏราวกับบ้านเรือนที่ตั้งอยู่บนพื้นดินฉะนั้น สินค้าในลำสำเภานั้นมีสารพัดทุกอย่าง (ศรัณย์ ทองปาน, 2549)

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ในตำนานระบุว่าเรือดังกล่าวเป็นของชาวจีน โดยชาวบ้านเล่าว่าเรือชนกับภูเขาจนอัปปางลง ชาวจีนที่รอดชีวิตจึงขึ้นไปบนภูเขาแล้ว กู๋ร้องเรียกหาพรรคพวกที่ยังมีชีวิตอยู่ จึงเป็นที่มาของชื่อ “เขาจีนกู่” (ศรัณย์ ทองปาน, 2549)

ทั้งหมดนี้คือมรดกของเจิ้งเหอในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตามทัศนะของนักวิชาการ โดยอาศัยการอ้างอิงเอกสารหลักฐานเท่าที่ปรากฏ สิ่งที่น่าเสียดายก็คือ การวิเคราะห์เหล่านี้อาศัยเอกสารหลักฐานของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และชาติอื่นๆ มากกว่าของจีน เพราะเอกสารหลักฐานของราชสำนักจีนเกี่ยวกับเจิ้งเหอเหลืออยู่น้อยมาก อันเป็นผลจากความไม่พอใจของขุนนางและปัญญาชนจีนซึ่งมองว่าการเดินเรือของเขาในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นความพุ่มเพอญและขัดกับหน้าที่ของรัฐในอุดมคติแบบขงจื๊อที่ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับการค้าโดยตรง อีกทั้งยังเป็นการให้ชนที่ทำงานเกินหน้าที่ ทำให้หลัง ค.ศ. 1435 เมื่อราชวงศ์หมิงยกเลิกนโยบายกองเรือไปแล้ว ก็มีการเผาทำลายเอกสารหลักฐานจำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับการเดินเรือในครั้งนี้ (FitzGerald, 1993, pp. 102-105) หากไม่เกิดการทำลายดังกล่าว นักวิชาการก็อาจมีข้อมูลมากขึ้นในการวิเคราะห์มรดกของเจิ้งเหอในภูมิภาคแห่งนี้ให้ชัดเจนกว่าที่เป็นอยู่

● สรุป

การเดินทางของเจิ้งเหอทั้ง 7 ครั้งในช่วง ค.ศ. 1405-1433 ส่งผลอย่างใหญ่หลวงต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กล่าวคือ ในทางการเมืองและเศรษฐกิจ การเดินเรือของเขานำไปสู่การเติบโตของเมืองท่าอย่างมะละกา และยุคการค้าที่ทำให้กษัตริย์ในภูมิภาคนี้ความมั่งคั่งไปสร้างระบบราชการที่มีประสิทธิภาพ จนเกิดเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ขณะที่ในทางสังคมและวัฒนธรรม เจิ้งเหอมีบทบาทในการเผยแผ่ศาสนาอิสลามให้กว้างขวางยิ่งขึ้น รวมทั้งกลายเป็นตำนานเล่าขานและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ยังคงอยู่ในความทรงจำของผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตราบจนปัจจุบัน จึงไม่น่าแปลกใจที่เมื่อถึงวาระครบรอบ 600 ปีการเดินทางของเขาเมื่อ ค.ศ. 2005 รัฐบาลจีนจึงจัดงานเฉลิมฉลองโดยนำเจิ้งเหอมาเป็นสัญลักษณ์ของการเป็นเพื่อนบ้านที่ดีต่อกันระหว่างจีนกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากภูมิภาคนี้มีคนเชื้อสายจีนกว่า 20 ล้านคน และยังเป็นดินแดนนอกประเทศจีนที่เจิ้งเหอทิ้งมรดกไว้เป็นจำนวนมาก

เอกสารอ้างอิง

- ริด, เอ. (2548). *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า ค.ศ. 1450 – 1680: เล่มสอง การขยายตัวและวิกฤตการณ์* (พงษ์ศรี เลขะวัฒนะ, ผู้แปล; ท่านผู้หญิงวรณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และ พรธณงาม เก่งธรรมสาร, บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: ซิลค์เวอร์ม.
- ไรสเซอร์, อี. โอ. และ แพรแบงค์, เจ. เค. (2510). *อุอาร์ยธรรมตะวันออก เล่ม 3* (จำนงค์ ทองประเสริฐ นิทัศน์ ชูทรัพย์ วินิตา ไกรฤกษ์ และเชียน ชีระวิทย์, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ศรัณย์ ทองปาน. (กุมภาพันธ์ 2549). “เจิ้งเหอ เจียนห้อ แต้ฮั่ว และ 600 ปี ซำปอกง.” *สารคดี*, 21(252). สืบค้นเมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2551, จาก <http://www.sarakadee.com>.
- สืบแสง พรหมบุญ. (2548). เจิ้งเหอ ซำปอกงและอุซาคเนย์. เอกสารหมายเลข 3 ประกอบการ *สัมมนาวิชาการเรื่อง “30 ปี ความสัมพันธ์ไทย-จีน 600 ปี ซำปอกง/เจิ้งเหอ กับอยุธยาและอุซาคเนย์”* วันศุกร์ที่ 25 พฤศจิกายน 2548.
- สุพรรณ ธัญญวิบูลย์. (2539). *เมืองท่ามะละกาในคริสต์ศตวรรษที่ 15*. (สารนิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้.
- ออสบอร์น, เอ็ม. (2544). *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สังคมประวัติศาสตร์* (มัทนา เกษกมล, พรธณงาม เก่งธรรมสาร และ ธนาถีย์ (สุขพัฒน์ธี) ลิ้มปรัตนศิริ, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: ทรัสวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์).
- ฮอลล์, ดี. จี. อี. (2549). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุซาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม 1* (ท่านผู้หญิงวรณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, เพ็ชรี สมิตร, ชูศิริ จามรมาน, เพ็ญศรี ดูก, ม.ล. รสสุคนธ์ อิสรเสนา, วิลาสวงส์

พงศะบุตร, แถมสุข นุ่มนนท์ และ ศรีสุข ทวีชาประสิทธิ์, ผู้แปล; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ; พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

Dreyer, E. L. (2007). Translations of Primary Sources. In *Zheng He: China and the Oceans in the Early Ming Dynasty, 1405-1433* (pp. 187-199). New York: Pearson Education.

FitzGerald, C.P. (1993). *The Southern Expansion of the Chinese People*. Bangkok: White Lotus.

Kong Yuanzhi. (2008). On the Relationship between Cheng Ho and Islam in Southeast Asia. *Kyoto Review of Southeast Asia*, 10 (August). Retrieved January 20, 2009, from http://kyotoreviewsea.org/Issue_10/Yuanzhi_eng.html.

Kullada Kesboonchoo Mead. (2004). *The Rise and Decline of Thai Absolutism*. Oxfordshire: RoutledgeCurzon.

Levathes, L. (1994). *When China Ruled the Seas: the Treasure Fleet of the Dragon Throne 1405-1433*. New York: Simon&Schuster.

Ma Huan. (1997). *Ying-yai Sheng-lan: The Overall Survey of the Ocean's Shores [1433]* (J. V. G. Mills, trans.). Bangkok: White Lotus Press.

Suryadinata, L. (2005). Zheng He, Semarang and the Islamization of Java: Between History and Legend. In L. Suryadinata (Ed.), *Admiral Zheng He and Southeast Asia* (pp. 72-93). Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

Wolters, O. W. (1970). *The Fall of Srivijaya in Malay History*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.

Journal
of Integrated Sciences

02

การเรียนรู้ของชุมชนผ่าน กระบวนการผลิตข้าวนาโยน ของเกษตรกร

ในเขตเทศบาลตำบลป่าต้นนาครีว
อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

The Study of Community Learning Process
Through Parachute Rice Transplanting
Process of Agriculturist in Patan Nakrua
Municipal District, Mae ta District, Lampang

ธนพงษ์ ลมอ่อน
Thanupong lomon

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีเป้าหมายเพื่อศึกษาการเรียนรู้ของชุมชนผ่านกระบวนการผลิตข้าวนาโยน ของเกษตรกรในเขตเทศบาลปาดันนาครัว โดยเน้นการสร้างกระบวนการทางสังคมที่เกื้อหนุนกัน ในการเรียนรู้ผ่านการทดลองผลิตข้าวนาโยนซึ่งเป็นรูปแบบการเพาะปลูกข้าวแบบใหม่ในพื้นที่ ซึ่งมีกลุ่มเกษตรกรที่สนใจร่วมโครงการกระจายอยู่ในพื้นที่ 8 หมู่บ้าน ในเขตพื้นที่ตำบลปาดัน และตำบลปาดันนาครัว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ทั้งนี้กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ประกอบไปด้วย 1) การเสริมพลังและสร้างความเชื่อมั่นให้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าว 2) การร่วมเรียนรู้และสะท้อนปัญหาเรื่องข้าวผ่านประสบการณ์และมุมมองของแต่ละบุคคล 3) การศึกษาดูงานเพื่อยอมรับความรู้ใหม่และการทดลองปรับใช้ใหม่ในแปลงนาสาธิต 4) การปฏิบัติจริงเพื่อสร้างการเรียนรู้และแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมด้วยตนเอง 5) การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ชุมชนผ่านการทำนาโยน

ทั้งนี้กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรดังกล่าวได้เกิดการขยายผลไปสู่ความมั่นใจ ในการตัดสินใจด้วยตนเอง กล้าที่จะแสดงความคิดเห็นในที่สาธารณะ และยอมรับองค์ความรู้ หรือทางเลือกใหม่ ๆ อย่างมีเหตุผล จนกลายเป็นสังคมแห่งการแบ่งปันความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกัน ผลจากการทดลองเรียนรู้ทำข้าวนาโยนในปีแรกเป็นบทพิสูจน์ที่ทำให้ “คนทำข้าว” มีความมั่นใจว่า “นาโยน” มีความเหมาะสมกับพื้นที่ โดยเกิดการเรียนรู้การตัดสินใจที่วาง

อยู่บนความเหมาะสมของบริบทพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมากกว่าการใช้ความรู้สึกและเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวที่สามารถเลี้ยงข้อจำกัดเรื่องของต้นทุนการผลิต แรงงานที่ขาดแคลนมีราคาแพง ปัญหาด้านความเจ็บปวดจากการทำนา รวมถึงเป็นการช่วยลดขั้นตอนในการผลิตทำให้ประหยัดเวลาส่งผลถึงการลดค่าใช้จ่ายในการผลิตลง

คำสำคัญ

ข้าวนาโยน กระบวนการเรียนรู้ ชุมชนแห่งการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม

Abstract

This research aimed at studying the learning of community through parachute rice growing in Patan Nakrua municipality focusing on social process supporting together in experiment of new method for rice growing. The agriculturists willing to participate lived in 8 villages of Patan and Nakrua subdistrict, Maeta district, Lampang province. Process of learning consisted of 1) encouragement to leader of agriculturists 2) learning and reflecting of rice problems through individual experience and viewpoint 3) real performance for learning and self-development 4) observation for accepting new knowledge and implementation to demonstration plot 5) developing connection for community learning through parachute.

Learning process of these agriculturists found that there was an extension to self-confidence of decision. They were brave to comment in public and accepted new knowledge or choices reasonably until it became sharing knowledge community originating from co-learning. The result of parachute farming at the first year was a prove for encouraging to 'rice makers' that parachute was more suitable for their areas than using of feeling and they

had learnt to decide on the appropriation of area context that had changed from past instead of and the parachute was another choice for agriculturists to avoid the limits of cost, labor, growing rice problems, and reducing procedure to save time and cost of production.

Keywords

parachute rice, learning process, learning community, participation

● บทนำ

วิธีการผลิตแบบดั้งเดิมของสังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวไทยที่วางอยู่บนพื้นฐานในการพึ่งพาตนเองและการพออยู่พอกินเพื่อสร้างหลักประกันหรือ “ความมั่นคงแห่งการยังชีพ” (subsistence security) ได้เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่การเข้ามาของระบบทุนนิยม ในช่วงคริสต์วรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมื่อการผลิตข้าวถูกนำเข้ามาอยู่ในแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1 โดยรัฐบาลมีทิศทางที่เน้นการพัฒนาประเทศให้เป็นผู้นำในการส่งออกข้าวและเชิดชูคนทำนาข้าวว่าเป็นกระดูกสันหลังของชาติผ่านบทเพลงที่ว่า “กสิกรรมชั้นดีเป็นกระดูกสันหลังของชาติไทยจะเรืองอำนาจเพราะไทยเป็นชาติกสิกรรม” ทั้งนี้ในงานศึกษาของ Moerman (1968) ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวไทยในยุคการพัฒนาแบบทุนนิยมนั้นได้เปลี่ยนวิธีการผลิตข้าวแบบดั้งเดิมของสังคมเกษตรกรรมชาวนาไทยให้กลายเป็นระบบการผลิตเพื่อการค้าและส่งออก โดยหวังว่าเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวไทยจะมีรายได้เพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้งานศึกษาของ Scott (1976) ได้อธิบายให้เห็นว่าสังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวไทยในกลุ่มประเทศโลกที่สามต้องเผชิญหน้ากับพลังกดดันจากภายนอกมากขึ้นเมื่อประเทศมหาอำนาจตะวันตกเริ่มให้ความสนใจและต้องการอาหารและผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้น จนทำให้ระบบการผลิตของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตใหม่ (reproduction) ที่ตอบสนองต่อการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกสูง (high response varieties) และเกิดยุทธวิธีในการปรับความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างสังคมชาวนากับระบบตลาดเพิ่มมากขึ้นไปพร้อมกับการสร้างภาพแห่งความหวังและทำลายมายาคติ “หลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดิน” ให้กับสังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวเพื่อที่จะหลุดพ้นจากความลำบากและสามารถสร้างความมั่นคงให้กับตัวเองได้ในทำนองเดียวกัน งานศึกษาเกี่ยวกับความ

สัมพันธ์ระหว่างสังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมแบบตลาดของ Beal (1975) ได้แสดงให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจทุนนิยมแบบตลาดมีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวทั้งระบบ คลอบคลุมทั้งระบบการผลิต การบริโภค รวมถึงยังช่วยขยายโอกาสและสร้างทางเลือกให้มากยิ่งขึ้น โดยที่เกษตรกรเป็นผู้ตัดสินใจ บนพื้นฐานของข้อมูลความรู้ที่พวกเขาได้รับจากภายนอก

อย่างไรก็ตาม ภายใต้สังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวสมัยใหม่ที่ระบบเศรษฐกิจชุมชน ดำรงอยู่ควบคู่กับการเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและกระแสการปฏิวัติเขียว เพื่อการพัฒนาเกษตรกรรมในประเทศไทยที่เริ่มปรากฏในช่วงปี 1950 กลับพบว่า แม้ประเทศจะสามารถทำรายได้จากการส่งออกข้าวได้มากติดอันดับของโลก แต่สังคมชาวนาไทยกลับยังมีได้อยู่ที่กินดีตั้งเช่นที่คาดหวังดินที่ใช้ประโยชน์มานานเสื่อมสภาพลง ปัจจัยการผลิต เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมีและสารเคมีปราบศัตรูพืชต้องซื้อด้วยราคาที่สูงขึ้นทุก ๆ ปี ในขณะที่ค่าใช้จ่ายด้านอาหารกลับเพิ่มมากขึ้นเพราะอาหารในธรรมชาติ เช่น กบ เขียด กุ้ง หอย ปู ปลา แทบไม่มีให้เห็นในผืนนาอีกต่อไป

นอกจากนี้สังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวยังถูกมองว่าเป็นสังคมล้าสมัยท่ามกลางความเจริญเติบโตของระบบอุตสาหกรรมเกษตรและมีความเสี่ยงไร้ความมั่นคงมากขึ้น ซึ่งทำให้การจ้างแรงงานเข้ามาแทนที่การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเดิมและมีการพึ่งพาพลังภายนอกมากขึ้นซึ่งอยู่เหนือการควบคุมของชุมชน ประกอบกับสังคมเมือง ตลาดและรัฐชาติเริ่มมีอิทธิพลต่อชีวิตทางสังคมชาวนาเพิ่มมากขึ้นกว่าความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและระบบการผลิตแบบยังชีพซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมชาวนามาแต่เดิม (ยศ สันตสมบัติ, 2546:13) สภาวะเศรษฐกิจ สังคมของครอบครัวเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวรายย่อยกลับตกต่ำเกิดขึ้นจนต้องดิ้นรนหารายได้เสริมจากการไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นหรือยอมจำนนละทิ้งท้องนาและวิถีความเป็นชาวนาไปโดยสิ้นเชิง อาชีพทำนากลายเป็น

อาชีพที่เสี่ยงและขาดหลักประกันไม่ว่าจะเป็นเรื่องความปลอดภัยจากการใช้สารพิษ เคมีภัณฑ์ในผืนนา สภาพดิน น้ำ ภูมิอากาศที่ผันผวน รวมถึงความเสี่ยงต่อราคาผลผลิตตกต่ำที่สวนทางกับต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นจากการพึ่งพาเทคโนโลยีในกระบวนการผลิต

จากสถานการณ์ในช่วงยี่สิบปีที่ผ่านมาจึงเริ่มทำให้เกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในจังหวัดลำปาง และทั่วทุกแห่งในประเทศไทยเกิดข้อคำถามว่า “ทำไมเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในฐานะ “กระดูกสันหลังของชาติ” ถึงยังคงมีฐานะที่ค่อนข้างยากจนและมีภาระหนี้สินจำนวนมากขึ้น ทั้งที่ประเทศไทยมีชื่อเสียงเรื่องการเป็นอู่ข้าวอู่น้ำ เป็นพื้นที่ที่เกิดวัฒนธรรมข้าว รวมถึงเป็นพื้นที่ปลูกข้าวที่มีคุณภาพที่สำคัญของภูมิภาค มีการส่งออกข้าวเป็นอันดับต้น ๆ ของโลก พร้อมกับการเริ่มทบทวนกลับไปสู่รากฐานการพึ่งตนเองในระบบการผลิตและภูมิปัญญาดั้งเดิมในการผลิตข้าวเหมือนเมื่อครั้งอดีตอีกครั้ง ดังนั้นเพื่อให้สังคมชาวนายังคงดำรงอยู่และสามารถใช้ประโยชน์ในพื้นที่ได้อย่างยั่งยืน จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจว่ากระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม จะสามารถสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ให้กับชาวนาเพื่อแก้ไขปัญหาและนำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งให้กับชาวนาได้อย่างไร

● พื้นที่ศึกษาและปัญหาที่พบ

สำหรับจังหวัดลำปางพบว่าพื้นที่ที่ใช้สำหรับทำการเพาะปลูกข้าวประมาณ 547,070 ไร่ (ลลิตา พินาศกมลวัฒน์, 2546:11) ซึ่งในส่วนของพื้นที่อำเภอแม่ทะจากการสำรวจข้อมูล การขึ้นทะเบียนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวปี 2556/57 พบว่ามีเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวจำนวน 4,502 ครัวเรือน และมีพื้นที่สำหรับใช้ทำการเพาะปลูกข้าวจำนวน 12,878 แปลงหรือคิดเป็น 26,100 ไร่ ส่วนพื้นที่ในเขตเทศบาลตำบลป่าต๋นนาครี อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง พบว่า

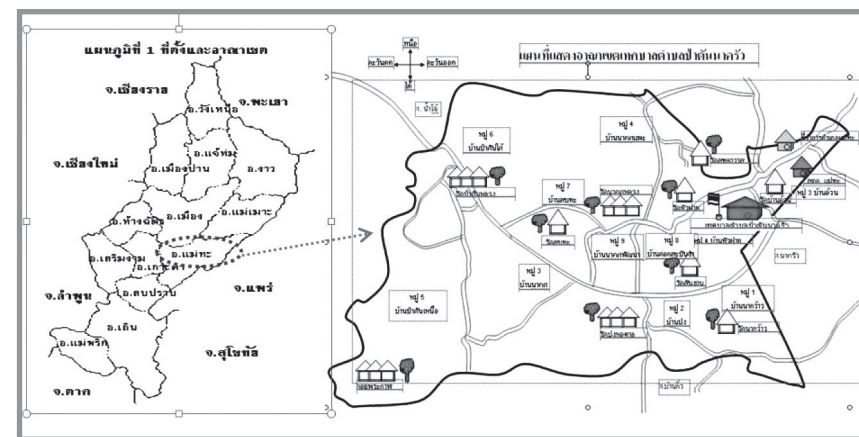
มีจำนวนครัวเรือนที่ทำนา สูงถึง 638 ครัวเรือน และถือเป็นตำบลที่ใช้พื้นที่สำหรับเพาะปลูกข้าวมากที่สุดในอำเภอแม่ทะ คิดเป็นจำนวน 1,871 แปลง หรือคิดเป็น 2,976.25 ไร่¹ อันเนื่องมาจากสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่ม และมีระบบชลประทานที่ดีจึงทำให้วิถีการทำนาจึงมีการสืบทอดทำมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีทั้งการเพาะปลูกข้าวเพื่อใช้บริโภคภายในครัวเรือนและค้าขายเป็นอาชีพ จากการสัมภาษณ์ชาวนาในพื้นที่พบว่าในช่วงตั้งแต่ปีพ.ศ. 2545 เป็นต้น เมื่อการพัฒนาเพื่อความเจริญในชนบท ได้เข้ามาอย่างรวดเร็วจนไม่มีเวลาให้ชาวนาในพื้นที่ได้เรียนรู้เพื่อปรับตัวตั้งรับจึงทำให้ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตในภาคการเกษตรและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างชนบท (Rural Restructuring) จากกระแสทุนนิยมที่เข้ามาในชุมชนจนเป็นสาเหตุที่ทำให้สังคมเกษตรกร ผู้เพาะปลูกข้าวในพื้นที่เขตเทศบาลตำบลป่าต๋นนาครี เกิดภาวะความอ่อนแอในหลายด้านจนทำให้ต้องสูญเสียการควบคุมการจัดการทรัพยากรของตนเองไปและมีผลเชื่อมโยงให้เกิดความสั่นคลอน ต่อภูมิปัญญา องค์ความรู้ที่สั่งสมมาเพื่อใช้ในแก้ไขปัญหาจนถูกลบเลือนไป ซึ่งเห็นได้ชัดจากผลกระทบที่มีต่อลักษณะของระบบการผลิตในภาคการเกษตร อาหารในชุมชน (Agro-Food System) ที่เปลี่ยนแปลงไป เริ่มมุ่งเน้นการใช้เทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ที่ส่งผลให้ปริมาณ ประเภท ราคา เพื่อตอบสนองต่อนโยบายรัฐและความต้องการอาหารเพื่อใช้ในการบริโภคของกลุ่มคนภายนอก หากแต่ต้องแลกด้วยการแบกรับต้นทุนที่สูงของชาวนาจนนำไปสู่การเกิดภาวะหนี้สินสะสมสูงขึ้น จนทำให้เกษตรกรต้องทำทุกอย่างเพื่อให้ตนเองได้ผลตอบแทนสูง อีกทั้งระบบการจัดการแรงงานในอดีตที่มีลักษณะแบบพึ่งพา

1 รายงานผลการดำเนินงานการขึ้นทะเบียนเกษตรกร ผู้ปลูกข้าวปี 2556/57 สำนักงานเกษตรอำเภอแม่ทะ

อาศัยกัน เช่น การเอามือเอววันถูกแทนที่ด้วยการจ้างงานด้วยเงินแทน รวมถึงกลุ่มวัยหนุ่มสาว ซึ่งเป็นแรงงานที่สำคัญในพื้นที่เริ่มละทิ้งถิ่นฐานหลังไหลสู่เมืองเพื่อเข้าไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้น จนหลักฐานไม่เพียงพอของการกลายเป็นชุมชนที่เข้าสู่ความเป็นฐานการผลิตแบบทุนนิยม ภาคการเกษตรอย่างไม่รู้ตัวและทำให้ภาพของการทำนาถูกแทนที่ผ่านมุมมองของการเป็นงานหนักต้องใช้แรงงานตราครุฑ ความยากลำบาก ไม่มีความก้าวหน้าหรือเจริญขึ้นในแง่อาชีพการงาน และทำให้ครอบครัวเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวจำนวนมากไม่ส่งเสริมให้ลูกหลานทำอาชีพทำนา ทั้งที่รากฐานการดำรงชีวิตของคนบ้านป่าต้นนาครัวได้พัฒนามาจากวิถีสังคมชาวนาที่มีผืนนาเป็นแหล่งผลิตและสร้างความมั่นคงในการยังชีพมาโดยตลอด

“ทำนาสมัยนี้ส่วนใหญ่ขาดทุนกัน เพราะต้องจ้างต้องซื้อหมด ทั้งคนงาน ค่าปุ๋ยค่ายา อย่างน้อยต้องจ่าย สี่ห้าพันบาท ไม่งั้นก็ไม่ทันกิน แรงงานลูกหลานสมัยนี้พ่อแม่ก็ไม่ให้สืบทอดทำกัน มองว่ามันลำบาก ก็เลยเหลือ แต่คนแก่ทำนา บางรายทำไม่ไหว ก็ปล่อยทิ้ง ให้เช่าบ้าง ขายบ้าง และเดี๋ยวนี้ก็ใช้ยากันเยอะ จนน่ากลัว”

(สัมภาษณ์คุณชำนาญ จงตระกูลรัตน์ ชาวนาในเขตเทศบาลตำบลนาครี วันที่ 23 มกราคม 2558)

ภาพที่ 1 พื้นที่ศึกษาเทศบาลตำบลป่าต้นนาครี อำเภอมะเข่ จังหวัดลำปาง

จากกระบวนการถอดบทเรียนและสะท้อนปัญหาสถานการณ์ในระบบการผลิตภาคการเกษตรที่เกิดขึ้นในพื้นที่ร่วมกันระหว่างกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าว เจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลป่าต้นนาครี เกษตรอำเภอมะเข่ นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง ได้ทำให้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในเขตเทศบาลตำบลนาครี ตระหนักถึงปัญหาการทำนาที่มักใช้ความรู้สึกลงใจในการตัดสินใจแบบลองผิดลองถูกโดยขาดข้อมูลเชิงประจักษ์ในการหนุนเสริมเพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาจึงทำให้กลุ่มเกษตรกรดังกล่าวพยายามที่จะเรียนรู้การจัดการระบบการผลิตในภาคการเกษตรในลักษณะพึ่งตนเองเพิ่มมากขึ้น โดยใช้ “การทำนาโยน” ซึ่งถือเป็นระบบการผลิตข้าวแบบใหม่ในที่เพิ่งเริ่มเข้ามาในชุมชนได้ประมาณ 2 ปี เป็นเครื่องมือช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อค้นหาความรู้ใหม่ในการทำนาข้าวที่เหมาะสมกับภูมิโนทัศน์ของท้องถิ่นตนเอง ภายใต้ข้อจำกัดของกระแสการผลิตข้าวที่ใช้ต้นทุนสูง แรงงานมีจำกัด และห่างไกลจุดสมดุลแห่งการพึ่งพาตนเองที่มักพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกเป็นหลัก

ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงสนใจที่จะพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนผ่านกระบวนการผลิตข้าวนาโยนของเกษตรกรในเขตเทศบาลปาดันนาครวที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไรเพื่อให้เกิดการสร้างทางเลือก และองค์ความรู้ใหม่ในการผลิตข้าวในพื้นที่ที่เหมาะสมในชุมชนเพื่อลดความเสี่ยงจากการผลิตข้าวที่มีเพิ่มขึ้นในปัจจุบัน

● วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

เพื่อศึกษาแนวทางการเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในเขตเทศบาลปาดันนาครว ผ่านกระบวนการผลิตข้าวนาโยน

● แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดการมีส่วนร่วม

นโยบายการพัฒนากระแสหลักได้ให้ความสำคัญกับ “การมีส่วนร่วม” ของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับรากหญ้าซึ่งสะท้อนให้เห็นจากนโยบายการพัฒนาชุมชน ซึ่งพยายามกระตุ้นเน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกำหนดนโยบายและร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้ จามะรี เชียงทอง มองว่า “การมีส่วนร่วม” มีฐานคิดที่แตกต่างกันอยู่ 2 ฐานหลัก คือ (1) ความเชื่อในศักยภาพของ “ปัจเจก” ที่จะมี “สิทธิ” ในการแสดงความคิดเห็นของตนในชุมชนที่ตนสังกัด รัฐมีอำนาจอุปถัมภ์ที่ได้รับมอบหมาย จากประชาชนให้สามารถจัดการกิจการส่วนรวมบางประการ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (การค้าและการทำสงคราม) แต่ในขณะเดียวกัน “ประชาชน” ก็สามารถรวมตัวกันในรูปแบบ “ประชาสังคม (Civil society)” เพื่อร่วมกันจัดการกิจการของชุมชนอันเกี่ยวเนื่องกับการอำนวยความสะดวก ในการใช้ชีวิตประจำวัน (2) “การมีส่วนร่วม” ในแนว “ชุมชนนิยม (Communitarianism)” ซึ่งเน้นความสำคัญของ “ชุมชน”

หรือมนุษย์ที่รวมกัน (มากกว่าที่จะเป็นปัจเจกหรือมนุษย์แต่ละคน) ในการร่วมกันกำหนดการกระทำต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ร่วมกัน (จามะรี เชียงทอง, 2549: 153)

นอกจากนี้งานศึกษาของกรมอนามัย (2550) ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วม ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมของประชาชนครอบคลุมการสร้างโอกาสที่เอื้อให้สมาชิกทุกคนของชุมชนและของสังคม ได้ร่วมกิจกรรมซึ่งนำไปสู่และมีอิทธิพลต่อกระบวนการพัฒนาและเอื้อให้ได้รับประโยชน์ จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน 2) การมีส่วนร่วมสะท้อนให้เห็นถึงการเกี่ยวข้องโดยสมัครใจ และเป็นประชาธิปไตยในกรณีของการเอื้อให้เกิดความพยายามในการพัฒนา การแบ่งสรรผลประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกันการตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมายนโยบาย และการวางแผนดำเนินการโครงการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม 3) การมีส่วนร่วม เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างประชาชนและทรัพยากรเพื่อพัฒนาประโยชน์ที่ได้รับจากการลงทุน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจ ไม่ว่าจะระดับท้องถิ่นภูมิภาคและระดับชาติจะช่วยให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่ประชาชนลงทุนลงแรงกับประโยชน์ที่ได้รับ 4) การมีส่วนร่วมของประชาชนอาจแตกต่างกันไปตามสภาพเศรษฐกิจของประเทศ นโยบายและโครงสร้างการบริหารรวมทั้งลักษณะเศรษฐกิจสังคมของประชากร การมีส่วนร่วมของประชาชนมิได้เป็นเพียงเทคนิควิธีการแต่เป็นปัจจัยสำคัญในการประกันให้เกิดกระบวนการพัฒนา ที่มีเอื้อประโยชน์ต่อประชาชน ทั้งนี้ Cohen and Uphoff (1980) ได้แบ่งกระบวนการมีส่วนร่วม ที่สำคัญมีอยู่ 4 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดโครงการจากความต้องการ 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมในรูปแบบการเข้าร่วมโครงการ การสนับสนุนการบริหารงานหรือการประสานความร่วมมือ รวมทั้งการร่วมปฏิบัติด้วยแรงงาน แรงเงิน และทรัพยากร

อื่น ๆ 3) การมีส่วนร่วมในการร่วมรับผลประโยชน์เป็นการร่วมรับผิดชอบต่อผลที่จะเกิดขึ้น และ 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลที่ร่วมกันตรวจสอบผลการดำเนินงานตลอดจนการร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

2. แนวคิดการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของท้องถิ่น

แนวคิดการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของท้องถิ่น มีบทบาทสำคัญที่จะก่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกัน ทำให้คนในท้องถิ่นมีโอกาสคิด วิเคราะห์ หาสาเหตุและแนวทางแก้ไข ทดลองปฏิบัติ และสรุปบทเรียนร่วมกัน ซึ่งจะช่วยให้ท้องถิ่นสามารถยกระดับการเรียนรู้ในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ในพื้นที่ให้สูงขึ้นได้ ทั้งนี้งานศึกษาของสมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2540: 78-81) พบว่า แนวคิดการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของท้องถิ่นเกิดขึ้น 2 กรณี คือ 1) เกิดขึ้นโดยธรรมชาติซึ่งเป็นเครือข่ายที่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ในอดีตนั้นเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ซึ่งความสัมพันธ์นี้อาจเนื่องมาจากมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกัน หรือมีความเชื่อถือ อย่างเดียวกันเป็นครูเป็นศิษย์กัน หรือเคยแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน 2) เกิดขึ้นโดยการจัดตั้งซึ่งการเกิดขึ้นของเครือข่ายที่เกิดจากการจัดตั้งอาจเกิดขึ้นจากความพร้อม และความต้องการของผู้นำและเครือข่ายเองในบางกรณีเกิดจากการต่อรอง ขององค์กรภายนอกที่เข้าไปจัดตั้งกลุ่มเพื่อให้เกิดเครือข่าย นอกจากนี้ พระมหาสุทิตย์ อาภากร (2547: 12) ได้แสดงให้เห็นถึงผลสัมฤทธิ์ของความเป็นเครือข่ายที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และการพัฒนาที่ต่อเนื่องของท้องถิ่น ดังนี้

1. เกิดกระบวนการเรียนรู้ คือ ผู้เข้าดำเนินงานเครือข่ายทุกคนจำเป็นต้องมีความรู้ ความสามารถและมีประสบการณ์มากขึ้นหลังจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และมีการทำงานร่วมกัน โดยกระบวนการเรียนรู้จะช่วยให้บุคคลและ

องค์การมีการปรับตัวในการแสวงหาความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ และแนวร่วมใหม่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลให้การทำงานในด้านต่าง ๆ ของเครือข่าย มีประสิทธิภาพมากขึ้น

2. การเพิ่มโอกาสในการแก้ปัญหา กลุ่มเครือข่ายพยายามผลักดันในการแก้ปัญหาภายในกลุ่มองค์กรของตนเอง การรวมกลุ่มและการประสานงานกับภาคีที่เกี่ยวข้อง จะเป็นการเพิ่มโอกาสในการแก้ปัญหา เพราะเป็นการระดมความคิดเห็นและความร่วมมือจากฝ่ายต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่ การแก้ปัญหาอย่างเป็นรูปธรรม

3. เกิดการพึ่งพาตนเอง เมื่อเครือข่ายมีกระบวนการทำงานที่เข้มแข็ง และสามารถแก้ไขปัญหาของเครือข่ายได้แล้ว เครือข่ายและสมาชิกในเครือข่ายก็สามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้ ในเรื่องของทุน ทรัพยากร ความรู้ และการจัดการที่จะไปสู่การพัฒนาสังคมและการพัฒนาคุณภาพ ของเครือข่ายที่ต่อเนื่อง

4. เกิดการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น เป็นความสำเร็จของเครือข่ายในการร่วมกันพัฒนา และจัดการกับทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งเครือข่ายดังกล่าวต้องมีพลังขับเคลื่อนในหลาย ๆ พื้นที่ เช่น เครือข่ายสิ่งแวดล้อมในอำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง เครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชาวบ้านหินกรูดและบ้านบ่อนอก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นต้น

5. เกิดกระบวนการผลักดันเชิงนโยบาย ปัจจุบันประเด็นปัญหาสาธารณะจำนวนมากน้อยที่เกิดขึ้น และสามารถนำไปสู่ข้อยุติด้วยพลังของเครือข่ายและการจัดการในเชิงนโยบาย ตัวอย่างเช่น การรวมตัวกลุ่มองค์กร เครือข่ายที่ทำงานในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่พยายามผลักดัน พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับประชาชนให้มีการนำเสนอต่อการพิจารณาของรัฐสภาและการจัดทำมาตรฐาน การจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศ เป็นต้น

6. เกิดอำนาจหรือพลังอำนาจแฝงเกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มองค์กร

และเครือข่าย อำนาจหรือการต่อรองนี้จะไม่มีการเกิดขึ้นได้หากไม่มีการรวมกลุ่มองค์การต่าง ๆ เข้าด้วยกัน พลังอำนาจของการรวมกลุ่มนี้บางครั้งอาจไม่ส่งผลที่เป็นรูปธรรมโดยตรง แต่เป็นพลังหรือประโยชน์ ในทางอ้อมที่บรรดากลุ่มหรือเครือข่ายอื่น ๆ ให้ความสนใจและสามารถนำมาเป็นการต่อรอง ในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองได้

3. แนวคิดว่าด้วยเรื่องทุนในชุมชน

ทั้งนี้เมื่อพูดถึงทุนในชุมชน เรามักจะมองเห็นถึงความหลากหลายของทุนที่มีทั้งทุนที่เป็นเงิน ทุนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า หรือทุนที่เป็นผลผลิตทุนความรู้ ภูมิปัญญา ประเพณี วัฒนธรรม ความเป็นพี่น้องและความไว้วางใจซึ่งกันของชุมชน สำหรับการทบทวนแนวคิดเรื่องทุน ในครั้งนี้ได้จำแนกทุนออกเป็นสองกลุ่ม คือ 1) แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) ในงานศึกษาของ Sinad Treevanchai (2003) ได้อธิบายเรื่องทุนทางสังคมว่าเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมที่เราสามารถเรียกเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จากมันได้ ตัวอย่างของทุนทางสังคมที่มักถูกกล่าวถึงคือ ความเชื่อถือไว้วางใจกัน (Trust) เครือข่าย (Network) สถาบัน (Institution) ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมรูปแบบใดที่เป็นทุนทางสังคมนั้น เราอาจพิจารณาง่าย ๆ ว่า ท้ายที่สุดแล้วมันสามารถให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับเราได้หรือไม่นั่นเอง 2) แนวคิดทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) สำหรับแนวคิดของ Griswold (2004) ได้อธิบายความหมายทุนทางวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมอาจถูกมองในฐานะเป็นทุนชนิดหนึ่งที่สามารถสะสมและนำไปลงทุนได้เหมือนดังเช่น ทุนทางเศรษฐกิจหรือสามารถนำไปแปรรูปเป็นทุนทางเศรษฐกิจได้ ทุนทางวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อการรับรู้รสนิยมทางศิลป

วัฒนธรรมรวมไปถึงรูปแบบการใช้ชีวิตด้วยการลงทุนทางวัฒนธรรม ว่าเป็นการสะสมทุนชนิดหนึ่งที่น่าไปสู่การรับรู้ของอำนาจที่มีอิทธิพลในสังคม อย่างไรก็ตาม ภายใต้การพัฒนาอย่างรวดเร็วในยุคโลกาภิวัตน์ ก็อาจสามารถเปลี่ยนมุมมองในการตีความคุณค่าของทุนทางวัฒนธรรมขึ้นมาได้ใหม่ ดังเช่นที่ Gupta and Ferguson (1999) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมมิได้ เป็นสิ่งที่หยุดนิ่งหรือถูกจำกัดอยู่แค่เพียงภายในอาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจงอีกต่อไป วัฒนธรรมสามารถที่จะเลื่อนไหลไปมาได้เสมอ พื้นที่ ผู้คนและวัฒนธรรม จึงเป็นเสมือนสิ่งสร้างทางสังคม และประวัติศาสตร์เพื่อแสวงหาทางเลือกใหม่ ๆ ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดและหลีกเลี่ยงความเหลื่อมล้ำ ความไม่เท่าเทียม

ทั้งนี้การเรียนรู้ของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพอาจต้องอาศัยกระบวนการที่คนในชุมชนจะต้องตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมโดยเฉพาะการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนความรู้ข้อมูลข่าวสาร การวิเคราะห์ปัญหาและการตัดสินใจหาทางเลือกได้ถูกต้องตามความต้องการของตนเอง ซึ่งวางอยู่บนฐานของการพึ่งตนเองจากการใช้ทุนและศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ นอกจากนี้การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยเสริมสร้างพลังขีดความสามารถของชุมชน ในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจและการควบคุมกิจกรรมต่าง ๆ มากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับ

● วิธีดำเนินการวิจัย

โดยภาพรวมของการกำหนดระเบียบวิธีวิจัยหรือกระบวนการวิธีการวิจัย (Methodology) ที่นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นกระบวนการวิธีการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง (Participatory Research) โดยให้

ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนา “องค์ความรู้ พัฒนาคนอย่างเท่าเทียม” การสร้างความเข้าใจในกลุ่มที่วิจัย ที่มองผ่านหลักการและแนวคิดในการสร้างและพัฒนาคุณภาพงานวิจัยชาวบ้าน หรือ “วิธีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” (Community-Based Research Methods) ถึงขั้นตอนการดำเนินงานต่าง ๆ ที่จำเป็น ดังนี้

1. การกำหนดพื้นที่การวิจัย ศึกษาครอบคลุมพื้นที่เพาะปลูกข้าวในเขตเทศบาลตำบลปาดันนาครีว ซึ่งกระจายอยู่ในพื้นที่ ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านนาแก้ว หมู่ที่ 2 บ้านปง หมู่ที่ 8 บ้านดอกสะบันงา หมู่ที่ 5 บ้านป่าต้นเหนือ หมู่ที่ 6 บ้านป่าต้นใต้ หมู่ที่ 7 บ้านสบทะ และหมู่ที่ 4 บ้านนาคตแพะ รวมถึงหมู่ที่ 4 บ้านหัวฝาย ตำบลปาดัน อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง

2. การแสวงหาตัวนักวิจัยหรือกลุ่มประชากรที่ร่วมศึกษา ประกอบด้วย เทศบาลตำบลปาดันนาครีวและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น นายกเทศมนตรี ตำบล ปาดันนาครีว เจ้าหน้าที่ในส่วนงานพัฒนาชุมชนตำบลปาดันนาครีว เจ้าหน้าที่สำนักงานเกษตรอำเภอมะนัง บุคลากรศูนย์การศึกษาโรงเรียนปาดันนาครีว ตลอดจนภาคีพัฒนาในทุกระดับที่เข้าร่วมกิจกรรมในวาระต่าง ๆ กัน

3. เครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย

(1) แผนที่ความคิด (Mind Mapping) นำมาใช้ในการสืบค้นข้อมูลหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้งานมีเนื้อหาเชิงลึกและสมบูรณ์มากขึ้น

(2) การสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อใช้ในการระดมความรู้ให้รู้ถึงข้อมูล ความคิดเห็นจากปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และกลุ่มผู้ที่สนใจเข้าร่วมกระบวนการวิจัยเกี่ยวกับความคิดเห็น ความสนใจ ความรู้ ความต้องการต่อการพัฒนาหรือแก้ไขการเพาะปลูกข้าว

(3) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลที่มีความละเอียดอ่อน หรือทำความเข้าใจได้ยาก รวมถึงยังใช้เครื่องมือดังกล่าวเมื่อพบว่าข้อมูลยังขาดความสมบูรณ์

(4) แบบสอบถามและแบบบันทึกข้อมูลจากการดำเนินการทดลองเพาะปลูกข้าวนาโยน

(5) การถอดบทเรียนเพื่อการวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการดำเนินการเพื่อสะท้อนสิ่งที่ได้เรียนรู้ รวมถึงยังเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลไปพร้อม ๆ กัน

4. การดำเนินกิจกรรมในโครงการวิจัย ในครั้งนี้ได้แบ่งออกเป็น 2 ระยะตามระยะเวลา การดำเนินงานวิจัย ดังต่อไปนี้

ระยะที่ 1 (1) การวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดแนวทางร่วมกัน

โดยเริ่มจากการชี้แจงวัตถุประสงค์และทบทวนแนวทางของการดำเนินงานวิจัยชี้แจงกรอบแนวคิดงานวิจัยและเป้าหมาย ในการงานวิจัย ทบทวนแนวทางของการดำเนินงานและแบ่งบทบาทการทำงาน และพิจารณาถึงอุปสรรค ข้อจำกัดในการทำงานและแนวทางการแก้ไขเพื่อนำไปสู่แนวทางการดำเนินการวิจัยที่มีทิศทางเดียวกัน และช่วยให้มองเห็นถึงข้อมูลที่จำเป็นจะต้องเก็บรวบรวมและทำการวิเคราะห์เพิ่มเติม

(2) การศึกษาทบทวนข้อมูลกระบวนการผลิตข้าวนาโยนจากชุดประสบการณ์ จากกลุ่มเกษตรกรถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดแนวทางร่วมกันในการวิเคราะห์ความเหมาะสมของการผลิตข้าวนาโยน โดยการนำเครื่องมือเทคนิคการเก็บข้อมูลที่ได้เรียนรู้จากนักวิชาการ สกว. โดยศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดลำปางมาพัฒนาสร้างเครื่องมือการเก็บข้อมูลในรูปแบบแบบสอบถาม และสมุดบันทึกองค์ความรู้ในการเพาะปลูกและรายจ่ายจากการผลิต

(3) การประมวลความรู้ที่ได้จากทบทวนข้อมูลเพื่อสรุปข้อมูลเชิงเนื้อหาในการผลิตและ องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น

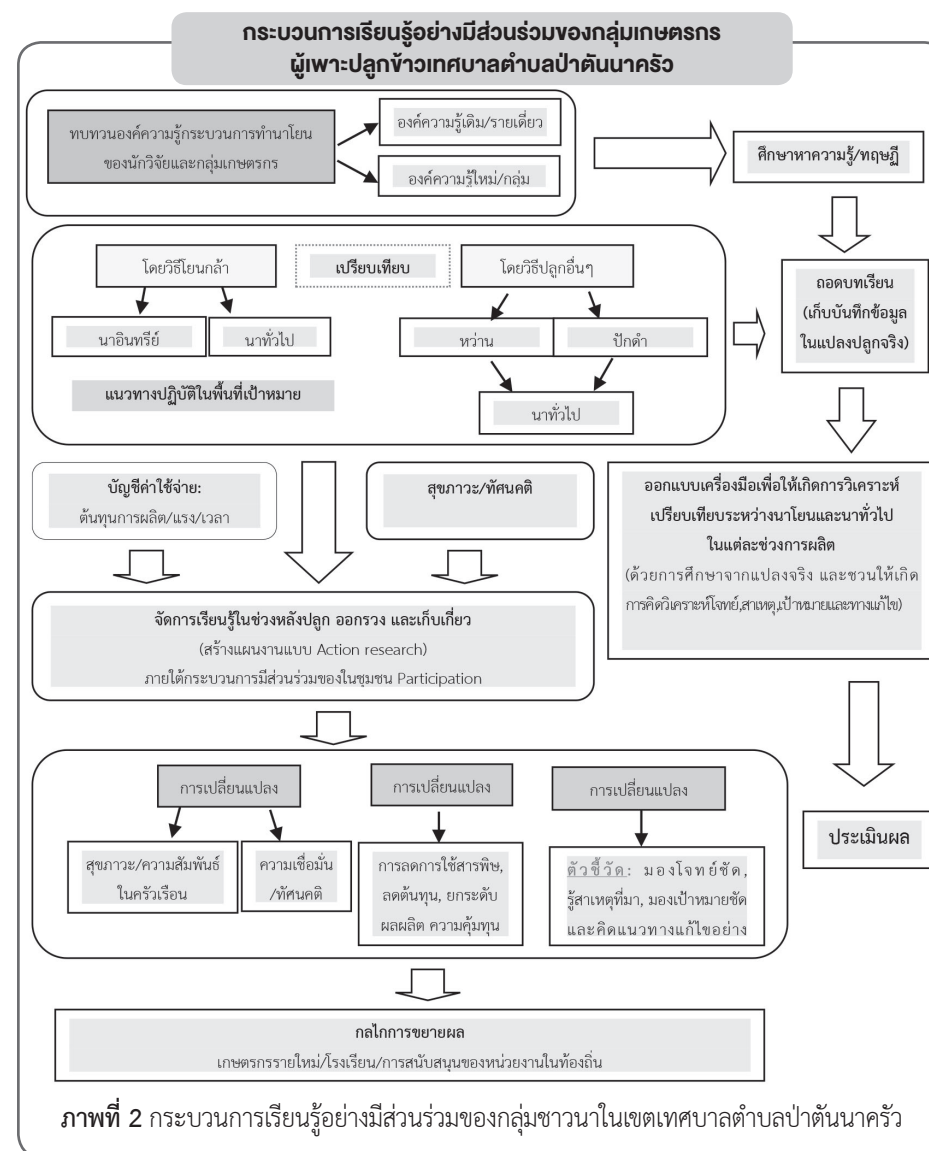
(4) การศึกษาการสร้างเครื่องมือในการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อเปรียบเทียบข้อมูลการผลิต ขำวนาโยนกับวิธีการผลิตแบบอื่นเพื่อนำข้อมูลมาประกอบการใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ

(5) การศึกษาเรียนรู้ในพื้นที่ต้นแบบ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากวิทยากรผู้ประสบผลสำเร็จ ในการทำนาโยนพร้อมกำหนดแนวทางวิธีการและแผนงานในการแก้ปัญหา

ระยะที่ 2 (1) การร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลและเรียนรู้การหาแนวทางการแก้ปัญหา โดยเริ่มจากการทบทวนแนวทางที่ได้จากการดำเนินงานระยะที่ 1 และวางแผนการศึกษาทดลองปฏิบัติเพื่อเปรียบเทียบในแปลงปลูกของกลุ่มเกษตรกรเพื่อใช้ข้อมูลประกอบการวิเคราะห์ทางเลือกในการผลิตภายใต้ความเหมาะสมของเกษตรกรในเขตเทศบาลปาดันนาครว้โดยมีการสรุปบทเรียนและจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สถานการณ์ในพื้นที่เป็นระยะ ๆ ทั้งก่อนปลูก ระหว่างปลูก ออกรวง และเก็บเกี่ยว มีการเก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อวิเคราะห์ผลร่วมกัน โดยมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับระยะการผลิต เช่น ค่าใช้จ่ายในการผลิต (พันธุ์/ค่าแรง/เวลา/ปุ๋ย) ฯลฯ

(2) สรุปบทเรียนการดำเนินงาน การทดลองปฏิบัติ และแนวทางในการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ผ่านกระบวนการผลิตขำวนาโยนของเกษตรกรในเขตเทศบาลปาดันนาครว้ ได้แก่ องค์ความรู้ที่ได้ (ความรู้/กระบวนการ) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เช่น การเปลี่ยนแปลงด้านจิตใจ (สุขภาวะ/ความเชื่อมั่น/ทัศนคติ) การเปลี่ยนแปลงด้านการผลิต (การลดละเลิกสารพิษ, ลดต้นทุน, ยกระดับผลผลิต ความคุ้มค่า) การเปลี่ยนแปลงฐานคิดเพื่อแก้ไขปัญหา (ตัวชี้วัด: มองโจทย์ชัด, รู้สาเหตุที่มา, มองเป้าหมายชัด และคิดแนวทางแก้ได้อย่างเหมาะสม)

(5) แนวทางในการพัฒนาและขยายผลในพื้นที่ (เกษตรกรผู้สนใจ/โรงเรียน ฯลฯ) และการคืนข้อมูลและชุดความรู้สู่แนวทางการขยายผลในพื้นที่

● ผลการศึกษา

1. กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของชาวนา

งานวิจัยครั้งนี้เลือกศึกษาเฉพาะกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวที่มีความสนใจในการเพาะปลูก ชาวนาโดยรวมถึงชาวนาที่มีประสบการณ์ทดลองปลูกข้าวนาโยนในพื้นที่เทศบาลตำบลปาดันนาคร้ว ซึ่งพบว่ากระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าว มีดังต่อไปนี้

1.1 การเสริมพลังและสร้างความเชื่อมั่นให้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าว

จุดเริ่มต้นที่สำคัญในกระบวนการพัฒนาการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกร ผู้เพาะปลูกข้าวเริ่มจากการสร้างความเข้าใจร่วมกันผ่านการชี้แจงแผนงานและวัตถุประสงค์ของการดำเนินงาน รวมถึงลักษณะของโครงการวิจัยขึ้นนี้ว่าไม่ได้เป็นการมาสอนทำนา ไม่ได้เอาสิ่งของมาให้เพราะวิธีการการรับฝ่ายเดียว ไม่ได้นำไปสู่ทางออกในการแก้ไขปัญหาการทำนาของตนเองได้อย่างแท้จริง แต่เป็นการชวนกันมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มาลองทำร่วมกันเพื่อหาคำตอบจากข้อสงสัยที่ตนเองสนใจผ่านการทำนาโยน ซึ่งเป็นเสมือนเครื่องมือในการสร้างการเรียนรู้และแนวทางการวิเคราะห์ทางเลือกที่เหมาะสม ในการผลิตข้าวภายใต้ข้อจำกัดของวิธีการผลิตที่ใช้ต้นทุนสูงในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังต้องสร้างความมั่นใจถึงประโยชน์ที่เกษตรกรจะได้รับและการดำเนินงานที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องร่วมกันระหว่างนักวิชาการที่ต้องการเรียนรู้กระบวนการทำงานกับชุมชนบนฐานคิดในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับกลุ่มเกษตรกรที่อาสาเข้าร่วมดำเนินงานเพื่อลดความกังวลและเชื่อมั่นว่าที่ตนเองสามารถเรียนรู้และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนของตนเองได้

1.2 การร่วมเรียนรู้และสะท้อนปัญหาเรื่องข้าวผ่านประสบการณ์และมุมมองของแต่ละบุคคล

จุดเริ่มต้นมาในการพัฒนาของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในพื้นที่เกิดขึ้นจากการลองผิดลองถูก ใช้ความรู้สึกลงในการแก้ไขปัญหาและการยึดติดกับวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมซึ่งเริ่มไม่สอดคล้องกับระบบการผลิตในพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตามมิได้หมายความว่าความรู้ที่เกิดจากการ ลองผิดลองถูกจะไม่มีคุณค่า หากแต่เป็นความรู้หรือประสบการณ์ที่เกิดจากการตกผลึกทางความคิดด้วยตนเองและสามารถนำไปใช้ได้จริงในช่วงเวลาที่ผ่านมาและอาจสามารถกลายเป็นทุนที่สามารถนำมาปรับใช้ได้ในอนาคต ทั้งนี้จึงพบว่าการพัฒนาจุดประกายความใฝ่รู้ที่อาจจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ดี คือ การเรียนรู้ผ่านการถอดบทเรียนจากชุดประสบการณ์ในเรื่องการทำนาของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวภายในพื้นที่ทั้งที่เคยทำนาโยนและไม่เคยทำนาโยน ทั้งนี้จากการโยนประเด็นคำถามว่าทำนาสมัยนี้มีปัญหาอะไร และ “เฮาฮู้ฮ้อยยังผ่องเรื่องข้าวนาโยน” เพื่อเป็นการตั้งคำถามให้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าว 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มเกษตรกรที่มีประสบการณ์ในการปลูกข้าวนาโยน 2) กลุ่มที่กำลังเริ่มทดลองทำการเพาะปลูกข้าวนาโยน และ 3) กลุ่มที่ยังไม่มีประสบการณ์ปลูกข้าวนาโยน แต่มีความสนใจได้เกิดความคิดและตั้งคำถามจากปรากฏการณ์ที่ตนเองพบเห็นในพื้นที่พบว่า ประเด็นปัญหาร่วมสำคัญที่ทำให้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวหันมาสนใจทำนาโยนเกิดขึ้น จาก 3 เงื่อนไขสำคัญ ดังนี้

1) การขาดแคลนแรงงานและต้นทุนในการเพาะปลูกในพื้นที่ช่วงฤดูการผลิตสูง ทั้งนี้จะพบว่า การจ้างแรงงานในการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวที่มีค่าใช้จ่ายสูงขึ้นนั้นเกิดจากการที่ประชากรวัยแรงงานในพื้นที่เริ่มเดินทางออกไปนอกพื้นที่เพื่อไปรับจ้างภายนอกหมู่บ้านมากขึ้น โดยเฉพาะการเข้าไปเป็นแรงงาน ในภาคบริการและอุตสาหกรรมรวมถึงค่านิยมในการส่งเสริมให้บุตร

หลานได้รับการศึกษาถึงสถาบันการศึกษาที่อยู่ในเขตเมืองซึ่งปัจจัยดังกล่าวจึงนำไปสู่ผลกระทบกับกลุ่มครัวเรือนที่มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่จำกัดและมักจะเหลือแต่แรงงานที่สูงอายุและขาดผู้สืบทอด

2) ปัญหาสุขภาพ ทั้งนี้จากการสะท้อนประสบการณ์จากการทำนาโดยเฉพาะเรื่องของอาการปวดเมื่อยเจ็บหลังที่มักเกิดขึ้นจากวิธีการผลิตข้าวแบบดั้งเดิม เช่น การทำนาดำพบว่า ส่วนใหญ่จะต้องก้มตัวลงเพื่อปลูกข้าวอยู่ตลอดเวลาจนเกิดปัญหาสำคัญที่ตามมา คือ อาการปวดหลังและเอวจนต้องหยุดพักการทำงานหรือต้องหาแรงงานไม่ช่วยปลูก ส่วนเกษตรกรผู้สูงอายุถึงขั้นต้องหยุดทำนาและทิ้งร้างผืนนาไว้เพราะความจำยอมต่อความเจ็บปวด นอกจากนี้ผลที่สืบเนื่องจาก ความเจ็บปวดภายหลังการทำนายังส่งผลต่อการสร้างค่านิยมในการบริโภคแอลกอฮอล์เพิ่มมากขึ้นเพราะกลุ่มเกษตรกรส่วนใหญ่เชื่อว่าแอลกอฮอล์ช่วยให้หายเหนื่อย นอนหลับสบาย และลดความเจ็บปวดจากการทำนาได้

3) การประกอบอาชีพหลายอย่าง ทั้งนี้พบว่าปัจจุบันเกษตรกรหลายคนในเขตพื้นที่ไม่ได้ทำนาเป็นอาชีพหลักเหมือนในอดีตเนื่องจากสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบันที่ค่าครองชีพเพิ่มสูงขึ้น ดังนั้น ด้วยการที่เกษตรกรส่วนใหญ่มีอาชีพหลักและรับจ้างทำงานหลายอย่างจึงทำให้เวลา ในการจัดการเพาะปลูกและดูแลต้นข้าวจึงมีจำกัดและมักต้องจ้างแรงงานในการเพาะปลูกแทน จึงทำให้วิธีการผลิตข้าวนาโยนจึงกลายเป็นทางเลือกที่น่าสนใจเพราะลดขั้นตอนการทำประหยัดเวลาประหยัดแรง เนื่องจากการเพาะปลูกนาโยนต่อไถ่นั้น มีขั้นตอนในการเพาะปลูกที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อนและใช้เวลาน้อย

อย่างไรก็ตามกลับยังพบว่าแม้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวจะมีความสนใจเกี่ยวกับข้าวนาโยนแต่ก็ยังขาดความมั่นใจในการเปลี่ยนแปลงการผลิตซึ่งมีสาเหตุมาจาก 1)การที่คนในครัวเรือนส่วนใหญ่ยังยึดติดกับการเพาะปลูกแบบ

ดั้งเดิมที่เคยทำมาและยังคงเป็นวิธีการผลิตที่ดีและยังมองไม่เห็นถึงปัญหา 2) ความจำเป็นทางเศรษฐกิจที่มีอยู่มากจึงทำให้การยอมรับและปรับเปลี่ยนสู่การผลิตรูปแบบใหม่นั้นถูกมองว่าเป็นความเสี่ยงรวมถึง 3) ความไม่มั่นใจเนื่องจาก “การขาดหลักฐานเชิงประจักษ์” หรือชุดความรู้ ที่สามารถยืนยันถึงการทำนาโยนแล้วได้ผลลัพธ์ในทางที่ดี เช่น ทำนาโยนแล้วลดต้นทุน ใช้เวลาน้อย และได้ผลผลิตดีจริงหรือ ซึ่งกลายเป็น “การกระตุ้นสร้างบรรยากาศแห่งการคิดและการระดมสมองเพื่อมองเห็นถึงปัญหาร่วมกัน” เพื่อให้หลุดพ้นจากวงจรของการก้มหน้าปิดปาก และความไม่รู้ จนนำไปสู่การสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองและสามารถใช้ความรู้ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ผ่านการร่วมกันคิด ร่วมแลกเปลี่ยนเพื่อค้นหาปัญหา (problems) การเปลี่ยนแปลง (dynamic) ผลกระทบ (effect) ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการผลิตข้าวในพื้นที่ ซึ่งการระดมความคิดแบบนี้ทำให้เกษตรกรผู้เข้าร่วมเริ่มเรียนรู้การกำหนดประเด็นปัญหา และมองเห็นข้อจำกัด จุดแข็ง จุดอ่อน รวมถึงโอกาสของการพัฒนาแก้ไขปัญหารวมถึงได้สะท้อนให้เห็นความตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นของการเรียนรู้ การพัฒนาทักษะและกระบวนการในการคิด การวิเคราะห์ การแก้ปัญหา ผ่านการมองประเด็นเรื่องความเสี่ยงของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวที่เพิ่มสูงขึ้น ทั้งความเสี่ยงจากสภาพแวดล้อม ทั้งฤดูกาลที่แปรปรวน ความเสี่ยงต่อปริมาณผลผลิตที่ได้รับและความเสี่ยงต่อการขาดแคลนทุนทรัพย์ที่นำพาเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวตกอยู่ในระบบการกู้หนี้ยืมสินสะสมหนี้ การพึ่งพาคนอื่นตลอดเวลา และตกอยู่ในวังวนของคำว่า “เจ็บ จน ไม่รู้”

1.3 การศึกษาดูงานเพื่อยอมรับความรู้ใหม่และการทดลองปรับใช้ในแปลงนาสาธิต

เป็นการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยให้เกษตรกรได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้ที่ประสบผลสำเร็จในการทำนาโยนทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงดังเช่น การศึกษาเรียนรู้ที่ศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (กิจกรรมการลดต้นทุน การผลิตข้าวโดยวิธีการทำนาโยน) ตำบลจอมหมอกแก้ว อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา โดยการล้อมวง พูดคุยแลกเปลี่ยนระหว่างผู้แทนเกษตรกรบ้านป่าตันนาคร้ว ชาวนาในพื้นที่อำเภอมะนัง และแกนนำผู้ประสบความสำเร็จในการทำนาโยน ทั้งนี้ความรู้ที่ได้นอกเหนือจากการเรียนรู้ เรื่องเทคนิคการผลิตข้าวนาโยนของพื้นที่มะนังให้ประสบความสำเร็จแล้วนั้นยังมีประเด็นแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องของการพัฒนา โดยการพึ่งตนเอง (เมื่อนักพัฒนาถอนตัวจากพื้นที่) การบริหารจัดการร่วม และการช่วยเหลือกันของกลุ่มกิจกรรมในชุมชนและการสืบทอดงานพัฒนาสู่ลูกหลาน (การสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงรุ่นใหม่) ซึ่งช่วยสร้างความมั่นใจให้กับกลุ่มเกษตรกรเพราะรูปแบบของปัญหาที่เกิดขึ้น ในพื้นที่ศึกษาดูงานนั้นไม่แตกต่างกันมากนัก ซึ่งประเด็นหลักอยู่ที่การขาดแคลนแรงงานและการพยายามพัฒนาเพื่อหาวิธีในการทำนาที่สะดวกและใช้ต้นทุนน้อย หากแต่การที่จะประสบผลสำเร็จได้นั้นต้องมาจากการที่คนในชุมชนได้ร่วมกันแก้ไขปัญหาและนำสิ่งที่ได้เรียนรู้มาทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง ดังเช่น การทดลองเพาะต้นกล้านาโยน แบบ 1) ข้าว 1 ส่วน : ดิน 7 ส่วน 2) ข้าว 1 ส่วน: ดิน 9 ส่วน 3) ข้าว 1 ส่วน: 14 ส่วน และ 4) การเพาะกล้าแบบใช้เมล็ดเดียวเพื่อนำไปทดลองเพาะปลูกและเปรียบเทียบกับวิธีการทำนารูปแบบอื่น ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการวิเคราะห์ทางเลือกในการผลิตภายใต้ความเหมาะสมของเกษตรกรในเขตเทศบาลป่าตันนาคร้ว

จากการศึกษาดูงานทำให้เกษตรกรได้เรียนรู้ว่าแม้ว่าการปลูกข้าวนาโยนจะมีผลผลิตเป็นที่น่าพอใจ โดยเฉพาะในเรื่องของการลดต้นทุนด้านแรงงานเวลาที่เป็นเรื่องสำคัญของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในเขตพื้นที่เทศบาลป่าตันนาคร้วก็ตาม หากแต่ทีมวิจัยกลับเรียนรู้เพิ่มเติมว่าแท้จริงแล้ว **การเพาะปลูกข้าวในพื้นที่เทศบาลป่าตันนาคร้วนั้น ไม่สามารถที่จะยึดใช้วิธีการผลิตเพียงวิธีการใดวิธีการหนึ่งได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด** ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยสภาพแวดล้อมในช่วงเวลาดังกล่าว ที่ต้องพิจารณาจากสภาพอากาศ ปริมาณน้ำในการเพาะปลูก และต้นทุนที่ตนเองมี ดังเช่นในช่วงฤดูการ ที่ผ่านมาซึ่งเกิดปัญหาฝนทิ้งช่วงและภัยแล้งอันเป็นข้อจำกัดของการทำนาโยนและนาดำจึงทำให้เกษตรกรต้องหันมาเพาะปลูกโดยวิธีการทำนาหว่านแทนในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นต้น นอกจากนี้ยังทำให้เห็นว่าการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการใช้ความรู้สึกหรือความเชื่อของคนส่วนใหญ่เป็นตัววัดผลลัพธ์นั้นแท้จริงแล้วอาจจะไม่ได้เป็นสิ่งที่ถูกต้องเสมอไป ดังเช่น ความเชื่อที่เกิดจากการเพาะปลูกข้าวโดยอัตราส่วน 1:7 ที่ในช่วงเวลาแรก ถูกมองว่าเป็นอัตราส่วนที่ดีที่สุดและได้ปริมาณข้าวมากที่สุด หากแต่จากการร่วมเรียนรู้กลับพบว่าการเพาะปลูกแบบข้าวต้นเดียวเป็นวิธีการที่ได้ผลผลิตมากที่สุดแทน เป็นต้น นอกจากนี้บทเรียนสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การเรียนรู้ที่แท้จริงต้องเกิดจากการลงมือปฏิบัติด้วยตัวเองได้ เห็นกับตาและสามารถนำข้อมูลไปร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ได้ ซึ่งจะเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นถึงต้นเหตุของปัญหาและวิธีการที่เหมาะสมในการพัฒนาหรือแก้ไขปัญาที่เกิดขึ้นเบื้องต้นด้วยตนเอง

ภาพที่ 4 การศึกษาดูงานพื้นที่ต้นแบบและการทดลองเพาะปลูกข้าวนาโยน

1.4 การปฏิบัติจริงเพื่อสร้างการเรียนรู้และแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมด้วยตนเอง

เป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อให้เกิดประสบการณ์ในการทำงานที่ดำเนินการอยู่ โดยเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวจะมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการเรียนรู้เพื่อตอบสนองสั้ยกับประเด็นที่พวกเขาเห็นว่าเป็นปัญหาหรืออุปสรรคในการทำนาโยนให้บรรลุเป้าหมาย โดยเริ่มตั้งแต่การทดลองคัดเมล็ดพันธุ์ก่อนนำไปเพาะต้นกล้า การจดบันทึกเพื่อเปรียบเทียบระยะเวลาที่ใช้ในการเพาะต้นกล้า และการคิดทบทวนค่าใช้จ่ายในการทำนาแต่ละประเภท จำนวนแรงงานที่ใช้และปัญหาความเจ็บปวด ของร่างกายหลังจากทำนา ทั้งนี้จากการเรียนรู้ร่วมกันโดยผ่านการปฏิบัติจริงพบว่ากลุ่มเกษตรกร ผู้เพาะปลูกข้าวได้ข้อมูลในการผลิตข้าวนาโยนในแบบฉบับของตนอันประกอบไปด้วย 1) ชุดความรู้ในการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าว 2) ชุดความรู้ในการผลิตข้าวนาโยนได้แก่ การเตรียมดิน

การเพาะต้นกล้า การกำหนดอัตราส่วนในการเพาะข้าว 3) ชุดความรู้รูปแบบของการโยนต้นกล้าที่เหมาะสมกับพื้นที่นาในเขตเทศบาลตำบลป่าต้นนาคร้ว และ 4) ข้อมูลเชิงเปรียบเทียบผลการเพาะปลูกข้าวที่แสดงให้เห็นถึงการลดต้นทุนในการผลิตข้าว ซึ่งชุดความรู้ดังกล่าวเกิดจากการร่วมกันปฏิบัติและวิเคราะห์ผลร่วมกันซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ทุกคนได้รู้ ได้เห็น ได้ปฏิบัติ และได้นำไปแลกเปลี่ยนเผยแพร่ต่อไป อันจะกลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่นำพาให้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในพื้นที่ป่าต้นนาคร้วได้พัฒนาไปสู่การเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ที่แท้จริง ทั้งนี้จากกล่าวได้ว่าความรู้ที่ได้มานั้นล้วนเกิดจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระดมสมองกับกลุ่มเกษตรกรที่สนใจเพื่อเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่ การแก้ปัญหาโดยผ่านการทดลองเรียนรู้จากการทำหน้าที่ในการเป็นวิทยากรกระบวนการ (Facilitator) ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญของการดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยยึดเกษตรกรเป็นศูนย์กลางเพราะการฝึกเรียนรู้เป็นวิทยากรกระบวนการทำให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกันในบรรยากาศที่ผ่อนคลาย ยืดหยุ่น ไม่เคร่งครัดอัดอั้นเกินไป

ภาพที่ 3 ลักษณะการทำนาข้าวในเขตพื้นที่ตำบลป่าต้นนาคร้ว

ค่าใช้จ่าย โดยเฉลี่ย/ไร่	วิธีการปลูกข้าวแบบต่าง ๆ				เปรียบเทียบ การผลิตข้าว	วิธีการปลูกข้าว		
	นาโยน+ ถาดเพาะ	นาโยน	นาหว่าน	นาดำ		นาโยน	นาหว่าน	นาดำ
ค่าจ้างเตรียมแปลง	800	800	800	800	ปริมาณ การใช้เมล็ดพันธุ์	4-5 กิโลกรัม ต่อไร่	25-30 กิโลกรัม ต่อไร่	5-10 กิโลกรัม ต่อไร่
ค่าเมล็ดพันธุ์ ดิน ถาดเพาะกล้าข้าว	700	50	200	100	ปริมาณ ของวัชพืช	น้อย	มากกว่า	น้อย
ค่าจ้างปลูก เหมาะสม	0	0	0	1,500	การใช้สารเคมี กำจัดวัชพืช	น้อย	มากกว่า	น้อย
ค่าปุ๋ยเคมี	600	600	600	600	การแพร่ระบาด และความเสียหาย จากแมลงศัตรูพืช	น้อย	มาก	น้อย
ค่าสารกำจัดศัตรูพืช (สารกำจัดวัชพืช และสารกำจัดแมลง)	100	100	300	100	การเข้าดูแลรักษา	ทำได้ สะดวก	ทำได้ ลำบาก	น้อย
ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง เครื่องตัดหญ้า	300	300	300	500	ต้นทุนการผลิต	ต่ำกว่า	ปานกลาง	ทำได้ สะดวก
ค่าจ้างเก็บเกี่ยว (ค่าเกี่ยว,ค่าไม่ข้าว)	1,000	1,000	1,000	1,000	ผลผลิต	มีแนวโน้ม สูงกว่า	มีแนวโน้ม ต่ำกว่า	สูง
รวมต้นทุนการปลูก	3,500	2,850	3,200	4,600				

ภาพที่ 4 ตารางวิเคราะห์เปรียบเทียบโดยเกษตรกร
ภายหลังจากการดำเนินการทดลองเพาะปลูกข้าว

1.5 การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ชุมชนผ่านการทำนาโยน

การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้จัดเป็นเครื่องมือหนึ่งในการพัฒนาการเรียนรู้ของเกษตรกร ผู้เพาะปลูกข้าวเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ชี้ชวนให้ชาวบ้านได้แสดงศักยภาพและภูมิปัญญาของตนเอง รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการทำงานอย่างเต็มที่ ซึ่งในงานวิจัยนี้พบว่าเงื่อนไขและปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดขึ้นของ

เครือข่ายการเรียนรู้เกิดขึ้นจากบทเรียนการเผชิญกับวิกฤติการณ์ปัญหาร่วมกันของเกษตรกรที่ทำนาที่ได้เรียนรู้ปัญหาและบทเรียนร่วมกัน และเมื่อกลุ่มแกนนำเกษตรกรประสบความสำเร็จ ในการแก้ไขปัญหาจนได้ชุดความรู้ในการผลิตข้าวนาโยนที่เหมาะสมกับเกษตรกรปาดันนาคร้ว จึงได้ดำเนินการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้ที่สนใจศึกษาหรือคนทั้งภายในและภายนอกชุมชน โดยในที่นี่จะพบว่า รูปแบบการถ่ายทอดของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวนาโยนในพื้นที่ปาดันนาคร้วนั้น ได้ดำเนินการผ่านการรวมกลุ่มเกษตรกรที่สนใจภายในพื้นที่ตำบลปาดัน และตำบลปาดันนาคร้ว จำนวน 8 หมู่บ้าน รวมถึงกลุ่มพระวัดศรีอ้วน กลุ่มผู้สูงอายุและผู้พิการในพื้นที่ที่สนใจเข้ามาสะท้อนปัญหา และทดลองทำนาเป็นต้น โดยการเสริมสร้างกิจกรรมให้มีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดความรู้ กระจายความรู้ ตลอดจนมีการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ โดยการร่วมวิเคราะห์สภาพปัญหา แสวงหาทางเลือกสำหรับการแก้ปัญหา ทดลองและสรุปผลการเรียนรู้ซึ่งภายหลังการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวแล้วเสร็จก็ได้มีการนำเสนอ ข้อมูลแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของแต่ละกลุ่ม

นอกจากนี้กลุ่มเกษตรกรผู้ทำนาโยนยังได้มีการประสานเชื่อมโยงหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชน และองค์กรภายนอกชุมชน เช่น เกษตรอำเภอแม่ทะ นักพัฒนาชุมชนในหน่วยงานเทศบาลตำบล ปาดันนาคร้ว นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง และกลุ่มการเรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตรตำบลจอมหมอกแก้ว อำเภอแม่ลาว จังหวัดเชียงราย เป็นต้น เพื่อให้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรที่ทำนาโยนอย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ 5 กิจกรรมการการขยายผลการดำเนินการวิจัยเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้และ
แนวทางการเพาะปลูก ข้าวนาโยนโดยกลุ่มเกษตรกรที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการ

2. การเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้

2.1 ด้านฐานคิด

ในการทำวิจัยร่วมกับเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในพื้นที่ครั้งนี้ ถือเป็นเรื่องใหม่และเป็นก้าวแรกในการทำงานในลักษณะที่เป็นเชิงวิชาการ ซึ่งรวมไปถึงงานวิจัยเรื่องข้าวนาโยนซึ่งก็เป็นรูปแบบ การผลิตที่เพิ่งเข้ามาในพื้นที่ในช่วง 1-2 ปี และได้รับความสนใจจากกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่เป็นอย่างมาก สำหรับการดำเนินงานในครั้งนี้ได้เริ่มต้นจากความไม่รู้ ซึ่งความไม่รู้นี้เกิดจากการที่ชุมชนท้องถิ่น เริ่มไม่รู้จักตัวเองว่ามีทุนอะไรบ้างในชุมชนจนปล่อยให้คนภายนอกเข้ามาชี้ทางถูก ๆ ผิด ๆ ให้เดินตาม ทั้งนี้ภายหลังจากการเริ่มลงมือในการทำวิจัยแล้วนั้น พบว่า งานวิจัยชิ้นนี้ได้เริ่มสร้างความเชื่อมั่นในเรื่องที่ว่าความต้อการนั้นต้องเกิดขึ้นจากความต้อการที่แท้จริงของคนในชุมชนและเรียนรู้โดยคนในชุมชน โดยไม่ใช่ถูกกำหนดโดยบุคคลหรือหน่วยงาน รวมถึงการกล้าแสดงความคิดเห็น การได้ตอบปัญหาหรือการลุกขึ้นมาเป็นผู้ดำเนินเวที รวมถึง

ยังได้ข้อค้นพบใหม่บางประการ จากการปฏิบัติการที่ทำร่วมกันถือเป็นชุดประสบการณ์สำคัญที่นำไปสู่การพัฒนาทักษะและการสร้างการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายที่เห็นชัดเจน คือ การกำหนดดวงพุดคุย การตั้งคำถาม เพื่อค้นหาแนวทางแก้ไขได้ด้วยตนเองโดยได้รับความรู้จากนักวิชาการ ทั้งนี้ทำให้ชุมชนเข้าใจถึง แนวทางในการดำเนินงานมากขึ้น รวมถึงมีการคิดอย่างเป็นระบบมากขึ้นผ่านกระบวนการวิจัย การพุดคุยตั้งแต่การค้นหาข้อมูลพื้นฐาน การค้นหาปัญหาในเรื่องการทำนาโยน หรือแม้กระทั่ง การออกแบบเครื่องมือในการเก็บข้อมูลเรื่องข้าวนาโยน ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าทีมวิจัยเริ่มรู้จักการแสวงหาความรู้ ความสามารถในการระดับที่เรียกว่า คิดเป็น ทำเป็น จนมีความสามารถที่จะค้นหาปัญหา วิธีการแก้ไขปัญหาและดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้ ทั้งนี้จากการทำโครงการวิจัยในครั้งนี้ ยังช่วยให้เปิดมุมมองวิธีคิดของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในพื้นที่ที่ไม่ได้ติดกับการแข่งขันทางความคิด ผ่านมุมมองที่ว่าการทำงานนาโยนนั้นไม่มีแนวคิดอะไรที่เป็นหลักตายตัวเสมอไป หากแต่มันขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและเลือกใช้ให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ของตนเองมากกว่า

2.2 ด้านกระบวนการผลิต

จากปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการผลิตข้าว ไม่ว่าจะเป็นจากต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น แรงงานน้อยลง และเวลาสำหรับการเพาะปลูกและการดูแลเริ่มมีข้อจำกัดจากภาระหน้าที่ส่วนอื่นนั้น ได้มีผลนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตในพื้นที่เขตเทศบาลตำบลปาดันนาคร้ว นาโยนกลายเป็นระบบ การผลิตทางเลือกใหม่ที่เข้ามาในพื้นที่ชุมชน และกลายเป็นที่สนใจจากกลุ่มเกษตรกรด้วยกัน ในช่วงที่ผ่านมาและจากการทำงานวิจัยที่มีฐานคิดเกี่ยวข้องกับเรื่องของนาโยนจึงทำให้เห็นถึง การเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะการลดต้นทุนในการผลิตโดยในเรื่อง

ของต้นทุนทางการเงิน และเวลา โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานดำที่เป็นที่นิยมในการเพาะปลูกในปัจจุบัน นอกจากนี้ภายใต้กระบวนการผลิตแบบข้าวนาโยนได้ก่อให้เกิดแนวทางในการลดต้นทุนในลักษณะของการพึ่งพาตนเองและลดข้อจำกัดที่เกิดขึ้นในกระบวนการผลิต ด้วยวิธีการ “ให้ยืมถาดเพาะกล้า” จากเกษตรกร ที่มีถาดเพาะข้าวจำนวนมาก ซึ่งผลลัพธ์ที่ตาม คือ ช่วยทำให้เกษตรกรที่มีรายได้น้อย แต่สนใจการทำข้าวนาโยนได้มีโอกาสทดลองในการผลิตข้าวนาโยน ประกอบกับเกษตรกรบางรายเริ่มเห็นช่องทาง ในการหารายได้ โดยเฉพาะในช่วงที่ตนเองเพาะปลูกเสร็จ เช่น การรับจ้างเพาะกล้านาโยนจำหน่ายแก่ผู้สนใจในพื้นที่เทศบาลตำบลป่าตันนาครี และในพื้นที่ใกล้เคียงรวมถึงการคิดรูปแบบ การรวมกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในระดับหมู่บ้านทั้งในและนอกพื้นที่ใกล้เคียง

2.3 ด้านสุขภาพ

ปัจจุบันปัญหาต้นทุนการทำงานได้บีบให้เกษตรกรในเขตพื้นที่เทศบาลตำบลป่าตันนาครี หลายรายไม่สามารถก้าวข้ามวัฏจักรของคำว่า เจ็บ จน ไม่ได้ ซึ่งผลลัพธ์ที่ตามมา คือ สุขภาวะของตนเองเสียไปและมีผลต่อความสัมพันธ์ภายในครอบครัวที่นำไปสู่การเกิดความแตกแยก แต่อย่างไรก็ตาม จะพบว่าในการผลิตข้าวนาโยนมีปัจจัยหลายอย่างที่สามารถช่วยให้สุขภาพของเกษตรกรนั้นดีขึ้น โดยสะท้อนผ่าน 1) เวลาที่เหลือจากการเพาะปลูก ที่สามารถทำให้เกษตรกรสามารถทำงานอื่น ๆ ได้ 2) เกิดรูปแบบการทำงานแบบพึ่งพาตนเองมากขึ้น โดยเฉพาะการใช้แรงงานภายในครัวเรือน ในการเพาะปลูก ซึ่งสามารถเข้าร่วมมือช่วยเพาะปลูกได้หลายวัย ตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยผู้สูงอายุ รวมถึงยังเป็นสิ่งที่ช่วยกระชับความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวได้เป็นอย่างดี (3) การทำนาโยนสามารถช่วยลดอาการ บาดเจ็บ เมื่อย่ำจากการขั้นตอนการเพาะปลูกได้เป็นอย่างดี

● สรุป

ความน่าสนใจของงานวิจัยนี้เป็นการแนวทางการแสวงหา “ทางออก” หรือ “ทางเลือก” ภายใต้การผลิต “ข้าว” ซึ่งเป็นอาหารหลัก ผ่านการเรียนรู้รูปแบบการผลิตแบบใหม่ที่เรียกว่า “นาโยน” ในลักษณะที่พึ่งพาตนเองมากกว่าการพึ่งพาเทคโนโลยีที่เป็นกระบวนการผลิตใช้ต้นทุนสูงและใช้เป็นเครื่องมือที่จะสร้างกระบวนการค้นหาความรู้ใหม่ผ่านวิธีการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับภูมิโนทัศน์ของท้องถิ่นตนเองในลักษณะ “เป็นการลองผิดลองถูก” แม้กระบวนการผลิตโดยการโยนกล้าจะเป็น เรื่องใหม่สำหรับเกษตรกรในพื้นที่ที่ผ่านมามีเกษตรกรบางกลุ่มมีความพยายามในการเรียนรู้ และปรับวิธีการผลิต วิเคราะห์ข้อจำกัดที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งบทเรียนดังกล่าวมีแนวโน้ม ต่อการผลิตข้าวนาโยนไปในทิศทางที่ดี ทั้งต้นทุนการผลิตที่เกี่ยวข้องกับค่าเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ต้องจ่าย ในราคาสูงตามปริมาณพื้นที่จากการเพาะปลูกแบบเดิม ค่าแรงในการปักดำ-ถอนกล้าตามระยะเวลาในการเพาะปลูก ค่าใช้จ่ายในการเตรียมดินจากการปลูกด้วยเครื่องปักดำการใช้ยากำจัดวัชพืช ในแปลงปลูก สุขภาพที่เกิดจากอาหารปวดเมื่อยจากการดำนาหรือแม้กระทั่งสามารถพึ่งพาแรงงานในครัวเรือนในการโยนกล้าเพื่อเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว ซึ่งบทเรียนดังกล่าวยังคงต้องมีการวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นความรู้อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามกระบวนการทางสังคมที่เกื้อหนุนที่เกิดขึ้นผ่านการผลิตข้าวนาโยน ที่ส่งเสริมให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ที่ลงมือปฏิบัติด้วยตัวเองจนสามารถสร้างความรู้ ทักษะ ระบบการจัดการความรู้และระบบการเรียนรู้ที่ดี มีการถ่ายทอดความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน จะช่วยทำให้ชุมชนนั้นเกิดพลังสร้างสรรค์และเกิดเป็นภูมิปัญญาที่คอยตระหนักรถึงความเป็นของ การแสวงหาทางออกร่วมกัน เช่นเดียวกับกระบวนการผลิตข้าวนาโยนของพื้นที่ป่าตันนาครีแห่งนี้ ที่พร้อมที่จะเรียนรู้เรื่องระบบการผลิตข้าวที่ช่วยลดต้นทุน สร้างทางเลือกที่เหมาะสมและพยายามก้าวข้ามข้อจำกัดด้านการผลิตอยู่เสมอตลอดชีวิต

เอกสารอ้างอิง

- กรมอนามัย.(2550).*โครงการศึกษารูปแบบการพัฒนาระบบแบบมีส่วนร่วมของประชาชนในงานภารกิจกรมอนามัย*.กรุงเทพฯ: กระทรวงสาธารณสุข.
- จามะรี เชียงทอง.(2549).*สังคมวิทยาการพัฒนา*. กรุงเทพฯ:โอเดียนสโตร์.
- พระมหาสุชาติย์ อำภากรโร. (2547). *เครือข่าย ธรรมชาติ ความรู้และการจัดการ*. กรุงเทพฯ:สำนักงานเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- ยศ สันตสมบัติ.(2546). *พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม*. เชียงใหม่: วิทอินดีไซน์.
- ลลิตา พิมาศกมลพัฒน์.(2546).*ความต้องการบริการด้านการเกษตรจากสถานีทดลองพืชสวนห้วยผัด จังหวัดลำปาง*.เชียงใหม่:บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมพันธ์ เตชะอธิก.(2540).*การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Beal,R.L. (1975).*The peasant marketing system of Oaxaca*, Mexico. Berkeley,University of California Press.
- Cohen & Uphoff. (1980). *Effective Behavior in Organizations*. New York : Richard D. Irwin Inc.
- Griswold, W. (2004). *Cultures and Societies in a Changing World*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Gupta, Akhil and Ferguson, James. (1999). “Culture, Power, Place: *Ethnography at the End of an Era*”. in Akhil Gupta and Ferguson (eds.). Culture, Power, Place: Exploration in Critical Anthropology. (pp. 1-29). Durham: Duke University Press.

- Moerman, Michael. (1968). *Agricultural Change and Peasant Choice in a Thai Village*.Berkeley, University of California Press.
- Scott,J.C. (1976). *The Moral Economy of the Peasant*. New Haven, Yale University Press.
- Sinad Treevanchai. (2003). “*Social Capital and the Performances of Savings Groups: A Case Study in Songkhla*.” “Master Degree Thesis, Faculty of Economics (English Program), Thammasat University.

Journal of Integrated Sciences

03

ชุมชนบ้านโป่งกับการจัดการ ความมั่นคงด้านอาหาร

Ban Pong and Food Security
Management

กิ่งแก้ว ทิศตั้ง
Kingkaew Tistueng

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1. ศึกษาสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารในประเด็นผักและผักพื้นบ้านในชุมชน 2. ค้นหารูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหาร เพื่อลดความเสี่ยงหรือความไม่มั่นคงทางอาหารเชิงสังคมและเศรษฐกิจของครัวเรือน จากการศึกษาพบว่า สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารและความหลากหลายทางชีวภาพของบ้านโป่ง ตำบลป่าตันนาครี อำเภอมะนัง จังหวัดลำปางมีความมั่นคงทางอาหารอยู่ในระดับที่ดี กล่าวคือผักพื้นบ้านและผักเศรษฐกิจยังเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน การตัดสินใจในการเลือกปลูกยังเป็นของคนที่อยู่ในชุมชนโดยเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมการบริโภคของคนในชุมชน รวมถึงองค์ความรู้ในเรื่องการเก็บเมล็ดพันธุ์ การเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมในการปลูก

ส่วนรูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหารเป็นเรื่องของการจัดการความรู้โดยชุมชน โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการหาแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารผ่านการปลูกพืชผักสวนครัวภายในบริเวณบ้านของตนเอง การปรุงเมนูที่ประกอบไปด้วยผักพื้นบ้านที่สามารถเก็บหาจากบริเวณบ้านซึ่งชุมชนถือว่าเป็นรูปแบบการสร้างความมั่นคงทางอาหารที่เหมาะสมกับวัฒนธรรมและบริบทของชุมชน

คำสำคัญ

ความมั่นคงทางอาหาร การจัดการความรู้ รูปแบบการมีส่วนร่วม

Abstract

This research had 2 objectives that were 1) to study the situation of food security in vegetable and indigenous crop in the community 2) to find the model of food security management reducing the risk of food insecurity and economic dimensions of household. From the study found that the situation of food security and biodiversity of Ban Pong community, Patan Nakrua subdistrict, Maeta district, Lampang province was at good level which the indigenous and economic crops an important communities, here natural resources. The decision on what cultivation belonged to community and linked to consume culture of community including body of knowledge on saving seeds and appropriate location.

Regarding, model of food security management, a knowledge management by community. The local residents participated to find model of food security via raising vegetables in their own yard and cooking with indigenous crop came from household. These were models of food security appropriated to community context.

Keywords

food security, knowledge management, model, participation

● บทนำ

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 เป็นต้นมาความมั่นคงทางอาหารถือเป็นประเด็นที่ทุกประเทศให้ความสนใจ ถึงแม้ว่าความมั่นคงทางอาหารจะถูกกล่าวถึงแต่ทว่ายังมีประชาชนที่อยู่ในหลายพื้นที่บนโลกต้องเผชิญกับภาวะการขาดแคลนอาหาร อาหารแพง ปนเปื้อนสารพิษ เกิดวิกฤติอาหารโลก ขึ้นในปี พ.ศ. 2551 ตามที่องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) (2013:8-10) ได้คาดการณ์ไว้ โดยวิกฤติอาหารที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อประชาชนและทำให้สัดส่วนคนจนเพิ่มมากขึ้น มีการวิเคราะห์สาเหตุของวิกฤติอาหารที่จะเกิดขึ้นบนโลกว่ามาจากสาเหตุหลายประการนับตั้งแต่การลดลงของพื้นที่ที่ใช้ในการทำการเกษตร โดยแสดงผ่านการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน จากการขยายตัวของเมืองที่มีอัตราการขยายตัวมากขึ้น ตลอดจนถึงมีการเปลี่ยนแปลงที่ดินสำหรับปลูกพืชอาหารเป็นการปลูกพืชสำหรับทำน้ำมันเชื้อเพลิง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบริโภคของคนในสังคม การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของโลกที่เชื่อมโยงการเพิ่มและลดของผลผลิตพืชอาหาร

สำหรับชุมชนบ้านปง หมู่ที่ 2 ตำบลป่าตันนาครี อำเภอมะเท จังหัดลำปางมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 258 ครัวเรือน มีประชากรทั้งหมด 808 คน จากการสำรวจบริบทชุมชนประชากรร้อยละ 90 ของประชากรทั้งหมดของชุมชนบ้านปง ประกอบอาชีพการทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนาและเพาะปลูกผักขาย แต่จากสภาวะการณ์ในปัจจุบันชุมชนบ้านปงมีการเปลี่ยนแปลงจากภาวะความทันสมัย มีวัฒนธรรม การบริโภคนิยม การค้าเชิงพาณิชย์ที่ได้เข้ามาในชุมชนอย่างรวดเร็ว ทำให้คนในชุมชนบ้านปงต้องเผชิญกับความเสี่ยง ความไม่ปลอดภัยต่อสุขภาพโดยเฉพาะในเรื่องของการบริโภคอาหารที่ไม่ปลอดภัยจากสารเคมีที่ใช้ในการเกษตร โดยผักที่คนในชุมชนปลูกก็มีสารพิษเจือปนอยู่ แม้ว่าชุมชนบ้านปง หมู่ 2 ตำบลป่าตันนาครี อำเภอมะเท จังหัดลำปาง จะ

มีพื้นที่เพื่อใช้ในการผลิตผัก และผักพื้นบ้านที่อยู่ตามเรือกสวน บริเวณบ้าน แต่ปัจจุบันเริ่มมีการใช้สารเคมีในการผลิตผักเพิ่มสูงขึ้น และอาจมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้ทำให้ชุมชนต้องพบกับความไม่มั่นคงทางด้านอาหาร ทั้งจากเงื่อนไขของการผลิตเพื่อขาย และการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตพืชผักที่อดีตไม่นิยมใช้สารเคมี หากแต่ปัจจุบันมีเงื่อนไขของการผลิตเพื่อขายเข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญจึงเป็นส่วนสำคัญที่มีผลทำให้เกษตรกรในชุมชนหันมาใช้สารเคมีในการผลิตพืชผัก

บทความชิ้นนี้ต้องการนำเสนอเรื่องสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหาร บริเวณชุมชน ในประเด็นพื้นที่ในการปลูกผัก ผักพื้นบ้านในชุมชนบ้านปงหมู่ 2 ตำบลปาดันนาคร้าว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง และรูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหาร เพื่อลดความเสี่ยงหรือความไม่มั่นคงทางอาหารเชิงสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน ตลอดจนสะท้อนสถานการณ์ความมั่นคงด้านอาหารในประเด็นการปลูกผัก ผักพื้นบ้าน ตลอดจนการพยายามนำเสนอรูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผ่านข้อเสนอของคนในชุมชนซึ่งเขาเป็นเจ้าของชุมชน และเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

● แนวคิด

สำหรับบทความชิ้นนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในประเด็นความมั่นคงทางอาหาร ทั้งนี้เพื่อที่จะทำความเข้าใจแนวคิด และงานวิจัยเพื่อสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิด โดยแบ่งเป็นประเด็นดังนี้ ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน และรูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารแบบมีส่วนร่วม

พระราชบัญญัติคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ พ.ศ. 2551 ได้ให้ความหมายของคำว่า ความมั่นคงทางอาหาร ว่าหมายถึง “การเข้าถึงอาหารที่มีอย่างเพียงพอสำหรับการบริโภคของประชาชนในประเทศ อาหารที่ปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการเหมาะสมตามความต้องการตามวัยเพื่อการมีสุขภาพที่ดี รวมทั้งการมีระบบการผลิตที่เกื้อหนุน รักษาความสมดุลของระบบนิเวศวิทยา และความคงอยู่ของฐานทรัพยากร อาหารทางธรรมชาติของประเทศ ทั้งในภาวะปกติหรือเกิดภัยพิบัติ สาธารณภัย หรือการก่อการร้าย อันเกี่ยวเนื่องจากอาหาร”

นอกจากนี้ ทรงสิริ วิจิตรานนท์ และคณะ (2555, อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ รุ่งตะวันเรืองศรี และคณะ, 2559 : 22-25) ได้ให้ความหมายของความมั่นคงทางอาหารในงานวิจัยเรื่อง วิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหารท้องถิ่นได้ว่า หมายถึง ความสามารถพึ่งตนเองทางอาหารในการจัดการอาหาร การจัดหาวัตถุดิบในการนำมาประกอบอาหาร การแปรรูปอาหาร รูปแบบการปรุงอาหาร ประเภทอาหาร สำหรับอาหาร และวัฒนธรรมการรับประทานอาหาร

ในขณะเดียวกัน ไกรสิทธิ์ ตันติศิรินทร์ (2554:12-16) ได้ชี้ให้เห็นว่า ความมั่นคงด้านอาหารมีความสำคัญ ตั้งแต่ระดับ บุคคล ครอบครัว ชุมชน ประเทศ ภูมิภาค และในระดับนานาชาติ ทั้งนี้หากไม่ดูแลจะเกิดความเสี่ยง ในเรื่องทรัพยากรได้ ดังนั้นต้องมีการรวมกลุ่มเพื่อผลิตอาหาร ที่เชื่อมโยงกับความต้องการของผู้ต้องการในตลาด ซึ่งสามารถช่วยให้เกษตรกรสามารถมีความมั่นคงในชีวิตได้ ตลอดจนได้นำเสนอข้อมูลความมั่นคงด้านอาหาร ที่สะท้อนผ่านแผนภูมิห่วงโซ่อาหาร เชื่อมโยงไปสู่ความมั่นคงด้านอาหาร ซึ่งประกอบไปด้วยประเด็นที่สำคัญ คือ การใช้ที่ดิน การจัดการน้ำ ความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสัตว์ (พันธุ์กรรม) โภชนาการสำหรับพืชสัตว์ การควบคุมและการป้องกันโรคพืช และสัตว์ โดยอธิบายว่าปัจจัยดังกล่าวข้างต้น เป็นเสมือนต้นน้ำที่ต้องได้

รับการดูแลควบคู่กับการจัดการที่ดี จะนำไปสู่อาหารปลอดภัย

อย่างไรก็ตามจากการทบทวนนิยามความหมาย เรื่องความมั่นคงทางอาหาร จะเห็นถึงความสำคัญของอาหารต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่ไม่ใช่เพียงเพื่อการบริโภค และการค้าขาย หากแต่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยปัจจัยการเข้าถึงอาหารต้องประกอบด้วยมิติเชิงกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนมนุษย์ต้องมีความมั่นคงทางอาหารในทุกระดับ ทั้งในเรื่องการมีอาหารที่พอเพียง การเข้าถึงอาหาร การใช้ประโยชน์จากอาหาร และการมีเสถียรภาพของอาหาร ที่จะนำไปสู่ความมั่นคงด้านอาหาร

● ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน

สำหรับแนวคิดที่ว่าด้วยเรื่องความมั่นคงด้านอาหารระดับชุมชน มีนักวิชาการได้ให้ความหมาย หลักการ ตลอดจนวิธีการประเมินภาวะความมั่นคงด้านอาหารระดับชุมชน นับตั้งแต่ Winne and Fisher (1997:8) กล่าวว่าแนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกิดขึ้นจากการขยายตัวของแนวคิดความมั่นคงทางอาหารเดิมให้ครอบคลุมถึงระดับชุมชน โดยความมั่นคงทางอาหารของชุมชนมีความสัมพันธ์กับบริบทของพื้นที่ในแต่ละชุมชน ที่จะส่งผลต่อปริมาณ คุณภาพและราคาของสินค้าอาหารภายในชุมชน กล่าวได้ว่าความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและทรัพยากรภายใต้บริบทของชุมชนในระยะยาว นอกจากนี้ Hamm และ Bellows (2003:23) ได้ให้ความหมายความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนว่าหมายถึง สภาวะที่คนในชุมชนทุกคนได้รับอาหารที่ปลอดภัย มีภาวะโภชนาการที่ดี เป็นการยอมรับในทางวัฒนธรรม ได้อย่างเพียงพอ โดยระบบอาหารที่ยั่งยืน ซึ่งส่งเสริมให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ สร้างเป็นความเป็นธรรมทางสังคมและส่งเสริมการ

ตัดสินใจแบบประชาธิปไตย ทั้งนี้เรื่องความมั่นคงทางอาหารของชุมชนจึงมีเรื่องความแตกต่างของชนิดอาหารในแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน ระบบการผลิตและการบริโภค ที่เป็นตัวสะท้อนความมั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นนั้นว่าความยั่งยืนหรือไม่

● ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร

สำหรับดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร ศจินทร์ ประชาสันต์ (2552:26-28) ได้เสนอว่าหมายถึง ชุดของปัจจัยที่ใช้วัดมิติใดมิติหนึ่งหรือหลายมิติของความมั่นคงทางอาหาร ที่แสดงให้เห็นถึงสถานภาพที่เป็นอยู่ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหรือผลลัพธ์ที่ได้จากมาตรการแทรกแซง โดยพัฒนาการที่สำคัญของการพัฒนาดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหารมี 3 ลักษณะได้แก่ 1) จากความพอเพียงของอาหารสู่ประเด็นการเข้าถึงอาหาร เนื่องจากในระยะแรกที่แนวคิดความมั่นคงทางอาหารถูกมองว่าเป็นปัญหาของการขาดแคลนอุปทาน ดัชนีที่ใช้เป็นหลักจะอยู่ในรูปของส่วนต่างระหว่างปริมาณผลผลิตอาหารและความต้องการอาหาร ของประชากรในระดับภูมิภาคหรือประเทศ หรือที่เรียกว่าตารางสมดุลอาหาร (food balance sheet) ส่วนในระดับย่อยลงไป คือระดับครัวเรือนและปัจเจกจะใช้ภาวะโภชนาการเป็นดัชนีวัดความมั่นคงทางอาหาร เนื่องจากความเชื่อว่าการขาดแคลนอาหารในระดับมหภาคจะส่งผลกระทบต่อเกิดภาวะทุพโภชนาการ 2) จากการวัดภววิสัย (objective) สู่อัตวิสัย (subjective) พัฒนาการในส่วนนี้ได้รับอิทธิพลมาจากงานศึกษาเรื่องความยากจน ซึ่งได้หันมาให้ความสำคัญกับการพึงประสบการณ์ของคนจน แทนที่จะวัดจากมูลค่าที่เป็นตัวเงินแบบเดิม ดัชนีความมั่นคงทางอาหารโดยอัตวิสัยคือ ดัชนีที่อยู่บนฐานของความรู้สึกหรือการรับรู้หรือประสบการณ์ของครัวเรือนหรือปัจเจก

ซึ่งยังรวมถึงการให้ความสำคัญกับคุณค่าและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ทางอาหาร 3) จากการใช้ดัชนีตัวแทน (proxy) สู่ดัชนีพื้นฐาน (fundamental) การวัดความมั่นคงทางอาหารในงานจำนวนมากมักใช้ดัชนีตัวแทน เช่น ระดับรายได้ ปริมาณ ทั้งนี้ผู้วิจัยนำแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร ตลอดจนถึงตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารเข้ามาอธิบายความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านโป่ง ผ่านการวิเคราะห์สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหาร ตลอดจนการค้นหารูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโดยชุมชนมีส่วนร่วม

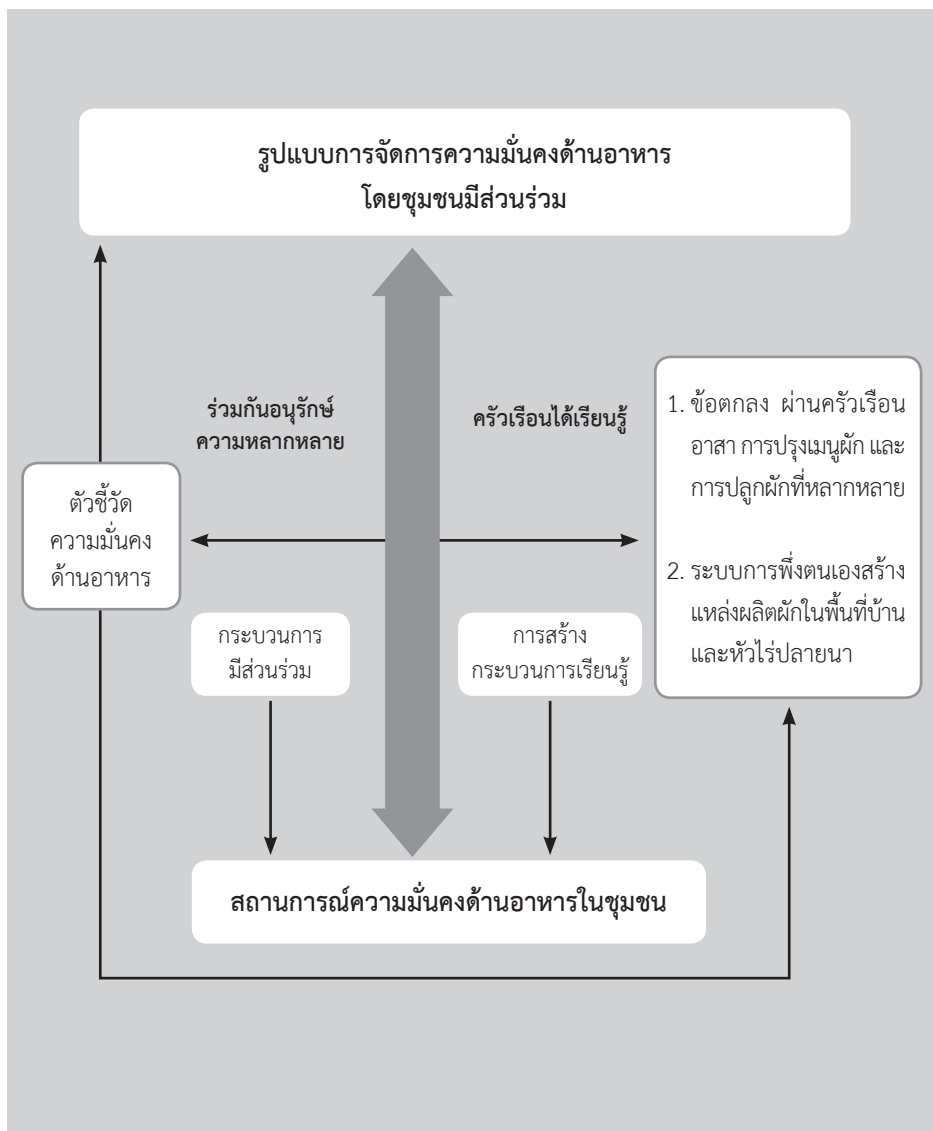
● รูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารแบบมีส่วนร่วม

สำหรับรูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารแบบมีส่วนร่วม พจนาน อินทรมานนท์ และคณะ (2559) ได้ศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผู้พลัดถิ่นภายในประเทศของชุมชนลาหู่บ้านโป่งไฮ่ พบว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมชุมชนในการสร้างความมั่นคงทางอาหารประกอบไปด้วยการเลือกกิจกรรมการเพาะปลูกพืชสวนครัวเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหาร จัดตั้งกลุ่มปลูกผักสวนครัว ร่วมกันวางแผนปฏิบัติการ มีการกำหนดกิจกรรมคือการศึกษาดูงาน กำหนดพืชผักชนิดที่ปลูก เลือกพื้นที่ เตรียมพื้นที่ปลูก ตลอดจนการปลูกและดูแลรักษาพืชผัก ในส่วนของการประเมินผล การมีส่วนร่วมได้ใช้กระบวนการสนทนากลุ่มพบว่าผู้เข้าร่วมโครงการวิจัยเชื่อมั่นว่าการปลูกผักสวนครัวเป็นรูปแบบและวิธีการที่เหมาะสม โดยมีข้อเสนอแนะว่าให้มีการส่งเสริมการเก็บเมล็ดพันธุ์ผักที่เหมาะสมกับพื้นที่และสภาพแวดล้อมของพื้นที่ซึ่งสามารถเติบโตได้ดี ตลอดจนเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านได้ในระยะยาว

นอกจากนี้จอมขวัญ ชุมชาติ (2557) ได้วิเคราะห์การจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโคกพยอม คือ การจัดการแหล่งอาหารเนื่องจากแหล่งอาหารเป็นสาธารณะที่ทุกคนมีสิทธิเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ดังนั้นคนในชุมชนต้องดูแล ซึ่งเขาเสนอแนวทางในการจัดการป้องกัน พัฒนาและแก้ไขดังนี้ *ประการแรก* การเข้าถึงแหล่งอาหารธรรมชาติควรเข้าไปเก็บหาไม่เกี่ยงภัยสภาพที่อาหารผลิตได้ *ประการที่สอง* การดูแลรักษาแหล่งอาหารธรรมชาติของชุมชนต้องอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแล *ประการที่สาม* กฎเกณฑ์ที่ชุมชนมีอยู่ต้องปฏิบัติอย่างจริงจัง *ประการที่สี่* ควรส่งเสริมการจัดการแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชน โดยมีคณะกรรมการของชุมชนดูแล ตลอดจนคนในชุมชนช่วยกันสอดส่องดูแล นอกจากนี้ยังต้องให้ความสำคัญกับการจัดการแหล่งอาหารผลิตเอง โดยการส่งเสริมการปลูกพืช โดยการส่งเสริมการปลูกพืชปลอดภัยหลากหลายปลูกข้าวเพิ่มมากขึ้นส่งเสริมการปลูกผักสวนครัวปลอดสารพิษ ตลอดจนการส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์

จากข้างต้นแนวคิดเรื่อง ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารและรูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารแบบมีส่วนร่วม มีส่วนสำคัญสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้คือ การเป็นแนวคิดที่ช่วยทำให้ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์สถานการณ์ความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนบ้านโป่ง ตลอดจนถึงการนำไปวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของชุมชนในการค้นหารูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างมีส่วนร่วม

● กรอบแนวคิด

● วิธีวิจัย

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้มีเป้าหมายสุดท้ายในเชิงผลลัพธ์ เพื่อหารูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหารในประเด็นผักและผักพื้นบ้านเพื่อลดความเสี่ยงหรือความไม่มั่นคงทางอาหารเชิงสังคมและเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชน โดยผู้วิจัยให้ความสำคัญกับการค้นหาความหมายของความมั่นคงทางอาหารโดยการนิยามโดยชุมชนพื้นที่ศึกษา ตลอดจนถึงการศึกษาสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารในประเด็นผักและผักพื้นบ้านและได้ร่วมกับครัวเรือนต้นแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหาร จำนวน 10 ครัวเรือน และประชาชน จำนวน 10 คน ในการวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และอุปสรรคในประเด็นความมั่นคงทางอาหารเพื่อนำไปสู่การร่วมกันหารูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในประเด็นผักและผักพื้นบ้าน

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดย 1) ศึกษาสถานการณ์สร้างความมั่นคงทางอาหารและความหลากหลายทางชีวภาพในประเด็นผักและผักพื้นบ้านในชุมชน โดยการศึกษาเอกสารและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง และสังเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นเพื่อนำมาใช้วางกรอบประเด็นในการศึกษา สำนวจสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารเชิงเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนและชุมชนในพื้นที่หมู่บ้านปง หมู่ 2 ตำบลป่าตันนาครี อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง ผ่านเครื่องมือศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม คือ เส้นเวลา ตัวอย่างเช่น ประวัติศาสตร์การปลูกพืช การมีอาหารพอเพียง การเข้าถึงอาหาร การบริโภคผักที่ปลอดภัยและความหลากหลายของพันธุ์ผักพื้นบ้าน ตลอดจนถึง เครื่องมือปฏิทินฤดูกาล ในการศึกษาช่วงเวลาของการปลูกผักแต่ละชนิดในชุมชน การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ประชาชนในหมู่บ้าน แกนนำชุมชน การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) ผ่านการใช้แผนที่ทางความคิด เพื่อแลก

เปลี่ยนเรียนรู้กับผู้ที่เกี่ยวข้องตามประเด็นลักษณะ สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารเชิงเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน

2) ค้นหารูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหาร โดยชุมชนมีส่วนร่วม เพื่อลดความเสี่ยงหรือความไม่มั่นคงทางอาหารเชิงสังคมและเศรษฐกิจของครัวเรือน ผ่านการสนทนากลุ่ม เพื่อหารูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารเชิงเศรษฐกิจและสังคม ระดับครัวเรือน การใช้การประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อหารูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารเชิงเศรษฐกิจและสังคมด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

● กลุ่มผู้ให้ข้อมูลและวิธีการคัดเลือก

พื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้คือ หมู่บ้านปง หมู่ 2 ตำบลป่าตันนาคี อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ขอบเขตด้านประชากร ประชากรในการวิจัย ผู้วิจัยเลือกกลุ่มประชากรกลุ่มเป้าหมายเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) โดยมีตัวอย่างดังนี้ ตัวแทนครัวเรือนต้นแบบที่สนใจเข้าร่วมโครงการวิจัย จำนวน 10 ครัวเรือน ประชากรบ้านปง หมู่ 2 ตำบลป่าตันนาคี อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

● ผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สถานการณ์การความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ชุมชนบ้านปง ที่มีวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรมาตั้งแต่สมัยอดีต มีการใช้ลำนํ้าจาง เป็นปัจจัยหลักในการทำเกษตร และใช้วัสดุตามธรรมชาติในการปลูกผักที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ฟางข้าว และปุ๋ยคอกจากมูลสัตว์ ซึ่งการปลูกผักในอดีตเป็นการปลูกผักสวนครัวในพื้นที่แต่ละครัวเรือน เพื่อนำมาบริโภคกันภายในครัว

เรือน เมื่อเหลือจากการบริโภคจึงนำมาแบ่งครัวเรือนข้างเคียงหรือนำไปจำหน่ายในตลาดชุมชน มีการปลูกผักหมุนเวียนไปกับการทำนาตลอดทั้งปี จึงมีการใช้ทรัพยากรในชุมชนอยู่ตลอดเวลาไม่ผลทำให้ทั้งสภาพดิน สิ่งแวดล้อม สภาพอากาศเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เมื่อความต้องการผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้นจึงมีการนำปุ๋ยเคมีมาใช้ ส่งผลทำให้การใช้ปุ๋ยคอกลดน้อยลง

โดยปัญหามลพิษทางอากาศ ส่วนใหญ่เกิดจากการประกอบกิจกรรมต่างๆ ของคนในชุมชน เช่น การเผาทำลาย การเผาไหม้จากยานพาหนะ และโรงงานอุตสาหกรรมใกล้เคียง คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ เกษตรกรรม ทำไร่ ทำสวน ทำนา ปัจจุบันมีการใช้สารเคมีในการทำเกษตร มีการเผาถางไร่ร่นา เพื่อทำการเกษตรหรือมีการเผาทำลายป่า เพื่อขยายพื้นที่ทำกินต่างๆ

ปัญหามลพิษทางดิน ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรและการฝังกลบสารเคมีต่างๆ รวมไปถึงการใช้ที่ดินอย่างผิดวิธี ส่งผลต่อสุขภาพของคนในชุมชนและเป็นปัญหาที่พบมากขึ้นในชุมชน เกิดการตกค้างของสารเคมีในร่างกาย เมื่อนำเอาผักที่ปลูกไว้มาบริโภคก็จะทำให้เกิดอันตรายต่อร่างกาย และสารเคมีตกค้างในดิน

ปัญหามลพิษทางน้ำ ส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการทำกิจกรรมทางการเกษตร ที่มีการนำสารเคมีมาใช้จึงทำให้เกิดการตกค้างในดิน เมื่อฝนตกจึงทำให้เกิดการชะล้างสารเคมีที่มีอยู่ในดินให้ไหลลงสู่แม่น้ำ ทำให้คุณภาพน้ำจางค่อยๆ เสื่อมลงและการเน่าเสียในระยะยาว จากสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงปัจจัยในการผลิตพืชอาหารซึ่งในนี้คือผักของชุมชน ที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตที่ผลิตเพื่อจำหน่ายในระบบตลาด จึงมีผลโดยตรงต่อสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในมิติของการที่ชุมชนต้องได้บริโภคอาหารที่ปลอดภัย รวมทั้งการมีระบบการผลิตที่เกื้อหนุน รักษาความสมดุลของระบบนิเวศวิทยา และความคงอยู่ของฐานทรัพยากร ซึ่งดิน น้ำ และ

อากาศล้วนเป็นปัจจัยในการผลิตอาหารที่สำคัญของชุมชน ถ้าหากปัจจัยในการผลิตข้างต้นเกิดการปนเปื้อนจะมีผลต่ออาหารของชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเพาะปลูก ที่เริ่มส่งผลต่อคนในชุมชนในด้านลบมากยิ่งขึ้น ชุมชนจึงได้มีแนวทางในการนำหลักการทำการเกษตรแบบอินทรีย์ เพื่อเป็นการลดการใช้สารเคมีในการปลูกพืชผักให้มันน้อยลง โดยใช้หลักการเกษตรอินทรีย์ควรจะต้องส่งเสริมและสร้างความยั่งยืนให้กับสุขภาพอย่างเป็นองค์รวมของดิน พืช สัตว์ มนุษย์ และโลก ซึ่งสุขภาพของสิ่งมีชีวิตและของชุมชน เป็นหนึ่งเดียวกันกับสุขภาพของระบบนิเวศ การที่ผืนดินมีความอุดมสมบูรณ์จะทำให้พืชพรรณต่างๆ แข็งแรงส่งผลต่อสัตว์เลี้ยงและมนุษย์ ที่อาศัยพืชพรรณเหล่านั้นเป็นอาหาร โดยสุขภาพเป็นองค์รวมและเป็นปัจจัยที่สำคัญของสิ่งมีชีวิต การมีสุขภาพที่ดีไม่ใช่การปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ แต่รวมถึงภาวะแห่งความเป็นอยู่ที่ดีของกายภาพ จิตใจ สังคม และสภาพแวดล้อมโดยรวม ความแข็งแรง ภูมิคุ้มกัน และความสามารถในการฟื้นตัวจากความเสื่อมถอยเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสุขภาพที่ดี

2. ปฏิทินการทำการเกษตรของชุมชนบ้านปง

จากการสอบถามข้อมูลจากกรณีตัวอย่าง ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญและทำอาชีพการปลูกผักในชุมชนเป็นระยะเวลานานตั้งแต่ปี 2551 – ปัจจุบัน วิถีชีวิตการทำกิจกรรมการปลูกผัก จะมีการปลูกพืชหมุนเวียนไปกับการทำนา ตลอดทั้งปีต่อเนื่องกันมาโดยตลอด เมื่อหมดฤดูกาลทำนาหรือหลังการเก็บเกี่ยวข้าวแล้วนั้น จะมีการเตรียมพื้นที่ในการลงปลูกผักตามสภาพอากาศในช่วงนั้นตามความเหมาะสม และผลผลิตจะสามารถเจริญเติบโตได้ดีและให้ผลผลิตเพียงพอต่อการบริโภคและนำไปจำหน่ายต่อไป (สัมภาษณ์ นางเพชร สายปิ่นตา 16 มีนาคม 2560) ดังปฏิทินการผลิตพืชผักดังนี้

ปฏิทินการทำการเกษตรของชุมชนบ้านปง

เดือน	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
กิจกรรมการปลูกพืชผักของบ้านปง หมู่ 2 ตำบลปาดันนาคร้ว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ประจำปี 2560												
ทำนา												
หวานกล่ำ												
ผักกาด												
มะเขือ												
พริก												
ถั่วฝักยาว												
ผักชี												
กะหล่ำดอก												
หน่อไม้												

3. ชุมชนบ้านปง: ชุมชนผู้ปลูกผักเพื่อยังชีพสู่การปลูกเพื่อจำหน่าย

ชุมชนบ้านปง ถือเป็นชุมชนที่มีรากฐานการพัฒนาชุมชนและการสร้างความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนผ่านการเป็นชุมชนที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับแม่น้ำจาง โดยในยุคก่อน ปีพ.ศ.2540 เป็นยุคที่ชาวบ้านปงมีการเข้าไปจับจองพื้นที่บริเวณข้างลำน้ำจางเพื่อใช้ในการปลูกพืชผัก โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลาก ชุมชนจะนิยมปลูก มะเขือ ผักกาด ถั่วฝักยาว ข้าวสาลีดอย และกะหล่ำปลี เป็นต้น ซึ่งการทำการเกษตรบริเวณเนินดินใกล้เคียงกับลำน้ำจางเป็นการจับจองที่ดินโดยใช้สิทธิการใช้ของชุมชนบ้านปง โดยเน้นความขยันของสมาชิกในครัวเรือนแต่ละครัวเรือนที่สามารถบุกเบิกที่ดินในการสร้างแปลงได้ ทั้งนี้การดำเนินกิจกรรมการผลิตผักที่ใช้ในการบริโภคของคนบ้านปงเป็นไปในลักษณะการส่งต่อความรู้จากรุ่นสู่รุ่น ทั้งในวิธีการ ตลอดบริเวณที่ใช้ในการเพาะปลูกหรือแม้กระทั่งการเลือกพันธุ์ผักที่ใช้ปลูก ซึ่งในอดีตชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงได้ขนานนามบ้านปงว่าเป็น “บ้านปงมะเขือ” เนื่องจากอดีตจนกระทั่งปัจจุบันมีการปลูกมะเขือในทุกครัวเรือน

ทั้งนี้ นอกจากมะเขือจะเป็นพืชที่สามารถรับประทานได้ในครัวเรือนแล้ว
ยังเป็นพืชที่สามารถนำไปจำหน่ายในกาดมั่ว หรือตลาดค้าส่งผักของคนในชุมชน
ได้อีกด้วย โดยนายแก้ว สายปินตา อายุ 69 ปี ได้เล่าว่า

“ในช่วงฤดูน้ำหลากสมัยก่อนจะปลูกผักกาด มะเขือ ข้าง
น้ำจาง ที่ปลูกมะเขือเพราะอายุยืนเก็บได้หลายรอบ ส่วนผักอย่าง
ผักกาดอายุไม่ยืน ส่วนฉายาบ้านปงมะเขือก็ได้มาจากการที่ชาว
บ้านพ่อแม่ พี่น้อง ปลูกมะเขือมาก บางครั้งชาวบ้านที่บ้านอื่นเข้า
ก็บอกว่าถ้าไปบ้านปงก็กลัวได้กินตำมะเขือ”

(สัมภาษณ์ นายแก้ว สายปินตา 24 กันยายน 2560)

หลังจากการดาดลำน้ำจางบริเวณตลิ่ง และการพัฒนาระบบการ
ชลประทานที่เริ่มมีการรื้อค้ำขององค์กรภาครัฐที่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมใน
การบริหารจัดการน้ำเป็นระบบมากขึ้น ตามระเบียบแบบแผนของทางราชการ
ซึ่งจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านการปรับพื้นที่ที่เอื้อให้เกิดการส่งน้ำที่เป็น
มาตรฐานทำให้พื้นที่ในการปลูกผักบริเวณริมตลิ่งหายไปในช่วงปลายปี พ.ศ.
2540 จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2538 มีร้านขายเมล็ดพันธุ์ผัก และเพาะกล้าผัก
เกิดขึ้น 1 ร้าน โดยเจ้าของร้านเป็นลูกหลานของคนบ้านปง

หากกล่าวโดยสรุปแล้วการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตผักพื้นบ้านและผัก
ที่ใช้ในการปรุงอาหารของคนบ้านปง เริ่มเปลี่ยนแปลงไปที่ละน้อยภายหลังจาก
การสร้างเขื่อนน้ำจาง ตลอดจนการดาดลำเหมืองคอนกรีตบริเวณตลิ่งน้ำจาง
โดยในปัจจุบันพบว่าพื้นที่ที่ใช้ในการผลิตผักอยู่ในพื้นที่บ้านของชาวบ้านเป็น
หลัก โดยผักส่วนใหญ่เป็นผักพื้นบ้านที่ใช้ในการประกอบอาหาร คือ ตะไคร้
ใบมะกรูด ใบชะพลู มะเขือ และพริกเป็นต้น นอกจากนี้ยังประกอบไปด้วยผัก
ที่สามารถนำไปจำหน่ายและบริโภคภายในครัวเรือนได้เช่น กะหล่ำดอก ผักกาด
กะหล่ำดอก และคะน้า เป็นต้น

เหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ (Timeline) ของการสร้างความมั่นคงทางอาหารของบ้านปง

ช่วงเวลา (ปี พ.ศ.)	เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกที่สำคัญ
100 ปีที่ผ่านมา	ก่อตั้งชุมชน
พ.ศ. 2518	เริ่มทำการเกษตร โดยมีพ่ออยู่ใจ สายปินตา เป็นผู้เริ่ม (ผักพื้นบ้าน และเลี้ยงสัตว์)
พ.ศ. 2519	ขาดแคลนน้ำ เริ่มระดมเงินทุนซื้อเครื่องสูบน้ำ
พ.ศ. 2520	เริ่มปลูกผัก เช่น มะเขือ ผักกาด และพริก ในพื้นที่หัวไร่ปลายนา เพื่อบริโภคภายในครัวเรือน เหลือจำหน่าย
พ.ศ. 2530	คนหนุ่มสาวเริ่มไปทำงานนอกชุมชน
พ.ศ. 2538	มีร้านขายเมล็ดพันธุ์ผัก และเพาะกล้าผัก
ประมาณก่อนปี พ.ศ. 2540	ชาวบ้านปงจับจองที่ดินบริเวณน้ำจางเพื่อปลูกผัก
ปลายปี พ.ศ. 2540	รัฐเข้ามาดาดลำเหมืองคอนกรีตบริเวณตลิ่งน้ำจาง ทำให้พื้นที่ในการปลูกผักลดลงไป
ประมาณปี พ.ศ. 2540	เริ่มใช้ปุ๋ยเคมีการปลูกผักและทำการเกษตรอื่นๆ (เร่งผลผลิต)
พ.ศ. 2550	ทำกิจกรรมทางการเกษตรโดยอาศัยลำน้ำจางเป็นแหล่งน้ำหลักสำคัญ เริ่มมีการเลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชผักสวนครัว บริโภคในครัวเรือน (ผักพื้นบ้าน)
พ.ศ. 2552	ปลูกผัก โดยใช้สูตรตามธรรมชาติ เช่น ฟางข้าว ปุ๋ยคอกจากมูลสัตว์
ประมาณปี พ.ศ. 2553	เริ่มนำผักที่เหลือจากบริโภคมาจำหน่ายในตลาดชุมชน
ประมาณปี พ.ศ. 2552	เปลี่ยนแปลงจากการปลูกผักเพื่อบริโภคเป็นปลูกเพื่อจำหน่าย (ผักเศรษฐกิจ)
ประมาณก่อนปี พ.ศ. 2557	ชาวบ้านปงเลี้ยงกุ้งเพื่อจำหน่ายและส่วนหนึ่งนำไปใช้ในครัวเรือน
ภายหลังปี พ.ศ. 2557	ปริมาณครั้งก็ลดจำนวนลง ชาวบ้านล้มต้นจามจุรี เพื่อนำไปเป็นไม้แกะสลัก ทำให้พื้นที่ในการปลูกผักของชาวบ้านปงเพิ่มมากขึ้น
พ.ศ. 2559	ชาวบ้านปงปลูกผักแบบผสมผสานในครัวเรือน และพื้นที่นาในช่วงหลังจาก การเก็บเกี่ยวข้าว

4. รูปแบบและการจัดการความมั่นคงด้านอาหาร : องค์ความรู้เรื่องการผลิตผัก ในชุมชนบ้านปาง

4.1 รูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

สำหรับรูปแบบการจัดการองค์ความรู้เรื่องการผลิตผักปลูกผักพื้นบ้าน เพื่อสร้างการเรียนรู้ในเรื่องความมั่นคงด้านอาหารของชาวบ้านปางจากการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้พบว่า ชาวบ้านปางมีการสื่อสารองค์ความรู้เรื่องการผลิตผักที่เป็นไปในลักษณะของการส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านการทำให้ดู ทั้งในเรื่องของการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ ที่ให้ฝ่ายหญิงเป็นผู้เก็บรวบรวมเมล็ดพันธุ์ โดยส่วนใหญ่จะเก็บเมล็ดพันธุ์ผักกาด หอมแดง แม่งลัก โหระพา เป็นต้น นอกจากการเก็บรวบรวมเมล็ดพันธุ์แล้ว การส่งต่อความรู้เรื่องการผลิตผักส่วนใหญ่เป็นการทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง เริ่มตั้งแต่ในระดับครัวเรือน จากนั้นขยายเป็นระดับเพื่อนบ้าน และกลายเป็นชุมชนที่ปลูกผักเพื่อลดรายจ่ายให้ครัวเรือนของตนเองในที่สุด ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นผลผลิตของการสร้างองค์ความรู้ และสืบสานองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่นของชาวบ้านปาง

ดังเช่นในกรณี ของยายหลั่น สายเครือเปีย ปัจจุบันอายุ 76 ปี ไม่มีอาชีพ เนื่องจากขราภาพอาศัยอยู่กับลูกชายอายุ 47 ปี 2 คนแม่และลูก บ้านของยายหลั่นมีเนื้อที่อยู่ประมาณ 1 งานเศษ แต่ยายหลั่นสามารถสร้างความหลากหลายให้เกิดขึ้นในพื้นที่บ้านของยายหลั่น โดยการปลูกพืชผักที่หลากหลายซึ่งวัดจากการนับชนิดของผักพื้นบ้านและผักที่ปลูกไว้เพื่อจำหน่ายและบริโภคภายในครัวเรือน จำนวนทั้งสิ้น 32 ชนิดพันธุ์ดังนี้ มะเขือยาว ผักตำลึง ผักข่า พริก หอมแดง ผักทอง โหระพา แม่งลัก กะเพราใบใหญ่ ผักปลั่ง กัญชาใส่แกลง ผักเผ็ด ผักไฮ ใบเตย หอมด่วน ใบมะกรูด ชিং แตงกวา ผักชีฝรั่ง ใบตุน ผักชะอม กะเพราขาว ข่า ผักหวานกะเพราดำ บวบเหลี่ยม ผักชี กะหล่ำดอก กะหล่ำปลี ผักมะเขีต พลุ และติปลี

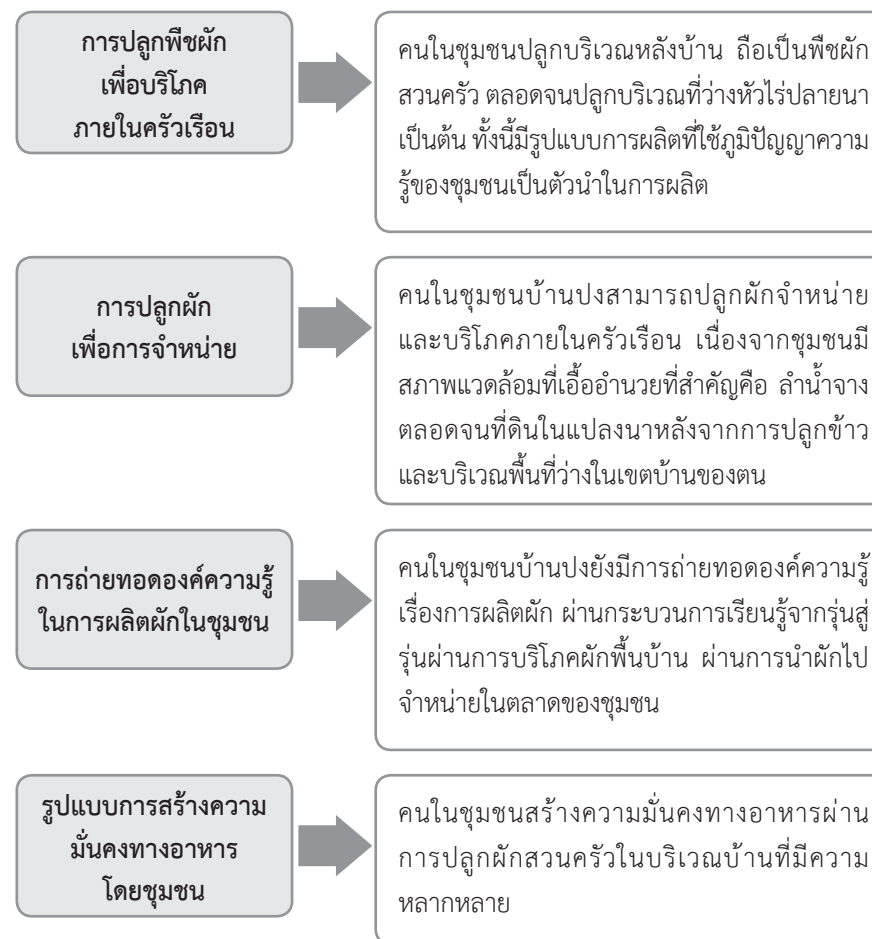
จากกรณีข้างต้นจะเห็นว่าชุมชนบ้านปางมีวัฒนธรรมการบริโภคผักพื้นบ้านเป็นพื้นฐานอย่างยาวนานจนกระทั่งปัจจุบัน เนื่องจากผักเป็นพืชอาหารที่สำคัญเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมการกินของชุมชน ซึ่งสะท้อนผ่านการใช้พื้นที่ปลูกผักสวนครัว ในเขตพื้นที่บ้านในทุกหลังคาเรือนที่มีพื้นที่เหลือจากการสร้างบ้าน ยิ่งไปกว่านั้นจากการจัดกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมโดยใช้วิธีการสนทนากลุ่มพบว่าผู้เข้าร่วมโครงการวิจัยเลือกรูปแบบในการสร้างความมั่นคงด้านอาหารในมิติผักคือการเพาะปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับพวกเขา ซึ่งเป็นไปตามบริบทของชุมชนแต่เดิม และเลือกที่จะสร้างความมั่นคงทางอาหารผ่านการบริโภคผักพื้นบ้านผ่านการปรุงอาหารในครัวเรือนของตนเองเพื่อสร้างความยั่งยืนผ่านวัฒนธรรมการกิน ทั้งนี้ในส่วนของการประเมินผู้วิจัยใช้วิธีการสนทนากลุ่มทำให้พบว่าคนในชุมชนที่เข้าร่วมโครงการเห็นว่าการผลิตพืชอาหารตามบริบททางสังคมเป็นเรื่องจำเป็น ซึ่งในที่นี้คือวัฒนธรรมการกินที่ได้จากการปลูกผักสวนครัว และมีพื้นที่ว่างเปล่าปลูกผักเพื่อการจำหน่ายเป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับชุมชน

ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ พจนานถ อินทรมานนท์ และคณะ (2559) ที่ได้ศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผู้พลัดถิ่นภายในประเทศของชุมชนลาหู่บ้านโป่งไช โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเข้าไปวิเคราะห์รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนพบว่า ชุมชนเลือกกิจกรรมการเพาะปลูกพืชสวนครัวในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร โดยจัดตั้งกลุ่มปลูกพืชสวนครัว นอกจากนี้รูปแบบของการผลิตผักชาวบ้านปาง ส่วนใหญ่จะมีอาชีพทำการเกษตรเป็นหลัก โดยการทำนาหมุนเวียนไปกับการปลูกพืชผักต่างๆ โดยมีการปลูกพืชผัก แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ การปลูกพืชผัก เพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและการปลูกผักเพื่อการจำหน่าย ทั้งในตลาดภายในชุมชนและตลาดภายนอกชุมชน (พ่อค้า – แม่ค้า คนกลาง)

นอกจากนี้รูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหารในชุมชนบ้านปงยังให้ความสำคัญกับเรื่องของการจัดการแหล่งอาหารที่ชุมชนผลิตเอง ซึ่งในที่นี้คือที่ดินบริเวณหัวไร่ปลายนา บริเวณที่ว่างของพื้นที่บ้าน โดยชุมชนบ้านปงส่วนใหญ่จะปลูกพืชผักสวนครัว ตลอดจนพืชผักเศรษฐกิจเพื่อบริโภคในครัวเรือน ทั้งนี้ในที่ดินดังกล่าวจึงเต็มไปด้วยความหลากหลายของพืชผักที่เป็นพืชอาหารของชุมชน ซึ่งคล้ายคลึงกับข้อค้นพบของ จอมขวัญ ชุมชาติ (2557) ในประเด็นการที่ชุมชนได้ให้ความสำคัญกับการจัดการแหล่งอาหารผลิตเอง โดยการส่งเสริมการปลูกพืช โดยการส่งเสริมการปลูกพืชปลอดภัยหลากหลาย ส่งเสริมการปลูกผักสวนครัวปลอดสารพิษ

จากข้างต้น ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านปง สำหรับงานวิจัยนี้คือ ร้อยละ 90 ของครัวเรือนที่อยู่ชุมชนมีพื้นที่ปลูกผักที่เป็นพืชอาหารที่หลากหลายไว้ในพื้นที่บ้านของตนเอง การเลือกที่จะปรุงอาหารด้วยผักที่อยู่ในบริเวณบ้าน บริเวณหัวไร่ปลายนาภายใต้สถานการณ์ความไม่มั่นคงด้านอาหาร ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทั้งนี้ผักที่ชุมชนบ้านปงสามารถปลูกและจำหน่ายได้มากที่สุด คือ พริกหนุ่ม มะเขือ และผักกาด เนื่องจากเป็นผักที่สามารถเจริญเติบโตได้เร็ว ภายใต้สภาพพื้นที่และสภาพอากาศของชุมชน สามารถให้ผลผลิตได้จำนวนมากมีระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวได้นาน และยังเป็นพืชผักที่เป็นที่ต้องการของตลาดหลักมากที่สุด ทั้งนี้หากพิจารณาแล้วรูปแบบการผลิตผักของชุมชนบ้านปง เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต และเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อมอย่างแยกไม่ออกโดยเชื่อมโยงกับบริบทของชุมชนซึ่งสามารถนำเสนอเป็นแผนภาพความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารดังนี้

รูปแบบการผลิตและการจัดการผักของชุมชนบ้านปง เพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหาร

สรุปผลการวิจัยพบว่า สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของบ้านปางตำบลป่าตันนาครี อำเภอมะเทะ จังหวัดลำปางยังเป็นสถานการณ์ที่มีความเป็นบวกมากทั้งนี้หมายถึง ผักพื้นบ้านและผักเศรษฐกิจยังเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ทั้งในเรื่องขององค์ความรู้ในเรื่องการเก็บเมล็ดพันธุ์ การเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมในการปลูก ทั้งนี้เนื่องจากผักพื้นบ้านและพืชผักสวนครัวเป็นเรื่องจำเป็นต่อการบริโภคของชุมชนโดยสามารถแบ่งเป็นประเด็นได้ดังนี้

ประเด็นความจำเป็นที่ 1 ผักมีความสำคัญเนื่องจากวัฒนธรรมการปลูกและการเลือกชนิดพันธุ์เป็นมรดกทางความคิดของบรรพบุรุษ ในเรื่องการสร้างภาพลักษณ์ของการเป็นชุมชนผู้ปลูกผัก เพื่อใช้ในการบริโภคและจำหน่าย จึงทำให้เกิดการสืบทอด รวมไปถึงการเป็นชุมชนที่เรียนรู้เพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารซึ่งเป็นเรื่องที่สามารถทำได้และทำอยู่แล้วในชีวิตประจำวัน

ประเด็นความจำเป็นที่ 2 ผักเป็นความมั่นคงทางอาหารในเรื่องของการช่วยลดรายจ่ายเพิ่มรายได้แก่คนในครัวเรือนที่อยู่ในชุมชนบ้านปาง โดยการลดรายจ่ายเกิดขึ้นจากการไม่ต้องซื้อผัก จากตลาดเนื่องจากครัวเรือนสามารถผลิตผักได้ด้วยตนเอง และในเรื่องของการเพิ่มรายได้เกิดจากการแบ่งผักที่อยู่ภายในรั้วบ้าน พื้นที่ว่างตามหัวไร่ปลายนาไปจำหน่ายที่กาดมั่ว ในเขตบ้านนาคต โดยในทุกเช้าจะมีการนำผักที่มัดเป็นกำในตอนเย็นไปขายให้แก่พ่อค้าแม่ค้า และชาวบ้านที่ต้องการซื้อเพื่อนำไปบริโภค

ประเด็นความจำเป็นประการที่ 3 ผักเป็นเสมือนแหล่งอาหารที่ปลอดภัยจากสารเคมี ซึ่งในที่นี้ไม่ได้หมายถึง ปลอดภัยจากสารเคมี แต่สำหรับชาวบ้านแล้วการได้ปลูกผักเองดูแลตามสภาพตามบริบทของตนเอง ซึ่งเป็นเรื่องขององค์ความรู้และความเต็มใจของชาวบ้าน

นอกจากนี้สภาพความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชนบ้านปาง สามารถอธิบายตามตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนดังนี้ คือการพึ่งพาตัว

เองและพึ่งพาทรัพยากรจากลำน้ำจางเพื่อหล่อเลี้ยงพืชผักในพื้นที่การเกษตรที่ชุมชนมีกรรมสิทธิ์ในการถือครองซึ่งเป็นประเด็นที่เอื้อต่อการผลิตผักเพื่อจำหน่ายและบริโภคภายในครัวเรือน สำหรับมิติทางด้านการมีพืชอาหารไว้บริโภคภายในครัวเรือน พบว่าชุมชนบ้านปางมีศักยภาพในการผลิตผักพื้นบ้านผ่านการปลูกพืชผักสวนครัวในบริเวณที่ว่างของบ้าน ส่วนมิติทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร พบว่าชุมชนมีการส่งต่อองค์ความรู้ในการปลูกผักจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านกระบวนการขัดเกลากายทางสังคมผ่านการบริโภคอาหารในครัวเรือน ตลอดจนการปลูกพืชผักสวนครัวในบริเวณบ้านของตนเอง

4.2 การจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

การจัดการความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนโดยการมีส่วนร่วมนั้น สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้คือการจัดการให้มีความมั่นคงทางอาหารของชุมชนดำรงอยู่ต่อไป ซึ่งหมายถึงการมีผักในการบริโภคที่หลากหลาย มีพื้นที่ในการปลูกและผักมีการปนเปื้อนจากสารเคมีน้อยที่สุด ทั้งนี้พบว่าผู้เข้าร่วมโครงการวิจัยมีการวางแผนในการจัดการความมั่นคงทางอาหารผ่านการพูดคุยในเรื่องสถานการณ์ความรุนแรงเรื่องสารเคมี พื้นที่ว่างในการปลูกผัก ตลอดจนสมาชิกในครัวเรือนที่ต้องบริโภคเมนูอื่นที่ไม่ใช่ผักในชุมชนเป็นส่วนประกอบเนื่องจากต้องเข้าไปทำงานในเมืองลำปาง ยังผลให้ครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการวิจัยมีการวางแผนให้ทุกครัวเรือนปลูกผักในบ้าน พื้นที่ว่างตลอดจนปรุงเมนูผักซึ่งข้างต้นคือการวางแผนในระยะแรก ซึ่งชุมชนมองว่าสามารถทำได้ในระยะยาวได้

ในขั้นตอนของการจัดการองค์กร การขอมติชุมชน การประสานงาน ตลอดจนการควบคุมแผนการจัดการที่จะนำมาซึ่งความมั่นคงทางอาหาร (ประเด็นผัก) ชุมชนมองเห็นว่าโดยธรรมชาติชุมชนมีโครงสร้างของชุมชนอยู่แล้วซึ่งสามารถทำงานประสานกับทุกครัวเรือนในชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้บริหาร

ชุมชน ซึ่งในประเด็นนี้ครัวเรือนเห็นร่วมกันว่าประเด็นเรื่องการจัดการความมั่นคงทางอาหารเป็นเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับทุกครัวเรือนจึงเป็นเรื่องที่ทุกคนให้ความสนใจเพราะเป็นเรื่องของปากท้อง ซึ่งผลจากการจัดการความมั่นคงทางอาหารชุมชนปรากฏผ่านการเลือกกิจกรรมการปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหารภายในครัวเรือน โดยการกำหนดเมนูการปรุงอาหารที่ต้องประกอบด้วยผักพื้นบ้านในทุกเมนู ปลูกและดูแลพืชผัก ตลอดจนถึงมีการนับชนิดของผักในสวนครัวของตนเอง ซึ่งข้อเสนอของชุมชนในประเด็นการจัดการความมั่นคงทางอาหารสะท้อนถึงความสามารถในการพึ่งตนเองทางอาหาร ทั้งการจัดการวัตถุดิบคือผัก การจัดการที่ดินในการปลูก การแปรรูปอาหารที่สอดคล้องไปกับสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านปง ยิ่งไปกว่านั้นชุมชนยังให้ความสำคัญกับการจัดการความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนตั้งแต่ระดับบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของครัวเรือน ผ่านการส่งต่อความคิดเรื่องการปรุงอาหารจากผัก ตลอดจนการลงมือปฏิบัติผ่านการปรุงอาหารที่มีผักเป็นส่วนประกอบให้สมาชิกในครัวเรือนได้บริโภค

● สรุปผลการศึกษา

การจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านปง คือ การสร้างความมั่นคงทางด้านความหลากหลายของชนิดผักที่อยู่ในบริเวณบ้าน และชุมชนผ่านการเพาะปลูกผัก ตลอดจนถึงการส่งเสริมให้คนในชุมชนปรุงเมนูผักเพื่อการคงอยู่ของผักพื้นบ้านที่อยู่ในชุมชน อีกทั้งยังเป็นการส่งต่อความรู้เรื่องผักจากรุ่นสู่รุ่นผ่านการบริโภคผักเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน เนื่องจากชุมชนให้ความสำคัญต่อผักที่อยู่บริเวณบ้านเป็นเสมือนการมีพืชอาหารไว้รอบบ้านของตนเองซึ่งคนในชุมชนสามารถนำไปบริโภคเป็นอาหาร โดยส่วนใหญ่เป็นผักที่คนในชุมชนปลูก

โดยการหลีกเลี่ยงสารเคมี ซึ่งในประเด็นนี้เป็นประเด็นท้าทายของคนในชุมชนเนื่องจากเกษตรกรผู้ปลูกผักบริเวณโดยรอบชุมชนบ้านปง มักใช้สารเคมีในการดูแลพืชผักของตนเองเมื่อพวกเขาปลูกเพื่อจำหน่าย

● ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหาร ในประเด็นพื้นที่ในการปลูกผัก ผักพื้นบ้านในชุมชนบ้านปง หมู่ 2 ตำบลป่าตันนาครี อำเภอมะเทะ จังหวัดลำปาง และรูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหาร เพื่อลดความเสี่ยงหรือความไม่มั่นคงทางอาหารเชิงสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะในประเด็นเรื่องการจัดการความมั่นคงด้านอาหารในชุมชน โดยมีมติที่ชุมชนมีส่วนร่วม โดยเสนอในประเด็นนโยบายการจัดการความมั่นคงในอาหาร (ในประเด็นผักและผักพื้นบ้าน) ต้องอยู่ในภารกิจการส่งเสริมหลักขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หรือทุกหมู่บ้าน เนื่องจากมีประโยชน์ทั้งด้านสุขภาวะที่ดีที่จะเกิดขึ้นต่อสมาชิกในชุมชน หรือแม้กระทั่งการลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ในชุมชนที่มีวัฒนธรรมการปลูกผัก อีกทั้งยังสนับสนุนให้เกิดการใช้สิทธิชุมชนเข้ามามีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนสุขภาวะชุมชน ตลอดจนส่งเสริมให้ชุมชนจัดการตนเองภายใต้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของตนเอง

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- ไกรสิทธิ์ ตันติศิริพันธ์.(2554).ความมั่นคงด้านอาหารระดับนานาชาติและระดับประเทศ.*การประชุมวิชาการโภชนาการแห่งชาติครั้งที่ 5*.วันที่ 5-7 กันยายน 2554, ณ ศูนย์นิทรรศการและการประชุมไบเทคบางนา กรุงเทพฯ.
- จอมขวัญ ชุมชาติ.(2557).*ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโคกพะยอม ตำบลละงู อำเภอละงู จังหวัดสตูล* (วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรบัณฑิต).สงขลา : สาขาการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- พจนาน อินทรมานนท์ และคณะ.(2559).กระบวนการมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผู้พลัดถิ่น ภายในประเทศ บ้านโป่งไฮ ตำบลแม่สาว อำเภอแม่เฒ่า จังหวัดเชียงใหม่.*วารสารสังคมศาสตร์วิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย*.ฉบับที่ 9 ปีที่ 2 พฤษภาคม – สิงหาคม 2559,75-90
- เสาวลักษณ์ รุ่งตะวันและคณะ.(2559).*รูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ชุมชนชายฝั่งขนาดเล็ก: กรณีศึกษา ชุมชนบุโบย ตำบลแหลมสน อำเภอละงู จังหวัดสตูล*.รายงานการวิจัย.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ศจินทร์ ประชาสันต์.(2555).*ความมั่นคงทางอาหาร : แนวคิดและตัวชี้วัด*. พิมพ์ครั้งที่ 1. นนทบุรี : มูลนิธิชีววิถี

ภาษาอังกฤษ

- Hamm, M. W., & Bellows, A. C. (2003). Community food security and nutrition educators.*Journal of Nutrition Education and Behavior*, 35(1), 37-43.
- Fisher, A. (1997). What is Community Food Security? *Urban Ecologist*, Issue 2.

สัมภาษณ์

นายแก้ว สายปิ่นตา	วันที่ 23 สิงหาคม	2560
นางหลั่น สายเครือเปี้ย	วันที่ 12 มิถุนายน	2560
นายสมพล คำวงศ์	วันที่ 14 กรกฎาคม	2560
นางฟองจันทร์ วงศ์เรือน	วันที่ 13 สิงหาคม	2560
นายมนัส วงศ์เรือน	วันที่ 13 สิงหาคม	2560

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยได้รับทุนอุดหนุนวิจัยจาก มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง ประจำปีงบประมาณ 2560

การสร้างความร่วมมือ ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น บนพื้นที่ภาคตะวันออก: ปัจจัยแห่งความสำเร็จ และสภาพปัญหาอุปสรรค

Establishment of Inter-local Governance
Cooperation Case Study Eastern Thailand:
Key Success Factors and Barriers

ชัชวินธ์ ตันติเวชวานิชย์¹

และ วสันต์ เหลืองประภัสร์²

Chardchawin Tantivejvanichaya
and Wasan Luangprapat

1 มหบัณฑิต สาขาบริหารรัฐกิจ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2559

2 อาจารย์ประจำ สาขาบริหารรัฐกิจ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จ และสภาพปัญหาอุปสรรคที่พบในกระบวนการจัดตั้งหน่วยความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดบริการสาธารณะ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกทั้งแบบเดี่ยวและแบบกลุ่มจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญประกอบด้วย ผู้บริหารท้องถิ่น ข้าราชการท้องถิ่น ข้าราชการกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้แทนภาคเอกชน และผู้แทนประชาชน รวมจำนวนทั้งสิ้น 26 คน โดยใช้กรณีศึกษาจากหน่วยความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดบริการสาธารณะ 3 แห่ง ในพื้นที่จังหวัดชลบุรี ฉะเชิงเทรา และจันทบุรี เป็นตัวแทนของพื้นที่ภาคตะวันออก

ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการสร้างความร่วมมือมากที่สุดสามลำดับแรก คือ บทบาทของหน่วยงานภายนอก ผู้นำมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน และภาวะผู้นำท้องถิ่นแกนกลาง สำหรับสภาพปัญหาอุปสรรคระยะสร้างความร่วมมือ ได้แก่ ข้อจำกัดทางกฎหมาย การขาดความรู้และเข้าใจและไม่เห็นความสำคัญของท้องถิ่นบางแห่ง ท้องถิ่นแกนกลางขาดประสบการณ์ ข้อยกเว้นจากการศึกษา หนึ่ง ความร่วมมือในบริบทท้องถิ่นไทยอาจเป็นเพียงกลไกย่อยที่หน่วยงานระหว่างประเทศเข้ามาผลักดันเพื่อเคลื่อนงานระดับสากล สอง ความร่วมมือรูปแบบซื้อขายบริการ พบว่า ท้องถิ่นผู้ให้บริการอาจมีการกีดกันผู้รับบริการโดยใช้กลไกราคา เมื่อเห็นว่าผู้รับบริการมีมากเกินไปจนอาจสูญเสียขีดความสามารถดำเนินการในพื้นที่ตนเองลง เป็นเหตุให้ผู้รับบริการเลือกซื้อ

บริการจากท้องถิ่นแห่งอื่นแทน และสาม กลุ่มการเมืองระดับจังหวัดอาจไม่มีอิทธิพลต่อเวทีนโยบายมากนัก หากมีเงื่อนไขสำคัญกว่า เช่น อุปสงค์ที่เข้มข้น ตัวแสดงหลักเป็นฝ่ายข้าราชการ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย มิติความร่วมมือระหว่างท้องถิ่น ได้แก่ ออกกฎหมายรองรับโดยเฉพาะรูปแบบนิติบุคคล มีมาตรการกระตุ้นใจและอำนวยความสะดวก สร้างกลไกความร่วมมือระหว่างท้องถิ่นระดับบน-ล่าง เพื่อบูรณาการเชิงนโยบายทุกจังหวัด และเน้นใช้มาตรการในการสร้างความร่วมมือกับพื้นที่ชนบท ส่วนพื้นที่เขตเมืองเน้นไปที่การยุบรวมท้องถิ่นด้วยกัน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและเอกภาพ บางกรณีอาจมอบหมายให้ภาคส่วนอื่นทำหน้าที่แทนหากมีประสิทธิภาพมากกว่า

คำสำคัญ:

ความร่วมมือ, องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น, บริการ
สาธารณะ, ปัจจัยแห่งความสำเร็จ, ปัญหาอุปสรรค

Abstract

The objective of this study is to study the factors that affect the success. And obstacles found in the process of establishing a cooperative unit of a local governance organization to provide public services by using qualitative research methods by document study and in-depth interviews, both individually and in groups from key informants, consisting of Local administrators, Local official Commissioner of the Department of Local Administration Expert ,Private sector representatives and the people's representatives a total of 26 peoples, using the case study from the cooperation unit of the local governance organization to provide 3 public services in Chonburi, Chachoengsao and Chanthaburi provinces, representing the eastern region.

The study found that most successful factors for establishing cooperation involved the roles of external agencies, shared vision from leaders, and core local governance leadership. Barriers to established cooperation consisted of legal restrictions, lack of knowledge and understanding, no sense of advantages, and lack experience especially core local. Results were that international agencies may impose some initial developments. Using service contracts, some service providers use high tariffs to local service

buyers, causing pressure on excluded locals. In case of conflict, the crisis results in network collapse. Political factions govern provincial political conditions. The cooperation policy arena may not be affected. Under significant conditions such as intense demand, government officials are the main protagonists.

These findings suggest that inter-local cooperation, including policy makers, should support legal entity forms of legislations, incentives and facilities, and establish cooperation between localities at the upper and lower levels in all provinces, while focusing on cooperative measures with rural areas. Urban areas should focus on amalgamation.

Keywords

Cooperation, Local Governance, Public Service,

Success factor, obstacle

● ที่มาและความสำคัญ

ช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา มีปัจจัยหลายประการที่ส่งผลให้ขีดความสามารถในการจัดบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีข้อจำกัดหรือลดลง อาทิ การกระจายอำนาจเชิงภารกิจจากรัฐบาลกลางหรือมลรัฐ การเผชิญวิกฤติทางการคลัง กระบวนการโลกาภิวัตน์ และการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายของประชากรการเติบโตขึ้นของเมือง จึงจำเป็นต้องบูรณาการการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคม ผังเมือง สิ่งอำนวยความสะดวก ขณะเดียวกัน มีการเรียกร้องบริการสาธารณะที่มีประสิทธิภาพและความเท่าเทียมกันระหว่างพื้นที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ท่ามกลางสถานการณ์ดังกล่าวพบว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหลายประเทศ ยังมีโครงสร้างที่กระจัดกระจายเชิงพื้นที่เป็นจำนวนมาก (Territorial fragmentation) จึงไม่มีศักยภาพที่เพียงพอต่อการจัดบริการสาธารณะที่ดีได้ การแสวงหาทางมาตรการปฏิรูปของระบบการปกครองท้องถิ่นในหลายประเทศเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างมีอยู่ด้วยกัน 2 แนวทาง คือ การยุบรวมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าด้วยกัน (amalgamation) เช่น ญี่ปุ่น จากเดิมปี ค.ศ. 1945 มีเทศบาล 10,520 แห่ง แต่ลดจำนวนลงเหลือเพียง 1,719 แห่งในปี ค.ศ. 2014 (Ministry of Internal Affairs and Communications of Japan : 2015) และมาตรการสร้างระบบความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (Cooperation) เช่น สหรัฐฯ พบว่าแนวโน้มการสร้างความร่วมมือในรูปแบบเขตพิเศษ (Special districts) ที่ไม่ใช่เขตพิเศษโรงเรียนมีจำนวนเพิ่มสูงมากขึ้นจากเดิมปี ค.ศ. 1992 มีจำนวน 33,131 แห่ง เพิ่มขึ้นเป็น 38,266 แห่ง ในปี 2012 (U.S. Census Bureau, : 2012) ส่วนกรณีของฝรั่งเศสมีเทศบาลเป็นภาคีสมาชิกหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีถึงร้อยละ 90 ทำให้รัฐบาลต้องปรับโครงสร้างให้หน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างการปกครองท้องถิ่นที่เป็นทางการของรัฐในปี ค.ศ. 2014 ข้อสังเกต

ที่น่าสนใจคือ แนวคิดทั้งสองต่างมีจุดยืนที่เชื่อมั่นว่าจะมีส่วนช่วยเพิ่มความสามารถในเชิงขนาด (economic of scale) เช่น ต้นทุนธุรกรรมค่าจ้าง การจัดซื้อจัดจ้าง การผลิตบริการสาธารณะเพิ่มขึ้นทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ และส่วนต่างที่ประหยัดลงสามารถนำไปใช้ในการจัดบริการสาธารณะอื่น ๆ สร้างประสิทธิภาพและประสิทธิผลและสร้างความเท่าเทียมบริการได้เช่นเดียวกัน

ส่วนกรณีของไทย ได้เคยมีการศึกษาความเป็นไปได้ในการนำแนวทางการบูรรวมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าด้วยกันมาใช้ แต่พบว่าประสบกับปัญหาหลายประการ เช่น ขัดผลประโยชน์ของนักการเมืองท้องถิ่น ประชาชนเล็งเห็นถึงความสะดวกรวดเร็วในการทำงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดเล็กและมีความใกล้ชิดกับประชาชนและการยึดมั่นในเอกลักษณ์ของท้องถิ่น (นรนิติ เศรษฐบุตร และคณะ : 2545) จึงมีความน่าสนใจสำหรับการศึกษาและนำมาเป็นบทเรียนของไทยในการจัดวางแนวทางที่เหมาะสมหรือการปฏิรูปโครงสร้างใหม่ ผ่านการตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับประโยชน์ ผลกระทบ ความเหมาะสม และปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จหรือล้มเหลวของการใช้มาตรการทั้งสองดังกล่าว

ทั้งนี้ กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น ได้เคยทำการศึกษาความร่วมมือรูปแบบสหกรณ์เหมือนฝรั่งเศส และญี่ปุ่น พบว่าในส่วนของไทยไม่มีกฎหมายลูกมารองรับทำให้เกิดขึ้นได้น้อย จึงได้มีการศึกษา โครงการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นโดยใช้มาตรฐานความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยร่วมมือกับหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระหว่างประเทศแห่งญี่ปุ่น (Japan International Cooperation Agency: JICA) ในปี พ.ศ. 2549 เน้นความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับล่างด้วยกัน ระยะต่อมามีขยายแนวทางการร่วมมือ โดยเพิ่มบทบาทองค์การบริหารส่วนจังหวัดในฐานะแกนหลักและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับล่างเป็นสมาชิก มีการจัดทำคู่มือแนวทางปฏิบัติเผยแพร่

แพร่ผ่านกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น สำนักงานท้องถิ่นจังหวัด ต่อมาได้มีการออกประกาศคณะกรรมการการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เรื่อง การทำความตกลงร่วมมือกันจัดทำบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ลงวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2558 กำหนดแนวทางและวิธีการจัดทำข้อตกลงความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ชัดเจนยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันก็ยังไม่มียุทธศาสตร์การปกครองส่วนท้องถิ่นนำไปปฏิบัติแพร่หลายมากนักเช่นเดิม

ขณะที่ความน่าสนใจของภาคตะวันออกของไทยมีหลายมิติ ทั้งเคยเป็นพื้นที่พัฒนาอุตสาหกรรมหลักผ่านแผนการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก และพื้นที่ขับเคลื่อนโครงการระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor: EEC) มีสัดส่วนของผลิตภัณฑ์มวลรวมสูงที่สุดเมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ ส่งผลให้รายได้ประชากรต่อหัวในภาคตะวันออกสูงมากที่สุดของประเทศตามไปด้วย (สำนักงานสถิติแห่งชาติ : 2555) นอกจากนี้ หากพิจารณาแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดบริการสาธารณะ พบว่าสาเหตุปัจจัยหลักที่สำคัญควรจะเกิดจากการขาดแคลนทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งงบประมาณทางการคลังเพื่อการจัดการ แต่กรณีของภาคตะวันออกเมื่อนำตัวเลขรายรับทั้งหมดในปี 2558 กลับพบว่ามียาได้เฉลี่ยสูงที่สุด (ไม่นับรวมกรุงเทพฯ และปริมณฑล) โดยในปี พ.ศ. 2558 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในภาคตะวันออก มีรายได้เฉลี่ย 79.34 ล้านบาท/แห่ง ส่วนค่าเฉลี่ยทุกแห่งของประเทศอยู่ที่ 68.43 ล้านบาท/แห่ง (กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น : 2558) ซึ่งเป็นข้อสังเกตที่น่าสนใจว่าเหตุใดทั้งที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมียาได้ หรือทรัพยากรมากกว่าพื้นที่ภาคอื่นๆ แต่กลับยังคงเกิดความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ด้านบริบทเชิงพื้นที่ พบว่า ด้านการเมืองมีโครงสร้างการเมืองแตกต่างหลากหลายไม่เหมือนภูมิภาคอื่น โดยแต่ละจังหวัดสามารถสังเคราะห์ข้อมูลโครงสร้างอำนาจได้ 4 ลักษณะ ได้แก่ (1) ขั้วอำนาจเดียว (2) สองขั้วอำนาจ (3) สามขั้วอำนาจ (4) หลายขั้วอำนาจ (โอบาร ถิ่นบางเดียว : 2551) นัยดังกล่าวสามารถส่งผลต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวของการสร้างความร่วมมือได้ (สาโรช คัชมาตย์ : 2550) แม้ในทางวิชาการจะมีข้อโต้แย้งว่าความแตกต่างของกลุ่มการเมืองระดับสูง อาจส่งผลให้ความร่วมมือดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากการตัดสินใจต้องผ่านกลไกฉันทามติและการประนีประนอมง่ายขึ้น (Robert Hertzog, Pawel Swianiewicz, Ken Davey and Massimo Balducci : 2010) เหตุที่ความสัมพันธ์ทางการเมืองมีนัยสำคัญนั้น สืบเนื่องกระบวนการสร้างความร่วมมืออาจนำไปสู่การสูญเสียต้นทุนทางการเมือง (Political costs of Cooperation) ทั้งการแบ่งปันหรือจัดสรรอำนาจ ชื่อเสียง และบารมีระหว่างกัน นอกจากนี้ ภาคตะวันออกมีลักษณะทางสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกันออกไปสาม ลักษณะ ได้แก่ (1) สังคมเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม (2) สังคมเศรษฐกิจแบบกึ่งอุตสาหกรรมกึ่งเกษตรกรรม (3) พื้นที่สภาพทางสังคมเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรม ปัจจัยดังกล่าวถือเป็นบริบท (Context) สำคัญในการกำหนดเนื้อหาของหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่าปัจจุบันยังไม่มีรายงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเชิงภูมิภาคเพื่อทำการศึกษาเชิงลึก ขณะที่พื้นที่ของภาคตะวันออกปัจจัยด้านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม การย้ายถิ่นฐานของประชากร การเติบโตของประชากรแฝง และการขยายตัวของเมือง ดังที่ได้กล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจจะศึกษาในประเด็นเกี่ยวข้องกับ ความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดบริการสาธารณะ กรณีพื้นที่ภาคตะวันออก ในประเด็นเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเกิดขึ้นได้

สำเร็จ และปัญหาอุปสรรคที่พบ ทั้งนี้เพื่อถอดบทเรียนให้กับพื้นที่อื่น และตอบคำถามสำคัญ เกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างขีดความสามารถให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ด้วยแนวทางสร้างความร่วมมืออย่างเหมาะสมกับสภาพบริบทของไทยหรือไม่ มากน้อยเพียงใด และมีข้อติดขัดอะไรบ้าง โดยการศึกษาผ่านกรอบแนวคิดคิดความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แนวคิดการบริหารงานภาครัฐในรูปแบบเครือข่าย รวมทั้งงานวิจัยและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

● วัตถุประสงค์การศึกษา

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดตั้งหน่วยความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดบริการสาธารณะ
2. เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรคในการจัดตั้งหน่วยความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดบริการสาธารณะ

● แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

1 แนวคิดความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดบริการสาธารณะ

1.1 ความหมาย ความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หมายถึง การที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตั้งแต่สองแห่งขึ้นไปร่วมมือกันดำเนินกิจการใดกิจการหนึ่งหรือหลายกิจการอาจเป็นกิจการที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแห่งใดแห่งหนึ่งไม่สามารถดำเนินการได้โดยลำพัง อาจดำเนินการได้แต่ต้องอาศัยทรัพยากรเป็นจำนวนมากอันเป็นภาระแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น โดยลักษณะของความร่วมมืออาจกระทำผ่านการจัดทำบันทึกข้อตกลงร่วมระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือในลักษณะขององค์กรความร่วมมือที่มีสถานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายก็ได้ (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ และคณะ : 2551)

ความร่วมมือยังสามารถรวมถึงการเข้าร่วมของภาคส่วนอื่นได้อีกด้วย อาทิ ภาคธุรกิจ (Private sector) ภาคประชาสังคม (Civil society) และองค์กรที่ไม่ใช่รัฐอื่นๆ (Holger Osterrieder, Hachemi Bahloul, Glendal Wright, Kathryn Shaffner and Mark Mozur. : 2006) และอาจเกิดขึ้นหลายรูปแบบ ตั้งแต่การจัดตั้งนิติบุคคลร่วมกันอย่างเป็นทางการ หรือ การจัดทำข้อตกลงหรือพันธสัญญาระหว่างกัน หรือ เป็นลักษณะของความร่วมมือที่ไม่เป็นทางการ แต่สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะหน่วยความร่วมมือที่เป็นทางการเท่านั้น

1.2 รูปแบบความร่วมมือ แบ่งออกได้ 8 ประเภท(เรื่องเดิม : 2006) ได้แก่ (1) หน่วยความร่วมมือ (Joint-service provision) มักเกิดขึ้นเมื่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีขนาดเล็กและไม่มีศักยภาพเพียงพอต่อการจัดบริการหรือยังขาดประสิทธิภาพสำหรับการจัดบริการบางอย่าง (2) การบริหารงานร่วมกัน (Joint administration) เฉพาะกิจกรรมบางประการ เช่น การบริหารทรัพยากรมนุษย์ การเงิน และการจัดซื้อ มีสำนักงานร่วมกัน (3) การบูรณาการความร่วมมือเพื่อการวางแผนและพัฒนา (Joint planning and development) โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นร่วมกันประเมิน วางแผน วิเคราะห์และออกแบบทิศทางการพัฒนาาร่วมกัน เช่น การค้า การลงทุน และการท่องเที่ยว ฯลฯ (4) การจัดซื้อบริการ (Purchase of services) โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซื้อขายบริการระหว่างกันโดยหน่วยที่ทำหน้าที่ให้บริการจะเรียกเก็บค่าธรรมเนียมจากหน่วยผู้ให้บริการ (5) การลงทุนร่วมกัน (Joint funding of investments) เกิดจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขาดแคลนเงินทุนสำหรับโครงการหรือกิจกรรมที่ต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมากหรือเครื่องจักรกลอุปกรณ์ที่มีมูลค่าสูง เช่น รถโดยสารรับส่งนักเรียน เครื่องจักรก่อสร้าง (6) การร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ (Exchange of experience) เป็นการปรึกษาหารือสนับสนุนเชิงเทคนิค รูปแบบการทำงาน องค์ความรู้ ทักษะ ข้อมูล ฯลฯ

อาจเป็นการสร้างระบบเครือข่ายสารสนเทศระหว่างท้องถิ่น (7) การร่วมกันจัดตั้งหน่วยการปกครองท้องถิ่นระดับใหม่ (Creation of a new tier of government) การเกิดขึ้นของหน่วยความร่วมมือที่มีสถานะเป็นหน่วยการปกครองท้องถิ่นรูปแบบใหม่ระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพื้นฐานกับรัฐส่วนกลาง หรือส่วนภูมิภาคโดยที่ภาคีสมาชิกจะถ่ายโอนหรือมอบหมายให้หน่วยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใหม่ที่ตั้งตั้งขึ้นนี้ทำหน้าที่แทนตนเอง (8) การสร้างความร่วมมือหลายรูปแบบ (Multiple modalities) หากเห็นว่าการนำรูปแบบต่างๆ มาผสมผสานร่วมกันภาคีสมาชิกต้องมีความยืดหยุ่นและใจกว้างต่อการจะใช้วิธีการต่างๆ

1.3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการสร้างความร่วมมือ Turk ได้กล่าวถึงสัมพันธภาพระหว่างอุปสงค์ (Demand) และอุปทาน (Supply) สามารถสร้างจุดเริ่มต้นของการแลกเปลี่ยนระหว่างกันได้ (Herman Turk : 1973) การวิเคราะห์ปัจจัยที่นำไปสู่การสร้างความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้สำเร็จ ในที่นี้ จึงพิจารณาตัวปัจจัยประกอบ 2 ส่วนที่สำคัญ คือ ส่วนแรก คือ ปัจจัยเชิงสาเหตุและความจำเป็นอันนำไปสู่ความต้องการให้เกิดขึ้น และส่วนที่สอง คือ ปัจจัยที่ตอบสนองให้ความต้องการดังกล่าว โดยแต่ละส่วนมีประเด็นที่ผู้ศึกษานำมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและตีความ จากข้อมูลที่ผู้วิจัยรวบรวมได้และนำมาสังเคราะห์ ดังนี้

ส่วนแรกปัจจัยอุปสงค์ ประกอบด้วย (1) ความเกี่ยวเนื่องของสภาพปัญหา (Cross of problem) โดยมากแรงกดดันมากจากความหนาแน่นของประชากรที่ส่งผลกระทบข้ามเขตอำนาจ แรงกระตุ้นจากปัจจัยภายนอกและความต้องการประหยัดเชิงขนาด (Manoj Shrestha and Richard Feiock : 2007) (2) โครงสร้างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีขนาดเล็กและกระจัดกระจาย (Territorial fragmentation) การร่วมมือกันเป็นการสร้างขนาดที่เหมาะสมและเพิ่มโอกาสและเสริมสร้างความเสมอภาคการรับบริการสาธารณะ (3) การ

กระจายอำนาจเพิ่มขึ้น (Decentralization) แต่ไม่มีศักยภาพเพียงพอในการตอบสนองความต้องการของประชาชนในพื้นที่ นำไปสู่การสร้างข้อตกลงความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกันมากยิ่งขึ้น (Robert L. Bish : 2000) (4) การยกระดับขีดความสามารถและคุณภาพการจัดบริการสาธารณะ ทำให้การจัดการประเด็นปัญหาในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (ชาย ไชยจิต : 2555) (5) ความต้องการเชิงผลประโยชน์ของผู้บริหารเพื่อสร้างกิจกรรมหรือภาพลักษณ์อันเป็นประโยชน์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเพิ่มประสิทธิภาพและการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และมักได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการขยายผลผลิตส่วนเกินจากขีดความสามารถของตนและขยายอิทธิพลทางการเมืองไปพร้อมกัน (Frederic Blaeschke : 2016) หรือเห็นว่าตนจะมีความได้เปรียบในเวทีการต่อรองและมีสัดส่วนของการระดมทุนหรือทรัพยากรมากกว่าภาคีสมาชิกอื่นๆ (Richard C. Feiock : 2007) และ (6) เป็นทางเลือกเพื่อหลีกเลี่ยงการยุบรวมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อิสระ สุวรรณบล และ ปธาน สุวรรณมงคล : 2547) เช่น สหภาพของฝรั่งเศส เนื่องจากประชาชนมีความผูกพันกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของตนเองสูงและต่อต้านการยุบรวมอย่างแข็งขัน

ส่วนที่สอง ปัจจัยสนองตอบ แบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน ปัจจัยสนองตอบภายใน (Internal supply) และปัจจัยเกื้อหนุนภายนอก (External supply) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นบนเวทีนโยบาย (Policy Arena) ในระดับเครือข่ายความร่วมมือ นับจากการมีผู้บุกเบิกได้คิดริเริ่มความร่วมมือเพื่อแก้ปัญหา (Initiative) ไปจนถึงกระบวนการจัดตั้ง (Establishing) จนกระทั่งสามารถจัดตั้งหน่วยความร่วมมือเกิดขึ้นได้เป็นผลสำเร็จ ประกอบด้วยตัวแปร 9 ประการ ได้แก่ (1) นักการเมืองท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง (Strong political leadership) สามารถใช้ประโยชน์จากความอ่อนแอของฝ่ายอื่นๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมจัดทำข้อตกลงร่วม

กันได้ (Stephanie Post : 2004; Annette Steinacker : 2004) (2) ผู้นำมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common vision of leaderships) เพื่อมุ่งเน้นถึงผลประโยชน์อันเกิดจากความร่วมมือ (3) สภาพการเมืองท้องถิ่นเอื้ออำนวย (Political situation) ฝ่ายบริหารกับนิติบัญญัติ หากมีความขัดแย้งมักทำให้ความร่วมมือเกิดขึ้นได้ยาก (นรนิติ เศรษฐบุตร และคณะ : 2545) ส่วนระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แม้สภาพปัญหาจะเร่งด่วนเพียงใด หากขาดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้นำท้องถิ่นด้วยกันเองก็ยากที่จะเกิดความร่วมมือได้ในทางปฏิบัติ (สาโรช ศักมาตย์ : 2550) (4) การมีส่วนร่วมของประชาชนและความโปร่งใสของกระบวนการสร้างความร่วมมือ (Participation and transparency) หากเป็นไปได้การจัดตั้งคณะทำงานร่วมควรประกอบจากตัวแทนภาคประชาชนในแต่ละองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และอาจมีคนกลางทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, โกวิทย์ พวงงาม และ ศุภสวัสดิ์ ชัชวาลย์ : 2550) (5) การออกแบบความร่วมมือที่เหมาะสม สมาชิกจึงควรแสวงหาทางเลือกที่ดีที่สุดร่วมกัน (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ และคณะ : 2551) (6) ภาคีสมาชิกมีส่วนร่วมตั้งแต่ในระยะเริ่มต้นและมีความเท่าเทียมกัน (เรืองเดิม : 2551) (7) จำนวนภาคีสมาชิกความร่วมมือที่เหมาะสม ระยะเริ่มต้นนั้นจำนวนไม่ควรมีมากเกินไป และหากลักษณะประชากรร่วมกัน (Homogeneity) ยังสามารถเกิดสร้างความร่วมมือได้ง่ายยิ่งขึ้น (Stephanie Post : 2004) (8) ข้อมูลสนับสนุนเชิงบวก (Positive information) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิเคราะห์ต้นทุน-ผลประโยชน์ (Cost-Benefit Analysis) (สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ : 2550) (9) ความร่วมมือควรเกิดขึ้นโดยสมัครใจ (Voluntary Cooperation) หากปราศจากความตั้งใจจริงกระบวนการผลิตบริการให้ได้ผลสัมฤทธิ์ย่อมไม่เกิดขึ้นและเห็นเป็นรูปธรรมอย่างแน่นอน (เรืองเดิม : 2550)

สำหรับปัจจัยเกื้อหนุนภายนอก (External supply) เป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยหรือส่งเสริมการสร้างความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เกิดขึ้นได้สำเร็จตัวแปรเหล่านี้สามารถวิเคราะห์หรือตีความผ่านมุมมองแนวคิดสถาบันนิยมใหม่ (New Institutionalism) มี 3 ประการ ประกอบด้วย (1) มาตรการจูงใจ (Incentive system) รัฐบาล หน่วยงานสนับสนุนภายนอก หรือผู้บริจาค (Donors) อาจให้มีมาตรการสนับสนุน 4 ลักษณะได้แก่ เงินอุดหนุนหรือสิทธิประโยชน์ทางภาษีเงินอุดหนุนแต่ละพื้นที่ตามความเหมาะสมการให้รางวัล/งบประมาณพิเศษ กระตุ้นจูงใจ และการให้ความช่วยเหลือทางเทคนิคและความรู้ต่างๆ (Holger Osterrieder : 2006) (2) สภาพแวดล้อมทางกฎหมาย (Legal Environment) ควรระบุชัดเจนเกี่ยวกับลักษณะการจัดตั้งความร่วมมือ อำนาจหน้าที่ ภารกิจ การใช้ทรัพยากร อิสระในการตัดสินใจ รวมไปถึงเหตุผลความจำเป็นในการเสริมสร้างขีดความสามารถการจัดบริการสาธารณะการบริหารงาน การควบคุม การเงิน การกำกับดูแลของรัฐ เป็นต้น (เรื่องเดิม : 2006) (3) บทบาทของหน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุนหรือกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือ การริเริ่มกรอบความร่วมมือไม่ควรเป็นกระบวนการที่รัฐหรือราชการส่วนกลางเป็นผู้ชี้หน้า (Top-down Process) ในทางกลับกันความร่วมมือที่เกิดขึ้นควรเกิดจากการที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตระหนักถึงสภาพความสำคัญของปัญหาและมีความปรารถนาที่จะร่วมมือกันเป็นภาคีสมาชิกเพื่อจัดการกับสภาพปัญหาดังกล่าวอันจะช่วยให้ความร่วมมือที่เกิดขึ้นมีความยั่งยืน (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ และคณะ : 2551)

1.4 ปัญหา อุปสรรค และข้อจำกัดการสร้างความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทยที่เป็นองค์การพบว่า ปัญหาโดยส่วนใหญ่มาจากความไม่ชัดเจนของกฎหมายและนโยบายของรัฐ ขาดมาตรการกระตุ้นส่งเสริมที่ชัดเจนมีข้อจำกัดทางกฎหมายและมีขั้นตอนที่ยุ่งยากซับซ้อน เพราะกระทำเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นบางประเภทและต้องออกเป็นพระราชกฤษฎีกาในการจัดตั้งสหการ ไม่มีกระบวนการแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจน ขณะเดียวกันนักการ

เมืองท้องถิ่นยังขาดความรู้ความเข้าใจประชาชนในท้องถิ่นไม่ตื่นตัวและตระหนักถึงสิทธิการเรียกร้องการพัฒนาคุณภาพของบริการสาธารณะ ไม่สามารถแสดงพลังได้ดีเพียงพอที่จะสร้างปฏิริยาการตอบสนองของนักการเมืองท้องถิ่นในพื้นที่เป็นต้น(นครินทร์เมฆไตรรัตน์, โกวิทย์ พวงงาม และศุภสวัสดิ์ ชัชวาลย์ : 2550; นรนิติ เศรษฐบุตร และคณะ : 2545)กล่าวโดยสรุปได้ว่า ประเทศไทยมีอุปสรรคและข้อจำกัดในระดับมหภาคและจุลภาค ทั้งในเชิงสถาบันและพฤติกรรมไปพร้อมกัน การสร้างความร่วมมือในระดับที่เป็นทางการหรือจัดตั้งองค์การในรูปแบบนิติบุคคลจึงเกิดขึ้นได้ยาก

2 แนวคิดการบริหารงานภาครัฐในรูปแบบเครือข่าย (Network governance)

แนวคิดระบบราชการแบบเดิม ได้ถูกท้าทายด้วยการทำงานผ่านความสัมพันธ์ในรูปแบบเครือข่ายความร่วมมือในแนวนอน (Horizontal Collaboration) ความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เป็นเสมือนสะพานที่เชื่อมโยงหน่วยการปกครองระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีอยู่กระจัดกระจายจำนวนมาก่อรูปเป็นความสัมพันธ์ในระบบเครือข่าย ผ่านความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนและความไว้วางใจเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างมาก (GermàBel and Mildred E. Warner : 2015) เพื่อแก้ปัญหาหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการกิจนั้นๆ มีอำนาจหน้าที่กระจัดกระจาย การเกิดขึ้นของความร่วมมือเป็นไปเพื่อให้เกิดการบูรณาการและลดข้อจำกัดที่หน่วยงานหนึ่งๆ ไม่อาจจัดบริการดังกล่าวได้สำเร็จเพียงลำพัง โดยทั่วไปแล้ว ความร่วมมือกันก่อให้เกิดการบูรณาการและเพิ่มประสิทธิภาพยิ่งขึ้นไป อาทิ ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การประสานงานหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เป็นต้น (Sue Goss : 2001)

2.1 ปัจจัยแห่งความสำเร็จของเครือข่ายความร่วมมือภาครัฐ

การทำงานในรูปแบบการบริหารจัดการเครือข่ายให้สามารถประสบความสำเร็จให้สามารถสร้างขึ้นได้สำเร็จนั้น Williams D. Eggers & Stephen Goldsmith ระบุว่าเมืองคัมพรประกอบสำคัญ ดังนี้ (1) สมาชิกกำหนดพันธกิจที่ชัดเจนและเน้นคุณค่าเพื่อประโยชน์สาธารณะ (2) ผู้นำหรือผู้ริเริ่มผลักดันมีกลยุทธ์ในการบูรณาการให้เครือข่ายเกิดเป็นสถาบัน (Institutionalization) (3) การเลือกหุ้นส่วน/ภาคีสมาชิก เช่น การเข้าถึงของวัฒนธรรม การประเมินขีดความสามารถ และความใกล้ชิดกับผู้รับบริการ (4) การเลือกประเภทตัวแบบที่เหมาะสมมีความสัมพันธ์โดยตรงกับประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และยืดหยุ่น (5) ความสามารถของนักบูรณาการต้องประสานความร่วมมือเผชิญหน้ากับปัญหา และข้อท้าทายต่างๆ (6) การสื่อสารที่ดีและมีประสิทธิภาพเพื่อช่วยให้การทำงานที่สลับซับซ้อนมาสู่ความเข้าใจที่ถูกต้องผสมผสานสอดคล้องกัน (7) สร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันให้เกิด “Trust” โดยจัดให้มีกลไกแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและปรึกษาหารือร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ และร่วมกันตัดสินใจที่ยอมรับของทุกฝ่าย (8) ดำรงรักษาความสมดุลในการกำกับดูแล ทั้งการกำหนดเป้าหมายที่เหมาะสมและเป็นไปได้ ออกแบบผลประโยชน์ที่จูงใจ มีเกณฑ์คุณภาพและมาตรฐานของผลผลิตและผลลัพธ์ มีการกระจายความเสี่ยง มีกลไกบริหารความเปลี่ยนแปลง และมีแผนงานระยะยาวโดยเฉพาะแหล่งที่มาของงบประมาณที่ชัดเจน (9) การพัฒนาสมรรถนะและขีดความสามารถเครือข่าย โดยอาศัยกลยุทธ์ต่างๆ (10) การมีแผนงานในอนาคตรองรับความสลับซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงตามเงื่อนไขสภาพแวดล้อมอย่างรวดเร็ว (จักร ดิงศัททวิทย์ และกฤษฎา ปราโมชน์ธนา, แปล, 2552; จิรประภา อัครบวร และประยูร อัครบวร : 2552)

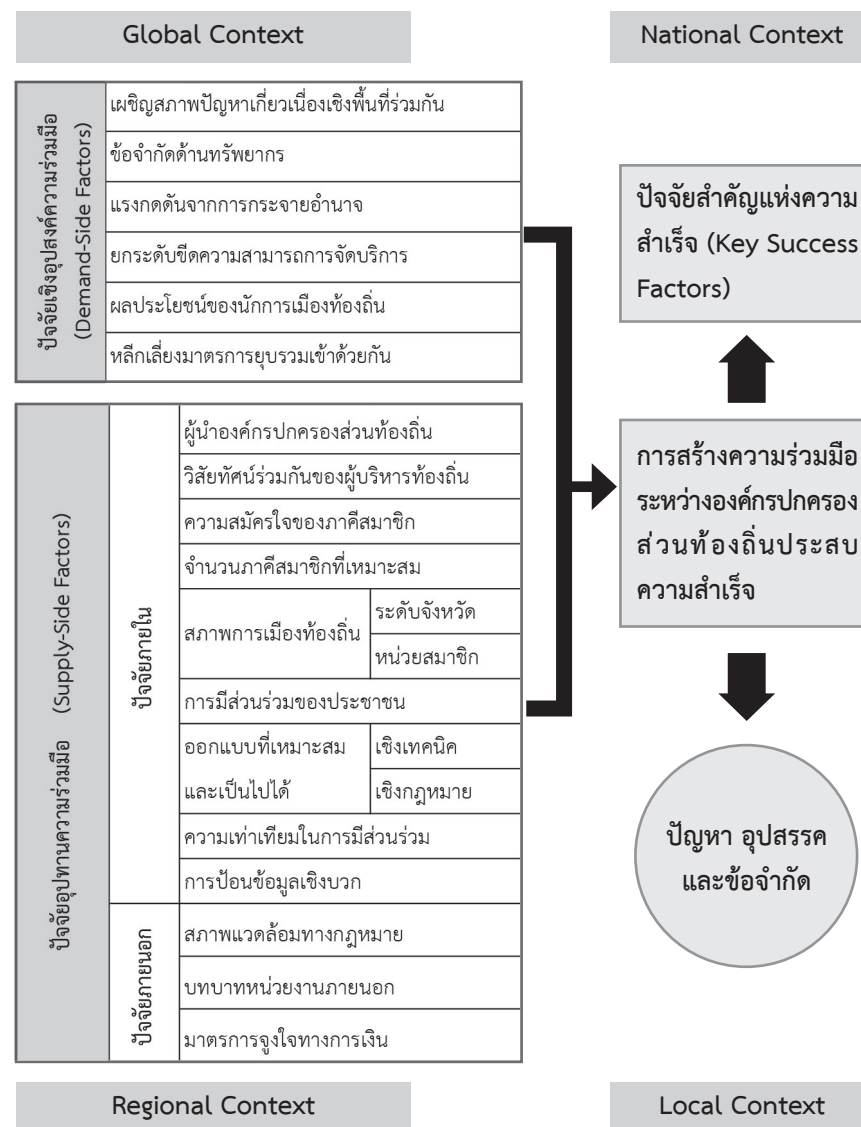
นอกจากนี้ Hulst และคณะได้ทำการศึกษาเชิงเปรียบเทียบความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดบริการสาธารณะที่เกิดขึ้นในประเทศ

ยุโรป 8 ประเทศ แนวคิดสำคัญที่ใช้ในการศึกษาคือแนวคิดสถาบันนิยมเชิงประวัติศาสตร์และสังคมวิทยา (Sociological and Historical Institutionalism) ในฐานะตัวแปรเชิงบริบทที่มีอิทธิพล และพฤติกรรมและการตัดสินใจที่เกิดขึ้นเป็นผลลัพธ์ที่ได้จากปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ที่เกิดขึ้นระหว่างเหตุผลเชิงสถาบันและตัวแสดงต่างๆ โดยมองว่าตัวแสดงทั้งภาครัฐและเอกชนล้วนมีเป้าหมายและเหตุผลของตนเองและอยู่ภายใต้ข้อจำกัดต่างๆ โดยหยาบๆ บริบทสำคัญได้แก่ บริบทเชิงสถาบันระดับชาติ (National Institutional Context) เช่น กฎหมาย และมาตรการจูงใจที่เกี่ยวข้อง วัฒนธรรมบริหารงานภาครัฐ (Public administrative culture) และต้องเผชิญกับแรงกดดันหรือปัจจัยแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกด้วย (Rudie Hulst, André van Montfort, Arto Haveri, Jenni Airaksinen and Josephine Kelly : 2009)

สำหรับปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างความร่วมมือในวรรณกรรมอื่นๆ ระบุว่าสอดคล้องไปในแนวทางเดียวกันกล่าวคือ เกิดจากปัจจัยด้านแรงกดดันจากภายนอกและภายในท้องถิ่น อาทิ Bel และ Warner พบว่า มาตรการรัดเข็มขัดและวิกฤติทางการคลัง นำไปสู่แนวทางการปฏิรูปค่าใช้จ่ายในการจัดบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงเป็นแนวทางที่อาจถูกหยิบนำมาใช้ (Germà Bel and Mildred E. Warner : 2015) โดยอธิบายเพิ่มเติมว่าความประหยัดในเชิงขนาดขึ้นอยู่กับ 1) โครงสร้างต้นทุนการให้บริการเกี่ยวข้องกับขนาดและความหนาแน่นหรือเข้มข้นทางเศรษฐกิจและสภาพแวดล้อม 2) โครงสร้างขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นเรื่องของขนาด (Size) ลักษณะของพื้นที่ (เช่น มหานคร-เมือง-ชนบท) และอำนาจที่ได้รับมอบจากรัฐบาลกลางหรือภูมิภาค และ 3) กรอบในการกำกับดูแลระดับในระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภูมิภาคที่มีความแตกต่างกันของความร่วมมือในลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็น

ทางการ ส่วน James A. Coon อธิบายเหตุผลและความเป็นไปได้อันนำไปสู่การตัดสินใจสร้างความร่วมมือในระดับเครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ขึ้นอยู่กับการประหยัดในเชิงขนาด (economic of scale) การร้องขอจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นข้างเคียงดำเนินการแทน (entrustment) เพิ่มความสะดวกในการปฏิบัติงานมากขึ้นเช่น การจัดการทางหลวงที่เชื่อมต่อหลายพื้นที่ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแต่ละพื้นที่ร่วมกันดูแล แก้ปัญหาการกระจายทรัพยากรธรรมชาติไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งอาจเกิดจากเกิดสิ่งอำนวยความสะดวกส่วนเกินทางกายภาพ (Surplus Physical Facilities) เช่น เทศบาลบางแห่งมีการลดลงของประชากรพบได้ในพื้นที่เชื่อมต่อของเมืองที่มีความเจริญสูง และลดความซ้ำซ้อนการจัดการบริการ (James A. Coon : 2015) Kettunen และ Teles ระบุว่า เหตุผลสำคัญเชิงการบริหาร คือ เหตุผลทางเศรษฐกิจเพิ่มประสิทธิภาพ และความประหยัดในเชิงขนาด และการกระจายทรัพยากรในหมู่สมาชิก การสร้างความร่วมมืออาจไม่ได้เป็นทางเลือกเดียว แต่วิธีการ Privatization อาจได้ผลดีและได้รับการยอมรับมากกว่า ดังเช่นกรณีอังกฤษและเนเธอร์แลนด์ ส่วนในสหรัฐฯ การสร้างความร่วมมือได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดเล็ก (Pekka Kettunen and Filipe Teles : 2015) แต่สิ่งที่พึงระวัง คือ ผลกระทบเรื่องการลดลงของการควบคุมประชาธิปไตยของแต่ละหน่วยสมาชิกโดยเฉพาะกรณีของสหรัฐฯ ที่นำรูปแบบผู้จัดการมาใช้

● กรอบแนวคิดการวิจัย

● เปรียบวิธีวิจัย

1 วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วย วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และสัมภาษณ์ด้วยแบบสอบถามกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interviews) กำหนดกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง 26 คน ได้แก่ ผู้บริหารท้องถิ่น ข้าราชการท้องถิ่น ข้าราชการกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น นักวิชาการ/ผู้ทรงคุณวุฒิ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (Descript Analysis) และการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ (Comparison Analysis) เพื่อสรุปรวบยอดทางความคิดจากการสร้างข้อสรุปทั่วไป (Generalization) เกี่ยวกับปัจจัยแห่งความสำเร็จที่สำคัญที่สุด (Key Success Factors) ใน 3 ลำดับแรก และปัญหาอุปสรรคที่พบ (Obstacles) จากกรณีศึกษาในครั้งนี้

2 การเลือกกรณีศึกษา (Case Study) จำนวน 3 หน่วยความร่วมมือเพื่อเป็นตัวแทนของความร่วมมือบนพื้นที่ภาคตะวันออก อาศัยหลักเกณฑ์ความแตกต่างด้านบริบทโครงสร้างการเมืองท้องถิ่นภายในจังหวัด (Political Circumstances) แบ่งออกเป็น หน่วยความร่วมมือที่ตั้งอยู่ในพื้นที่จังหวัดที่มีการเมืองท้องถิ่นแบบข้าอำนาจเดียว สองข้าอำนาจ และหลายข้าอำนาจ และเกณฑ์ความแตกต่างด้านสภาพแวดล้อมทางสังคมเศรษฐกิจ (Social-Economic Circumstances) ได้แก่ พื้นที่อุตสาหกรรม พื้นที่เกษตรกรรม และกึ่งเกษตรกรรมกึ่งอุตสาหกรรม

(1) ศูนย์ความร่วมมือระหว่างท้องถิ่นด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นตัวแทนหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่ในจังหวัดที่มีโครงสร้างการเมืองและสองข้าอำนาจ และตัวแทนหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่บนพื้นที่ซึ่งมีสภาพเศรษฐกิจสังคมแบบกึ่งเกษตรกรรมกึ่งอุตสาหกรรม

(2) โครงการจัดการชายฝั่งทะเลแบบบูรณาการจังหวัดชลบุรี เป็นตัวแทนหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่ในจังหวัดที่มีโครงสร้างการเมืองข้าอำนาจเดียว และตัวแทนหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่บนพื้นที่ซึ่งมีสภาพเศรษฐกิจสังคมแบบอุตสาหกรรม

(3) โครงการปรับปรุงและเพิ่มเติมประสิทธิภาพในการจัดการขยะมูลฝอยเทศบาลจันทบุรี เป็นตัวแทนหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่ในจังหวัดที่มีโครงสร้างการเมืองหลายข้าอำนาจ และตัวแทนหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่บนพื้นที่ซึ่งมีสภาพเศรษฐกิจสังคมแบบเกษตรกรรม

● ผลการศึกษา

1. ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการสร้างความร่วมมือ (Key Success Factors)

ผลจากการศึกษา ชี้ให้เห็นว่าการริเริ่มหน่วยความร่วมมือในสามกรณีศึกษา เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขสำคัญสองลักษณะ ลักษณะแรก เกิดจากการเข้ามาผลักดันของหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะหน่วยงานระหว่างประเทศ ภาครัฐ และสถาบันการศึกษา เกิดขึ้นกับกรณีศูนย์ความร่วมมือฯ และโครงการจัดการชายฝั่งทะเลฯ ทั้งในช่วงเวลาที่เกิดขึ้นนั้น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความต้องการหรือเผชิญสภาพปัญหาร่วมกัน เพียงแต่ทั้งสองกรณีเกิดขึ้นภายใต้บริบทที่อาจมีวัตถุประสงค์ของผู้ที่ริเริ่มผลักดันแตกต่างกันออกไป กล่าวคือกรณีศูนย์ความร่วมมือฯ เกิดขึ้นภายใต้โครงการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดบริการสาธารณะ เพื่อใช้พื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราสำหรับทดลองและวิจัยแนวทางการแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างที่องค์กร

ปกครองส่วนท้องถิ่นขาดแคลนทรัพยากรและไร้ขีดความสามารถในการจัดบริการสาธารณะ ดังนั้น เป้าประสงค์หลักหรือธงนำจึงเป็นการพยายามผลักดันแนวคิดความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดบริการสาธารณะโดยตรง ส่วนภารกิจการจัดการการท่องเที่ยว นั้น เป็นเสมือนสิ่งที่ช่วยอธิบายสภาพแวดล้อมและปัญหาที่พบให้กับคณะที่ปรึกษาทราบ ขณะที่โครงการจัดการชายฝั่งทะเลฯ พบว่า โครงการความร่วมมือเพื่อการพัฒนาทางทะเลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียง (PEMSEA) ซึ่งเป็นหน่วยงานระหว่างประเทศที่เข้ามามีเริ่มผลักดันการบูรณาการจัดการชายฝั่งทะเลระดับภูมิภาคร่วมกันในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงเพื่อให้มีกลไกจัดการชายฝั่งทะเลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร้อยละ 25 ภายในปี ค.ศ. 2021 แนวคิดความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดบริการสาธารณะมิได้เป็นเป้าหมายหลักแต่เป็นเพียงเครื่องมือหนึ่งที่ถูกนำมาใช้เท่านั้น กระนั้นก็ตามทั้งสองกรณีเกิดขึ้นเพื่อเสริมสร้างขีดความสามารถจากการทำงานในรูปแบบเครือข่ายระหว่างหน่วยงานและเสริมสร้างความเป็นเอกภาพมากขึ้น

เมื่อพิจารณาบทบาทของหน่วยงานภายนอกพบว่า เป็นที่มาของปัจจัยอื่นๆ ที่เอื้อต่อความสำเร็จในการจัดตั้งหน่วยความร่วมมือหลายประการ ได้แก่ (1) หน่วยงานภายนอกอยู่ในฐานะผู้เริ่มเริ่มจุดประกายทางความคิด ชี้ให้เห็นความจำเป็น ความสำคัญ และประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วยกัน ทั้งที่มีได้ปรากฏสภาพปัญหาที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำเป็นต้องร่วมมือกันแต่อย่างใด (2) การเป็นนักบูรณาการเครือข่าย หรือ Network Manager โดยกระตุ้นให้เกิดการประสานงานเป็นระยะๆ ให้มีการจัดประชุมร่วมกันขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อสร้างความไว้วางใจระหว่างกัน การจัดวางแนวทางการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน และอื่นๆ (3) การเป็นผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) ในเวทีจัดประชุม

จัดตั้งองค์กรความร่วมมือฯ (4) การสร้างความเชื่อมั่นเกี่ยวกับความเป็นไปได้ทางกฎหมาย เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้าไปอธิบายข้อกฎหมายที่เปิดช่องให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นร่วมมือกัน ทั้งที่ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่จำนวนมากขาดประสบการณ์และความรู้ความเข้าใจ และหวั่นเกรงการละเมิดกฎหมายของรัฐ (5) การให้ข้อมูลเชิงบวกและสร้างภาพอนาคตเกี่ยวกับความเป็นไปได้ในเชิงเทคนิค จนเกิดวิสัยทัศน์ร่วมกันได้เป็นผลสำเร็จ (Common vision) ทำให้ทุกฝ่ายยังคงมุ่งมั่นที่จะสร้างความร่วมมือ และวางแผนงานร่วมกัน (6) การแนะนำการเลือกภาคีหุ้นส่วนที่เหมาะสม สิ่งที่น่าสนใจในกรณีโครงการจัดการชายฝั่งทะเลฯ พบว่า PEMSEA กำหนดเงื่อนไขให้การออกแบบกิจกรรมและโครงการต้องมีส่วนร่วมของหลายภาคส่วน อันเป็นที่มาของแผนงานต่างๆ แนวนโยบายที่ขัดตลึงระหว่าง PEMSEA กับจังหวัดชลบุรี ตลอดจนมีใช้มาตรการจูงใจทางการเงินและมีใช้เงินเข้ามาโน้มน้าวชักจูงถึงประโยชน์ที่ท้องถิ่นจะได้รับ

ส่วนลักษณะที่สอง คือ การเกิดขึ้นจากแรงกดดันเชิงโครงสร้างขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นโดยแท้ กล่าวคือ ความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเกิดจากความไม่สมดุลระหว่างภารกิจที่ต้องกระทำตามกฎหมาย กับทรัพยากรที่มีอยู่ ดังที่ปรากฏในโครงการปรับปรุงและเพิ่มเติมประสิทธิภาพในรูปแบบการมอบหมายภาระหน้าที่ ซึ่งไม่มีความสลับซับซ้อนมากนัก กระนั้นก็ตาม เมื่อประสบปัญหาเกินกว่าขีดความสามารถ หน่วยงานแกนกลางพยายามที่แก้ปัญหาด้วยการมอบหมายให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีศักยภาพมากกว่า คือ องค์การบริหารส่วนจังหวัดทำหน้าที่แทนภายใต้โครงสร้างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสองระบบที่กฎหมายเปิดช่องไว้ให้ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ จึงใช้รูปแบบการสร้างหุ้นส่วนกับภาคเอกชนเข้ามารับสัมปทาน แต่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแกนกลางยังคงประสบปัญหาการขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายและสัญญาจ้าง ตลอดจนผู้เชี่ยวชาญด้านเทคนิค ซึ่งส่วนใหญ่ไปอยู่ใน

หน่วยงานราชการส่วนภูมิภาคแนวทางการแก้ไขของหน่วยงานแกนกลาง จึงปรึกษาหารือกับหน่วยงานภายนอกในข้อสัญญาเพื่อป้องกันการเสียเปรียบ (สำนักงานอัยการสูงสุด) ขณะเดียวกัน ในช่วงการพิจารณาข้อเสนอเชิงเทคนิคจากภาคเอกชนแจ้งความประสงค์เข้ามารับสมัครงานจำนวนมาก เทศบาลจันทบุรีกลับขาดแคลนเจ้าหน้าที่ที่มีความรู้และเชี่ยวชาญการจัดการขยะมูลฝอยและสิ่งแวดล้อม จึงจำเป็นต้องเชิญผู้แทนจากหน่วยงานราชการส่วนภูมิภาคเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการพิจารณา

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าหน่วยความร่วมมือในสองกรณีนี้ บทบาทของหน่วยงานภายนอกเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดของความสำเร็จในการจัดตั้งหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นโดยอาศัยอยู่ในฐานะของผู้เข้าไปริเริ่มผู้จัดการเครือข่ายในช่วงการจัดตั้ง ผู้อำนวยการความสะดวก การสร้างความเชื่อมั่นทางกฎหมายและเชิงเทคนิคทั้งในรูปแบบให้คำปรึกษา หรือร่วมประชุม ในบางกรณีมีการใช้มาตรการจูงใจทางการเงินและมีใช้เงินร่วมด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง หน่วยงานภายนอกมักนำมาสู่ปัจจัยอื่นๆ เกื้อหนุนและเอื้อต่อการสร้างความร่วมมือให้ประสบความสำเร็จ และที่สำคัญคือ จำเป็นต้องสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน อันเป็นที่มาของความมุ่งมั่นในการร่วมมือกันจึงถือเป็นปัจจัยสำคัญในลำดับถัดมา

วิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common vision) เป็นหัวใจสำคัญในการสร้างความร่วมมือให้ประสบความสำเร็จที่สำคัญในลำดับรองลงมา เหตุที่การมีวิสัยทัศน์ร่วมกันมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากหลายกรณีพบว่า ความพยายามที่จัดตั้งหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ต่างๆ ประสบปัญหาข้อขัดขัดจากการที่ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเป็นตัวแสดงสำคัญหลัก ไม่เห็นพ้องหรือเห็นตรงกันกับปัญหาต่างๆ (เช่น ข้อกฎหมาย ประโยชน์) ทั้งนี้ เนื่องจากการสร้างกลไกความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วยกัน หรือมีภาคส่วนอื่นๆ เข้าร่วมนั้น ถือเป็นเรื่องใหม่ในทางปฏิบัติอยู่พอ

สมควร องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหลายแห่งไม่มีประสบการณ์หรือตัวอย่าง และมักได้รับการกดดันจากฝ่ายข้าราชการ ด้วยเพราะหวั่นเกรงการทำผิดกฎหมายและบางส่วนของที่เกรงว่าความร่วมมืออาจนำมาสู่ผลเสียมากกว่าผลดีต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งนี้ ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า วิสัยทัศน์ที่เกิดขึ้นของผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีผลต่อความราบรื่นในการประชุมจัดตั้งหน่วยความร่วมมือทุกรูปแบบ

อย่างไรก็ตาม การเกิดขึ้นของวิสัยทัศน์ร่วมกันอันนำมาสู่การจับมือและแรงมุ่งมั่น (passion) อาจมีมูลเหตุและเงื่อนไขแตกต่างกันออกไป กล่าวคือ กรณีศูนย์ความร่วมมือฯ เป็นวิสัยทัศน์ที่เกิดขึ้นจากหน่วยงานภายนอกเข้าไปชี้ให้เห็นประโยชน์ต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นจากการทำงานในรูปแบบเครือข่าย แต่กรณีโครงการจัดการขยะฝังทะเลฯ เพิ่มเติมคือ การเล็งเห็นประโยชน์จากมาตรการจูงใจทางการเงินที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะได้รับจากหน่วยงานภายนอก ตลอดจนโอกาสในการเดินทางไปศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากต่างประเทศ ขณะที่โครงการปรับปรุงและเพิ่มเติมประสิทธิภาพ วิสัยทัศน์สำคัญอันนำไปสู่การเข้าร่วมโครงการฯ ของผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสมาชิกร่วมมือกันระยะจัดตั้งมาจากเหตุผลเรื่องความคุ้มค่าและยั่งยืนที่ภาคเอกชนและเทศบาลจันทบุรีให้ข้อมูล

สิ่งที่น่าสนใจ คือ โครงการจัดการขยะฝังทะเลฯ และโครงการปรับปรุงและเพิ่มเติมประสิทธิภาพฯ พบว่า บทบาทสำคัญของความเป็นผู้นำท้องถิ่นแกนกลางมีนัยสำคัญต่อการเกิดขึ้นของหน่วยความร่วมมือกล่าวคือ กรณีโครงการจัดการขยะฝังทะเลฯ นายฉัตรชัย ทิมกระจำจ นายเทศมนตรีเมืองศรีราชา ขณะนั้น ได้ขับเคลื่อนงานด้านสิ่งแวดล้อมมาก่อนการเข้ามาของความร่วมมือเพื่อการพัฒนาทางทะเลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียง (Partnerships in Environmental Management for the Seas of East Asia: PEMSEA) และชื่อเสียงเป็นที่

ยอมรับทั้งในประเทศและต่างประเทศ จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ PEMSEA เลือกจังหวัดชลบุรีเป็นพื้นที่สาธิต โดยให้เทศบาลเมืองศรีราชาเป็นผู้บุกเบิก ขณะเดียวกัน คุณลักษณะและความชื่นชอบด้านสิ่งแวดล้อมของบุคคลดังกล่าว ทำให้การพูดคุยและปรึกษาหารืออย่างไม่เป็นทางการระหว่าง PEMSEA กับเทศบาลเมืองศรีราชาเป็นไปอย่างราบรื่น นายฉัตรชัย ทิมกระจำง ยังมียุทธศาสตร์สำคัญในการบูรณาการหลายภาคส่วนให้มาร่วมมือกันทั้งในระยะจัดตั้งและขับเคลื่อนงานพื้นที่สาธิต โดยอาศัยความสัมพันธ์และความคุ้นเคยกับหลายภาคส่วน ทั้งสถาบันวิจัย มหาวิทยาลัย ชุมชนท้องถิ่น ชาวประมง ตลอดจนมีความสนิทสนมกับนายสมชาย คุณปลื้ม นายกเทศมนตรีเมืองแสนสุขและเป็นศูนย์กลางโครงสร้างการเมืององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแบบชั่วคราวเฉพาะกิจนั้น ทำให้การเจรจากับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่นๆ เป็นไปได้โดยสะดวก เพราะมีการพูดคุยทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการควบคู่กัน นอกจากนี้ นายฉัตรชัย ทิมกระจำง มีความชาญฉลาดเชิงกลยุทธ์ในการแสวงหาพันธมิตร กล่าวคือ PEMSEA เทศบาลเมืองศรีราชา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้พิจารณาเลือกพื้นที่แบบเฉพาะเจาะจงให้มาเข้าร่วมจัดตั้ง โดยคำนึงถึงจำนวนและความเหมาะสมกับการเป็นพื้นที่สาธิตตามที่ PEMSEA ได้กำหนดหลักเกณฑ์และเงื่อนไขไว้ จึงมีการจัดตั้งทีมงานเพื่อแสวงหาภาคีสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเชิงรุก เพื่อพบปะพูดคุยและปรึกษาหารือกับผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอีก 4 แห่ง เพื่อสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกันแบบไม่เป็นทางการ ตลอดจนชี้แจงวัตถุประสงค์ประโยชน์ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะได้รับ จนสามารถมาเข้าร่วมจัดตั้งได้ในที่สุด

ส่วนโครงการปรับปรุงและเพิ่มเติมประสิทธิภาพฯ พบว่า นายจักรเพ็ชร จิตงามสุจริต นายกเทศมนตรีเมืองจันทบุรีขณะนั้น ได้สานต่อนโยบายความร่วมมือให้เกิดความต่อเนื่อง มุ่งเน้นประโยชน์สาธารณะโดยรวมมากกว่าการประโยชน์

ตนเองเพียงแห่งเดียว เพราะจังหวัดจันทบุรีมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดเล็กไม่มีศักยภาพเพียงพอต่อการก่อสร้าง ขยาย หรือบริหารจัดการขยะ และบางแห่งได้รับการต่อต้านจากประชาชนอย่างแข็งขัน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเหล่านั้นอาจนำขยะมูลฝอยไปทิ้งหรือกำจัดแบบไม่ถูกหลักสุขาภิบาลนำไปสู่ความเสียหายต่อส่วนรวมได้ สิ่งที่น่าสนใจ คือ คุณลักษณะการเป็นผู้นำที่ไม่ยอมแพ้ต่อปัญหาและอุปสรรคต่างๆ โดยในปี พ.ศ. 2553-2554 ปริมาณขยะสะสมเพิ่มสูงขึ้นถึง 8 แสนตัน ผู้วิจัยพบว่า เทศบาลเมืองจันทบุรีไม่มีนโยบายในการกีดกันหรือสร้างเงื่อนไขที่ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่นำขยะมาทิ้งต้องถอนตัวออกไปในทางกลับกันพบว่า ยังคงเปิดโอกาสให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นภาคีสมาชิกลำขยะมาทิ้งอย่างต่อเนื่อง แม้จะมีขยะเพิ่มสูงขึ้นจนเข้าสู่ภาวะวิกฤติ ขณะที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ให้บริการบางแห่งดำเนินกลยุทธ์การขึ้นราคาค่าบริการจนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแห่งอื่นๆ ไม่สามารถทิ้งขยะในพื้นที่บ่อขยะตนได้ เทศบาลเมืองจันทบุรีพยายามแก้ปัญหาหลายวิธี อาทิ ว่าจ้างบริษัทสัญชาติจีนแห่งหนึ่งเข้าติดตั้งเตาเผาขยะในพื้นที่ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากการใช้เตาเผาขยะในการจัดการมูลฝอย ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ข้างเคียง ตลอดจนผลักดันให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดจัดหาพื้นที่ แต่ประชาชนต่อต้านอย่างแข็งขัน จนในที่สุดได้อาศัยเวทีพูดคุยในสันนิบาตเทศบาลแห่งประเทศไทย และนำแนวทางการจัดการด้วยเทคโนโลยีใหม่มาใช้ การเป็นผู้นำที่มีความสามารถในการประสานผลประโยชน์ (synergy) ในฐานะผู้แทนการเจรจา (broker) ของทุกฝ่าย ทั้งการรักษาผลประโยชน์ของเทศบาลเมืองจันทบุรีที่กำหนดให้ภาคเอกชนจัดสรรรายได้ร้อยละ 20 ให้เทศบาลจันทบุรี การพยายามรักษาประโยชน์ของรัฐในการเจรจาต่อราคาค่าบริการให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในอัตราที่ไม่สูงเกินไปที่ หรือ 320 บาท/ตัน ซึ่งเป็นข้อสรุปที่ตั้งอยู่บนความยากลำบาก เพราะ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นภาคีสมาชิกทั้ง 24 แห่ง มีการเสนอราคาที่แตกต่างกัน และบทบาทสุดท้าย คือ การสร้างความเชื่อมั่นให้กับภาคเอกชนที่เข้ามาลงทุนรับสัมปทาน โดยใช้กลยุทธ์การจัดพิธีลงนามพร้อมกันทั้ง 24 แห่ง ภายในวันเดียวเพื่อเป็นคำมั่นให้แก่ภาคเอกชน ทั้งที่โดยปกติแต่ละแห่งลงนามในช่วงเวลาแตกต่างกัน

ภาวะผู้นำ (Leadership) จึงมีความสำคัญต่อความสำเร็จในการจัดตั้งกลไกความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างมาก แต่อาจอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ต่างกัน เช่น กรณีจังหวัดชลบุรีมีปัจจัยความสัมพันธ์การเมืองเข้ามาเกี่ยวพัน ขณะที่จังหวัดจันทบุรี เกิดขึ้นจากบทบาทผู้นำที่มีความเด็ดเดี่ยวกล้าเผชิญความเสี่ยงและข้อท้าทาย และความสามารถส่วนตัวในการผสมผสานประโยชน์ที่ทุกฝ่ายพึงพอใจ ส่วนกรณีศูนย์ความร่วมมือฯ ไม่พบบทบาทของผู้นำที่โดดเด่นในกระบวนการจัดตั้ง อันมีนัยสำคัญต่อความสำเร็จในการจัดตั้งความร่วมมือ หากแต่ผู้นำท้องถิ่นทุกแห่งมีวิสัยทัศน์ร่วมกันเป็นปฐมสำคัญ

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสรุปปัจจัยสำคัญสามอันดับแรก ที่นำไปสู่ความสำเร็จของการจัดตั้งหน่วยความร่วมมือในพื้นที่ภาคตะวันออก ได้แก่ (1) **บทบาทของหน่วยงานภายนอก** ในฐานะผู้ริเริ่ม จุดประกาย อำนาจความสะดวก บูรณาการ เครือข่าย สร้างความเชื่อมั่นและป้อนข้อมูลเชิงบวกให้ภาคีสมาชิกจนเกิดความตระหนักและวิสัยทัศน์ร่วมกัน (2) **วิสัยทัศน์ร่วมกันของผู้บริหารท้องถิ่น** ที่ร่วมจัดตั้ง มีความมุ่งมั่นและยินดีเข้าร่วมกระบวนการจัดตั้ง ทำให้การพูดคุยอยู่ภายใต้เหตุผลและข้อเท็จจริง การมุ่งเน้นประโยชน์องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและสาธารณะร่วมกัน กลไกการประชุมจึงมีความราบรื่น (3) **ภาวะผู้นำเครือข่าย** มักเป็นผู้นำท้องถิ่นแกนกลางจัดตั้ง สามารถบูรณาการหลายภาคส่วน มีความชาญฉลาดเชิงกลยุทธ์ กล้าเผชิญความเสี่ยง ข้อท้าทายและปัญหาต่างๆ และมีความสามารถในการประสานประโยชน์ให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องยอมรับได้

2. ปัญหาและอุปสรรคที่พบในการสร้างความร่วมมือ

กรณีศูนย์ความร่วมมือฯ ภาคีสมาชิกขาดความรู้ความเข้าใจความถูกต้องชอบธรรมทางกฎหมายและประโยชน์ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะได้รับ ขณะเดียวกัน ยังไม่มีกฎหมายเกี่ยวกับการจัดตั้งองค์กรความร่วมมือฯ ที่เป็นนิติบุคคลและเงื่อนไขที่สะดวกต่อการสมทบงบประมาณของภาคีสมาชิกได้โดยสะดวก ทำให้เกิดความยุ่งยากซับซ้อน ภาคีสมาชิกจึงเลือกให้แนวทางการประสานแผนงานและรับการสนับสนุนช่วยเหลือจากองค์การบริหารส่วนจังหวัด ซึ่งปัญหาการไม่สามารถนำเงินไปอุดหนุนรวมกันได้ภาคีสมาชิกจำนวนหนึ่งมองว่าเป็นจุดอ่อนเพราะทำให้การร่วมมือกันของภาคีสมาชิกไม่มีประสิทธิภาพดังที่ควรจะเกิดขึ้นสอดคล้องกับ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, โกวิทย์ พวงงาม และ ศุภสวัสดิ์ ชัชวาลย์ (2550) ที่กล่าวว่าความไม่ชัดเจนของกฎหมายและนโยบายของรัฐ และมีขั้นตอนที่ยุ่งยากซับซ้อน โดยเฉพาะการจัดตั้งสหการและไม่มีกระบวนการแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการจัดตั้งองค์กรความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเช่นเดียวกับ นรนิติ เศรษฐบุตร (2545) ที่ระบุว่าแม้จะมีพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 ระบุให้ร่วมมือกันได้ แต่ไม่มีแนวทางปฏิบัติชัดเจน และนักการเมืองท้องถิ่นยังขาดความรู้ความเข้าใจ ส่วนโครงการจัดการชายฝั่งทะเลฯ ภาคีสมาชิกไม่เคยมีแนวคิดเกี่ยวกับการสมทบงบประมาณไว้ที่สำนักงานบริหารฯ หรือหน่วยงานที่เป็นแกนกลาง เนื่องจากแนวคิดการบูรณาการจัดการชายฝั่งทะเลถูกนำเข้ามาโดย “Partnerships in Environmental Management for the Seas of East Asia (PEMSEA)” มีได้ระบุแนวทางดังกล่าวไว้ แต่ภาพของการบูรณาการ คือ การประสาน/ผนวกแผนยุทธศาสตร์เป็นแนวทางเดียวกัน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแต่ละแห่งยังคงมีอิสระในการออกแบบกิจกรรมภายใต้ แต่อุปสรรคเพียงประการเดียวที่ภาคีสมาชิกเห็นว่าเป็นเรื่อง

สำคัญ คือ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นไม่สามารถลงนามกับหน่วยงานระหว่างประเทศได้โดยตรง แต่ต้องกระทำในนามผู้ว่าราชการจังหวัดชลบุรี ทำให้เกิดความล่าช้าและกระบวนการที่ยุ่งยากซับซ้อนมากขึ้น

ขณะที่โครงการปรับปรุงและเพิ่มเติมประสิทธิภาพ พบว่า ความร่วมมือระหว่างองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกิดขึ้น เป็นการแก้ปัญหาเชิงอุปสงค์ที่องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นต้องเผชิญเป็นหลัก องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นอาศัยหลักความเป็นอิสระในการปกครองตนเองขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (Principle of municipal autonomy) โดยตรง และสามารถใช้พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 การดึงภาคเอกชนเข้ามารับสัมปทานในฐานะหุ้นส่วน (Partner) แม้พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 มาตรา 22 ให้อำนาจไว้ แต่ไม่มีแนวปฏิบัติที่ชัดเจน เทศบาลเมืองจันทบุรีจึงแก้ปัญหาดังกล่าวโดยปรึกษาหารือกับสำนักงานอัยการสูงสุด ซึ่งถือเป็นปรากฏการแก้ปัญหาที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เนื่องจาก (1) เป็นการแสดงให้เห็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นโดยตรง เกี่ยวกับการขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญทางด้านกฎหมายที่ดีต่อการแก้ปัญหาที่สลับซับซ้อน (2) ความรู้ความสามารถสำนักงานส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นจังหวัดกับเทศบาลเมืองจันทบุรีซึ่งในทางปฏิบัติควรเป็นหน่วยงานที่เทศบาลเมืองจันทบุรีควรนึกถึงเป็นอันดับแรก (3) ความสลับซับซ้อนของกฎหมาย คือ พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 เปิดโอกาสไว้แล้ว แต่ไม่สามารถทำได้ในทางปฏิบัติ แสดงให้เห็นว่า มิใช่เพียงแค่มติกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งองค์การความร่วมมือระหว่างองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่เป็นนิติบุคคล ดังเช่นกรณีสหการเท่านั้น ที่องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเผชิญปัญหาและข้อจำกัดทางกฎหมาย แต่รูปแบบสัญญาซื้อขายบริการที่มีภาคส่วนอื่นๆ เข้ามา

เกี่ยวข้องอาจทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องเผชิญความยุ่งยากและความไม่ชัดเจนอีกด้วย

กล่าวโดยสรุป รูปแบบศูนย์/สำนักงาน มีปัญหาอุปสรรคสำคัญ ได้แก่ ความไม่ชัดเจนของกฎหมาย ผู้บริหารองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นไม่เห็นความสำคัญ บางกรณีพบว่า กฎหมายไม่เปิดโอกาสให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นลงนามกับหน่วยงานระหว่างประเทศโดยตรงทำให้เกิดความล่าช้าในกระบวนการลงนาม ส่วนความร่วมมือรูปแบบสัญญาซื้อขายบริการที่มีเอกชนรับสัมปทานดำเนินการ พบว่า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นแกนกลางขาดประสบการณ์และบุคลากรที่มีความรู้ในการมอบหมายภารกิจให้ภาคเอกชนเข้ามาดำเนินการแทนภาคีสมาชิกบางแห่งขออนุเคราะห์ค่าบริการเป็นพิเศษด้วยเหตุผลด้านข้อจำกัดด้านความสามารถในการอุดหนุนงบประมาณ ส่งผลให้การเจรจาดำเนินไปอย่างยากลำบากมากยิ่งขึ้น

3 ข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษา

3.1 ด้านปัจจัยเชิงอุปสงค์ (Demand sides) พบว่า ความร่วมมือรูปแบบที่มีความสลับซับซ้อนสูง เช่น จัดตั้งสำนักงานความร่วมมือฯ มีแนวโน้มที่มีได้เกิดจากภาคีสมาชิกเผชิญสภาพปัญหาแรงกดดันหรือข้อเรียกร้องจากประชาชน แต่เกิดจากหน่วยงานภายนอกเข้ามาผลักดันและกระตุ้นส่งเสริมเพื่อใช้เป็นพื้นที่สาธิตหรือวิจัย มากกว่าแก้ปัญหาที่องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นกำลังเผชิญอยู่ ณ ขณะนั้น เหตุที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากท้องถิ่นยังขาดความรู้ความเข้าใจและห่วงเกรงการทำผิดทางกฎหมาย โดยเฉพาะจากหน่วยงานตรวจสอบภายนอก

3.2 ด้านปัจจัยอุปทาน (Supply sides) พบว่า หนึ่ง ความร่วมมือระหว่างองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นของไทย อาจถูกผลักดันจากหน่วยงาน

ระหว่างประเทศ เพื่อบรรลุผลลัพธ์ในระดับภูมิภาคหรือขับเคลื่อนแนวคิดสากล เช่น การจัดการชายฝั่งทะเลแบบบูรณาการร่วมกันระหว่างประเทศ

สอง รูปแบบสัญญาซื้อขายบริการ พบว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นผู้ขายบริการบางแห่งออกมาตรการกีดกันผู้ซื้อบริการโดยใช้กลยุทธ์การตั้งราคาสูงขึ้น (คล้ายกับการกีดกันด้วยกำแพงภาษี) เมื่อเห็นว่าจำนวนผู้รับบริการมีมากเกินไปจนอาจบั่นทอนขีดความสามารถในการจัดการกับปัญหาของพื้นที่ตนเองได้ ทำให้ผู้นำท้องถิ่นผู้ซื้อบริการเกิดแรงกดดันจึงเลือกซื้อบริการจากหน่วยงานที่ต้นทุนรวมถูกกว่าแทน

สาม ฝ่ายการเมืองระหว่างฝ่ายบริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับล่างกับฝ่ายที่คุมเสียงข้างมากในสภาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะอยู่คนละขั้วอำนาจอาจไม่ส่งผลต่อการเป็นปัญหาอุปสรรคหรือข้อจำกัดต่อกระบวนการจัดตั้ง เนื่องจากมิได้เป็นการนำงบประมาณขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าไปผูกพันกับศูนย์ความร่วมมือฯ อันก่อให้เกิดภาระหน้าที่ด้านงบประมาณหรือทรัพย์สินขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จึงไม่มีเหตุผลการต่อรองผลประโยชน์ของฝ่ายสภาและฝ่ายบริหารท้องถิ่น ความร่วมมือแบบนี้จึงเกิดขึ้นได้ง่าย

นอกจากนี้ การอธิบายด้วยสภาพการเมืองท้องถิ่นในระดับจังหวัด ในฐานะปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดตั้งหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอาจไม่เหมาะสมกับการนำมาใช้ในการศึกษาและอธิบายในบางกรณี หากมีเงื่อนไขอื่น ๆ เข้ามามีอิทธิพลต่อกระบวนการสร้างความร่วมมือมากกว่า โดยเฉพาะหากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวนมากประสบปัญหาขาดแคลนทรัพยากรในบางภารกิจและหากไม่ดำเนินการแก้ไขจะนำไปสู่ปัญหาสำคัญตามมา ดังสังเกตได้จากกรณีโครงการปรับปรุงและเพิ่มเติมประสิทธิภาพฯ จังหวัดจันทบุรี และยังความสัมพันธ์ทางการตลาด (Market-based relationship)

เป็นปัจจัยแทรกซ้อนอีกด้วย บางกรณียังพบว่า หากการสร้างความร่วมมือปราศจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ บริบทแวดล้อมทางการเมืองระดับจังหวัดอาจไม่มีอิทธิพลและไม่เหมาะสมต่อการนำมาอธิบายบนเวทีการสร้างความร่วมมือได้อีกต่อไป ดังที่ปรากฏในกรณีศูนย์ความร่วมมือฯ ในเบื้องต้นคณะที่ปรึกษาแนะนำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแต่ละแห่งร่วมมือกันจัดบริการสาธารณะด้านการจัดการขยะ ซึ่งเป็นบริการสาธารณะที่มีแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ มีนักการเมืองท้องถิ่นแสดงบทบาทในเวทีนโยบายอย่างแข็งขัน แต่เมื่อคณะที่ปรึกษาชี้แจงว่าไม่มีการอุดหนุนงบประมาณและเปลี่ยนจากการจัดการขยะมูลฝอยเป็นการจัดการการท่องเที่ยว บทบาทของเวทีนโยบายได้เปลี่ยนไปสู่ข้าราชการระดับสูงเฉพาะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ยังคงสนใจเข้ามาอยู่ในเวทีนโยบาย (Policy arena) ขณะเดียวกันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเดิมจำนวนมากถอนตัวออกไป

3.3 ปัญหา อุปสรรค และข้อจำกัด

หนึ่ง ความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีหุ้นส่วนเป็นหน่วยงานระหว่างประเทศ พบว่า กฎหมายไทยยังไม่อนุญาตให้ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นลงนามในหนังสือสัญญาระหว่างประเทศได้โดยตรง แต่สามารถร้องขอให้ผู้ว่าราชการจังหวัดลงนามแทนในนามองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเหล่านั้น อาจร่วมลงนามในฐานะสักขีพยาน ส่วนการทำให้เกิดสภาพบังคับใช้เพื่อจัดวางโครงสร้างหรือกลไกการทำงานสามารถอาศัยผู้ว่าราชการจังหวัดออกคำสั่งเป็นหนังสือราชการให้สอดคล้องกับพันธกรณีที่ต้องปฏิบัติได้

สอง ความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดบริการสาธารณะด้วยกัน อาจไม่สามารถขับเคลื่อนงานได้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงพอเนื่องจากอำนาจหน้าที่หลายประการอยู่ในหน่วยงานราชการส่วนภูมิภาค การ

ทำงานโดยทั่วไปจึงยังเป็นลักษณะคู่ขนานค่อนข้างสูง ขณะเดียวกันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่มีศักยภาพและทรัพยากรเพียงพอต่อการกำกับดูแลผลกระทบที่เกิดจากการจัดบริการสาธารณะร่วมกัน

● ข้อเสนอแนะ

1. ภาพรวมแนวทางปรับปรุงโครงสร้างท้องถิ่นเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพและประสิทธิผลการจัดบริการสาธารณะ 1) มีมาตรการบังคับให้มีการจัดตั้งหน่วยงาน/สำนักงานประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นภายในเขตจังหวัด เพื่อบูรณาการวางแผนการพัฒนาท้องถิ่นร่วมกันอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งจะช่วยกระตุ้นปฏิสัมพันธ์ในหมู่ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น เพื่อสร้างความไว้วางใจระหว่างกันมากขึ้น 2) ส่งเสริมมาตรการยุบรวมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดเล็กในพื้นที่เขตเมือง เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ เอกภาพและความรวดเร็วเด็ดขาดในการบริหารจัดการ ส่วนในพื้นที่ชนบทหรือมีประชากรอาศัยอยู่อย่างเบาบาง ควรเลือกแนวทางส่งเสริมความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดเล็กด้วยกัน เนื่องจากพื้นที่ชนบทประชาชนยังมีความจำเป็นต้องเข้าถึงการบริการหลายชนิดจากสำนักงานที่ตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งนี้ รูปแบบความร่วมมือควรพัฒนาเป็นรูปแบบไม่เป็นการสืบทอดที่เป็นนิติบุคคลมากขึ้นแต่ไม่ควรจำกัดอยู่ในหมู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วยกันเพียงอย่างเดียว ในทางปฏิบัติหน่วยความร่วมมือควรคำนึงถึงความคุ้มค่า ประสิทธิภาพ และความเหมาะสม โดยพิจารณาถึงโอกาสที่จะให้ภาคส่วนอื่นๆ เข้ามามีส่วนร่วมในฐานะ “หุ้นส่วน (Partner)” ร่วมกันโดยพิจารณาจากความสามารถ ทักษะ ทรัพยากร เทคโนโลยี และอื่นๆ เช่น NGOs มหาวิทยาลัย ภาคธุรกิจเอกชน เป็นต้น

2 แนวทางการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

2.1 เร่งสำรวจความร่วมมือทั่วประเทศและจัดทำระบบจัดการองค์ความรู้ เพื่อให้ได้ข้อมูลสำคัญ เช่น รูปแบบ โครงสร้าง ภารกิจ กระบวนการ จัดตั้ง กลไกทำงาน การบริหารงบประมาณ บุคลากร สภาพปัญหาอุปสรรค ผลการดำเนินงานที่เกิดขึ้น นำรวบรวมและจัดทำระบบฐานข้อมูลสารสนเทศมาใช้ในการวิเคราะห์ความเหมาะสม ความเป็นไปได้ ความคุ้มค่า จุดแข็งและจุดอ่อนในแต่ละภารกิจที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดทำร่วมกัน นำมาสังเคราะห์เปรียบเทียบทางเลือกที่เหมาะสมที่สุดในเงื่อนไขต่างๆ และค้นหาตัวอย่างการปฏิบัติที่ดี (Best practice) พิจารณาเทียบกับกรณีที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ การวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์และความเหมาะสมเชิงเทคนิคในภารกิจนั้นๆ เพื่อจัดทำแนวทางปฏิบัติและข้อเสนอแนะในการสร้างความร่วมมือในแต่ละภารกิจ เพื่อพัฒนาสู่การส่งเสริมความร่วมมือหลากหลายวัตถุประสงค์ต่อไปและนำมาสร้างระบบการจัดการองค์ความรู้ที่สามารถเข้าถึงได้ง่าย (Knowledge management system) ดังเช่น ดังเช่นการสร้างเว็บไซต์ <http://www.municipal-Cooperation.org> และคู่มือการจัดตั้งความร่วมมือที่ชื่อว่า “Toolkit Manual Inter-Municipal Cooperation” ซึ่งเป็นคู่มือที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างสภาแห่งยุโรป โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ และ Local Government and Public Service Reform Initial

2.2 รัฐควรมีการแก้ไขกฎหมายท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมความร่วมมือ โดยควรเปิดกว้างให้ออกแบบความร่วมมือได้หลากหลายรูปแบบตามความเหมาะสมกับสถานการณ์และบริบทเชิงพื้นที่ ทั้งนี้ ในกลุ่มประเทศยุโรปพบว่า สิ่งที่มีอิทธิพลและส่งผลต่อการกำหนดรูปแบบของความร่วมมือมากที่สุดและทันทีคือ กฎหมายของรัฐบาลและมาตรการจูงใจ แต่หากตัดปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับรัฐ

ส่วนกลางออกไป การออกแบบองค์กรความร่วมมือจะขึ้นอยู่กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วยตนเอง ผลการศึกษาหลายกรณี ยืนยันว่ากฎหมายของรัฐส่วนกลางและหน่วยงานตรวจสอบภายนอก มีอิทธิพลอย่างมากต่อการออกแบบโครงสร้าง กลไกการทำงาน ตลอดจนวัฒนธรรมการทำงาน

2.3 การกระตุ้นและอำนวยความสะดวกโดยหน่วยงานภายนอก

กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น อาจร่วมกับคณะกรรมการกระจายอำนาจจัดทำ “หลักสูตรผู้ส่งเสริมและอำนวยความสะดวกการสร้างความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดบริการสาธารณะ” เพื่อให้ความรู้แก่เจ้าหน้าที่ในสำนักงานส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นประจำจังหวัด รับผิดชอบในการเข้าไปเป็นผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) กระตุ้นส่งเสริม มีทักษะด้านการประสานงานและศิลปะในการโน้มน้าวชักจูง สามารถชี้ให้เห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นโดยมีข้อมูลเชิงบวกที่ชัดเจนและน่าเชื่อถือ ไปจุดประกายให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเหล่านั้น และความสำเร็จที่เกิดขึ้นในการสร้างความร่วมมือให้ถือเป็นผลงานส่วนหนึ่งของเจ้าหน้าที่สำนักงานส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นประจำจังหวัดในด้านคำตอบแทนพิเศษ การเลื่อนตำแหน่ง เพื่อสร้างแรงจูงใจและเป็นขวัญกำลังใจในความรับผิดชอบที่เพิ่มขึ้น

2.4 การสร้างมาตรการจูงใจและรางวัลตอบแทน ผู้กำหนดนโยบายควรมีการสำรวจหน่วยความร่วมมือที่สามารถเป็นแบบอย่างสามารถดำเนินกิจกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพให้ได้รับเงินอุดหนุนเป็นกรณีพิเศษและมอบรางวัลให้กับภาคีสมาชิกทุกแห่งในนามหน่วยความร่วมมือ เพื่อเป็นเกียรติและสร้างความภาคภูมิใจให้ผู้ที่เกี่ยวข้อง ตลอดทั้งมีหลักเกณฑ์ให้รางวัลแก่ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ในรูปแบบรายได้คำตอบแทนพิเศษในสัดส่วนที่พิจารณาเหมาะสมเพิ่มเติมให้เป็นขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงานให้กับหน่วยความร่วมมือที่อยู่นอกเหนือภารกิจหน้าที่โดยปกติทั่วไป

● สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

การสร้างความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น บนพื้นที่ภาคตะวันออก: ปัจจัยแห่งความสำเร็จ และสภาพปัญหาอุปสรรค ในครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกกรณีศึกษาจากหน่วยความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ภาคตะวันออกของไทย 3 แห่ง ได้แก่ ศูนย์ความร่วมมือระหว่างท้องถิ่นด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดฉะเชิงเทรา โครงการจัดการชายฝั่งทะเลแบบบูรณาการจังหวัดชลบุรี และโครงการปรับปรุงและเพิ่มเติมประสิทธิภาพในการจัดการขยะมูลฝอย เทศบาลจันทบุรี ซึ่งทั้งสามกรณีศึกษามีพัฒนาการของหน่วยความร่วมมือระหว่างท้องถิ่นแบ่งออกได้ 3 ระยะ คือ ระยะก่อตัวของเครือข่าย ระยะขับเคลื่อนงาน และระยะขยายเครือข่าย ส่วนรูปแบบความร่วมมือพบว่า มีการบูรณาการความร่วมมือเพื่อวางแผนและพัฒนาท้องถิ่นร่วมกัน และสัญญาซื้อขายบริการหรือมอบหมายภารกิจ โดยมีการจัดวางโครงสร้างและกลไกที่เกิดขึ้น 3 ระบบ คือ ระบบคณะกรรมการร่วม ระบบผู้จัดการ และระบบมอบหมายให้ผู้บริหารมีอำนาจตัดสินใจเบ็ดเสร็จ

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัยครั้งนี้ พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการสร้างความร่วมมือมากที่สุด 3 ลำดับแรก ได้แก่ 1) บทบาทของหน่วยงานภายนอก 2) วิสัยทัศน์ร่วมกันของผู้นำ และ 3) ตัวผู้นำขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแกนกลาง สำหรับสภาพปัญหาอุปสรรคระยะสร้างความร่วมมือ ได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเผชิญกับข้อจำกัดทางกฎหมายจำนวนมากและแตกต่างกันออกไปตามภารกิจ รูปแบบท้องถิ่น และภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้พบว่า ที่ผ่านมายังพบว่าผู้บริหารและข้าราชการท้องถิ่นขาดความรู้และเข้าใจและไม่เห็นความสำคัญเท่าที่ควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแกนกลางแม้จะมีความมุ่งมั่นแต่ยังขาดประสบการณ์

ข้อค้นพบจากการศึกษาในครั้งนี้พบว่า ความร่วมมือในบริบทท้องถิ่นไทย อาจเป็นเพียงกลไกย่อยที่หน่วยงานระหว่างประเทศเข้ามาผลักดันเพื่อเคลื่อนงานระดับสากล เช่น กรณีการเข้ามาของ PEMSEA ในจังหวัดชลบุรี ส่วนความร่วมมือรูปแบบซื้อขายบริการนั้น พบว่า ในบางกรณีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้ให้บริการอาจมีนโยบายกีดกันผู้รับบริการโดยใช้กลไกราคาเป็นเครื่องมือโดยการปรับขึ้นค่าบริการ เมื่อเห็นว่าผู้รับบริการมีมากเกินไปอาจส่งผลให้หน่วยงาน ผู้ให้บริการสูญเสียขีดความสามารถดำเนินการในพื้นที่ตนลง เป็นเหตุให้ผู้รับบริการเลือกซื้อบริการจากท้องถิ่นแห่งอื่นแทน อันนำไปสู่การเกิดขึ้นของความร่วมมือหรือการขยายจำนวนสมาชิกในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นผู้ให้บริการที่มีขีดความสามารถมากกว่า นอกจากนี้ยังพบว่า กลุ่มการเมืองระดับจังหวัด อาจไม่มีอิทธิพลต่อเวทีนโยบายความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมากนัก หากมีเงื่อนไขสำคัญกว่า เช่น อุปสงค์ที่เข้มข้น ตัวแสดงหลักในเวที เป็นของฝ่ายข้าราชการประจำ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย มิติความร่วมมือระหว่างท้องถิ่น ได้แก่ ออกกฎหมายรองรับโดยเฉพาะรูปแบบนิติบุคคล ภาครัฐจำเป็นต้องมีมาตรการกระตุ้นจูงใจและอำนวยความสะดวก สร้างกลไกความร่วมมือระหว่างท้องถิ่นระดับบนลงล่างเพื่อบูรณาการเชิงนโยบายทุกจังหวัด และเน้นใช้มาตรการในการสร้างความร่วมมือกับพื้นที่ชนบท ส่วนพื้นที่เขตเมืองเน้นไปที่การยุบรวมท้องถิ่นด้วยกันเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและเอกภาพจะทำให้มีประสิทธิภาพมากกว่า และในบางกรณีอาจมอบหมายภารกิจให้ภาคส่วนอื่น เช่น ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม ดำเนินการแทนในบางภารกิจ หากเห็นว่ามีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล มีความคุ้มค่า สร้างความเสมอภาคและความทั่วถึงในการให้บริการได้มากกว่า

เอกสารอ้างอิง

หนังสือและบทความในหนังสือ

- จักร ดิงศภัททิย์ และ กฤษฎา ปราโมชน์ธนา.(2552).*การบริหารงานภาครัฐแบบเครือข่าย: มิติใหม่การบริหารงานภาครัฐ*. กรุงเทพฯ: เอ็กสเปอร์เน็ท.
- จิรประภา อัครบวร และประยูร อัครบวร.(2555).*การบริหารงานภาครัฐในรูปแบบเครือข่าย*. กรุงเทพฯ: กลุ่มพัฒนาระบบบริหาร สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ.
- ชาย ไชยจิต.(2555).*การพัฒนาารูปแบบองค์กรความร่วมมือระหว่างท้องถิ่นในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ และคณะ.(2551).*คู่มือความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น.
- นรนิติ เศรษฐบุตร และคณะ.(2545).*การเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: กรมการปกครอง.
- สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.(2550).*รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจ้างที่ปรึกษาวิจัยกฎหมายและการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อิสระ สุวรรณบล และ ปธาน สุวรรณมงคล.(2547).*แนวทางการจัดการความร่วมมือระหว่างท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: นวัตกรรมพิมพ์.

บทความในวารสาร

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, โกวิท พวงงาม และ ศุภสวัสดิ์ ชัชวาลย์.(2550).การจัดตั้งองค์กรความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย: สภาพปัญหาและแนวทางแก้ไข. *วารสารการพัฒนาท้องถิ่น*. 2 (1),79-101.

สาโรช คัชมาตย์.(2550).การจัดบริการสาธารณะบนแนวคิดความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. *วารสารการพัฒนาท้องถิ่น*.2(1) ,52-78.

งานประชุมวิชาการ

โอฬาร ถิ่นบางเตียว.(2551).ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงและการเมืองในองค์กรปกครองท้องถิ่น. *งานประชุมวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์แห่งชาติครั้งที่ 9* 2 - 3 ธันวาคม 2551,ณ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,.

สื่อออนไลน์

กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น. *รวบรวมข้อมูลการรับ-จ่าย จาก อบท. ที่บริหารการเงินคลังด้วยระบบบัญชีคอมพิวเตอร์*. สืบค้นเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2558, จาก <http://km.laas.go.th/laaskm/report/>

สำนักงานสถิติแห่งชาติ.*ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ อนุกรมใหม่ ตามราคาประจำปี จำแนกตามสาขาการผลิต พ.ศ. 2538 - 2555*. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2558, จาก <http://service.nso.go.th/nso/web/statseries/statseries15.html>

ศูนย์วิจัยกสิกรไทย. *อุตสาหกรรมก่อสร้างในภาคตะวันออก*.สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2558, จาก http://www.kasikornbank.com/SME/PublishingImages/Seminar/KSME_Analysis_01042556.pdf

ศูนย์วิจัยกสิกรไทย.*อุตสาหกรรมบริการขนส่งในภาคตะวันออก*.สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2558,จาก http://www.kasikornbank.com/SME/PublishingImages/Seminar/KSME_Analysis_Apr.pdf

หนังสือและบทความในหนังสือภาษาอังกฤษ

Coon, James A.(2015).*Intergovernmental Cooperation: Local Government Technical Series*. New York: Department of State.

Goss, Sue.(2001).*Making Local Governance Work: Network, Relationship and the Management of Change*. New York: Palgrave.

Hertzog, Robert, PawelSwianiewicz, Ken Davey and Massimo Balducci. (2010). *Toolkit Manual Inter-Municipal Cooperation (IMC Toolkit)*. New York: United Nations Development Program and Local Government Initiative.

Hulst, Rudie and André van Montfort.(2007). *Inter-Municipal Cooperation in Europe*. Amsterdam: Springer.

Osterrieder,Holger, HachemiBahloul, Glendal Wright, Kathryn Shaffner and Mark Mozur.(2006).*Joining Forces and Resources for Sustainable Development*. Bratislava: United Nations Development Programme.

Post, Stephanie.(2004).Metropolitan Area Governance and Institutional Collective Action. In *Metropolitan Governance: Conflict, Competition and Cooperation*, edited by Richard C. Feiock. Washington, D.C.: Georgetown University.

Shrestha, Manoj and Richard Feiock.(2007).Interlocal Cooperation in the Supply of Local Public Goods: *A Transaction Cost and Social Exchange Explanations*. Michigan: Wayne State University.

Steinacker, Annette.(2004).Game-Theoretic Models of Metropolitan Cooperation.” In *Metropolitan Governance: Conflict, Competition and Cooperation*, edited by Richard C. Feiock. Washington, D.C.: Georgetown University.

Turk, Herman.(1973).*Interorganizational Activation in Urban Communities: Deductions from the Concept of System*. Washington, D.C.: American Sociological Association.

บทความในวารสารภาษาอังกฤษ

Bel, Germà and Mildred E. Warner.(2015).Inter-municipal Cooperation and Costs: Expectations and Evidence. *Public Administration*. 93 (1) ,52 - 67.

Bish, Robert L.(2000).Evolutionary Alternatives for Metropolitan Areas: The Capital Region of British Columbia.*Canadian Journal of Regional Science*.13(1),73-87.

Feiock, Richard C.(2007).Rational choice and regional governance. *Journal of Urban Affairs*. 29(1),47 - 63.

สื่อออนไลน์ภาษาอังกฤษ

Blaeschke, Frederic.*What Drives Small Municipalities to Cooperate? Evidence from Hessian municipalities*. Retrieved December 15, 2016 From https://www.unimarburg.de/fb02/makro/forschung/magkspapers/14-2014_blaeschke.pdf

Hulst, Rudie André van Montfort, ArtoHaveri, JenniAiraksinen and Josephine Kelly. *Institutional Shifts in Inter-Municipal Service Delivery: An Analysis of Developments in Western European*

Countries. .Retrieved October 20, 2015 From http://www.municipal-Cooperation.org/images/5/5e/Paper_Institutional_Shifts_in_IMC_Service_Delivery_Spain_2007.pdf

Kettunen, Pekka and Filipe Teles.*Municipal Cooperation: A Review of the Reasons and Results*. Retrieved October 24, 2015 From https://www.psa.ac.uk/sites/default/files/conference/papers/2015/KettunenTeles_PSA2015_0.pdf

Ministry of Internal Affairs and Communications, Japan. *Local Administration Bureau (LAB): Promoting New Wide-ranging Collaborations*. Retrieved October 16, 2015 From <http://www.soumu.go.jp/english/lpfb/>

U.S. Census Bureau.*Local Governments in Individual County-Type Areas: 2012*. Retrieved October 28, 2015 From <http://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?src=CF>

Journal of Integrated Sciences

05

รูปแบบ ของการล่าแม่มดออนไลน์ ในบริบทสังคมไทย¹

The Patterns of Online Witch Hunting in
The Context of Thai Society

อภิเดช เตปิน²
Abhidech Tepin

1 บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน เรื่อง “พฤติกรรมการต่อคนเห็นต่างและพฤติกรรมการโต้กลับโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์” (ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), สาขาวิชาการพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา), บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.

2 E-Mail. Abhidech_t@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาถึงรูปแบบของการล่าแม่มดออนไลน์ในบริบทสังคมไทย โดยการศึกษาครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพในรูปแบบของการศึกษาเฉพาะกรณี ผู้วิจัยได้เลือกใช้เครื่องมือในการวิจัยใน 2 รูปแบบ ได้แก่ การกระจายผ่านอินเทอร์เน็ต และการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยเลือกนำเสนอประเด็นการเห็นต่าง 2 ประเด็น ได้แก่ การวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ และการรับน้องแบบโหดร้าย ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบของการล่าแม่มดออนไลน์มี 4 รูปแบบ ได้แก่ การเผยแพร่ข้อมูลส่วนตัว การด่าทอตัดสินทางศีลธรรม การคุกคามข่มขู่ ไล่ล่า ทั้งในโลกความเป็นจริงและโลกเสมือนจริง และการปฏิเสธที่จะอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งมีสาเหตุมาจากการถูกคุกคามความเชื่อหรือถูกดูหมิ่นสิ่งที่รักและเคารพมาก การต่อสู้ทางการเมือง การมีแนวคิดหรืออุดมการณ์ในการมองปรากฏการณ์ทางสังคมที่ต่างกัน และการรับรู้และตีความขอบเขตเสรีภาพของการสื่อสาร (Free Speech) ไม่สอดคล้องกัน ซึ่งกระบวนการล่าแม่มดออนไลน์ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งต่อตัวผู้ล่าและผู้ถูกล่าทั้งทางด้านการเรียน การทำงาน สุขภาพ และการดำเนินชีวิตประจำวัน

คำสำคัญ :

การล่าแม่มดออนไลน์, เครือข่ายสังคมออนไลน์, รูปแบบการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง

Abstract

This article aims to study of the patterns of online witch hunting (vigilantism) in the context of Thai society. This study is a qualitative research derived from case studies. Internet tracking and in-depth interviews were used for data collection. These study methods were conducted for two different disagreements that are to be presented in this paper, namely criticism of the monarchy and the practice of hazing tradition, known as SOTUS. This study has shown that there are 4 forms of online witch hunt that are personal information disclosure, moral judgment, threats, intimidation and harassment both in real life and online, and refusing to live together in the society. All the above-mentioned caused by the violation of beliefs or insult of highly respected and dearly loved figure, political struggle, different perspectives and ideologies towards social phenomena and different perceptions and interpretations of free speech. The online witch hunt causes effects on both witch hunters and those who got harassed in education, work, health and daily living.

Keywords

Online witch hunting, Social Media, The Patterns of Hate Speech

● บทนำ

การล่าแม่มดออนไลน์ เป็นการใช้คำเลียนแบบพิธีกรรมการล่าแม่มดในอดีตของยุโรปและอเมริกาเหนือ ในช่วงประมาณศตวรรษที่ 15 – 18 ถือเป็นยุคกลางของยุโรป (Medieval Age) ในยุคที่สังคมยุโรปถูกปกครองโดยคริสตจักร ศาสนาคริสต์อยู่ในยุคที่เรื่องอำนาจอย่างสูงสุด แนวคิดเรื่องเอกเทวนิยม (Monotheism) ถูกนำมาใช้เป็นกรอบในการดำเนินชีวิต กล่าวคือ เน้นเรื่องของความเป็นเอกภาพหนึ่งเดียว มีแบบแผนปฏิบัติที่ถูกรองรับโดยสังคมที่เรียกว่า “จารีต” ผู้ใดก็ตามที่คิดหรือปฏิบัติต่างจากจารีตดังกล่าว ก็จะถูกกล่าวหาว่า “นอกรีต” โดยปริยาย และการนอกรีตถือว่าเป็นสิ่งที่ร้ายแรงในสังคมยุโรปสมัยนั้น ถึงขั้น “มีการตราไว้เป็นลายลักษณ์อักษรว่ามีโทษถึงชีวิต...” (ธนัชชนม์ ธนาธิป-ปริพัฒน์, 2557) การล่าแม่มดในสมัยนั้นเป็นกระบวนการตามล่า จับกุม ทรมาณ และลงทัณฑ์ผู้ที่ถูกกล่าวหาว่า “นอกรีต” กล่าวคือ “...ผู้ใดก็ตามที่มีลักษณะ วิถีชีวิต พฤติกรรม หรือความเชื่อที่แตกต่างไปจากคนในหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนาที่จะถูกกล่าวหาว่าเป็นแม่มด...” (Edward Miguel, 2555 อ้างถึงใน ธนัชชนม์ ธนาธิป-ปริพัฒน์, 2557)

แม่มดจะถูกมองว่าเป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้าย เชื่อว่าแม่มดเป็นคนที่มีมนต์ดำ (Magic) และจ้องจะทำลายคริสต์ศาสนา ลดทอนค่านิยมอันดีงามของสังคม Francis X. King (1990, p.30 อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2548, น.42-43) อธิบายว่า “...แม่มดคือบุคคลที่ถูกเข้าใจว่าบูชาลูซิเฟอร์ (Lucifer) ซาตาน (Devil) ผู้ถูกขับออกจากสวรรค์ ถือว่าเป็นความผิดอันใหญ่หลวงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์สมควรได้รับโทษในโลกนี้คือความตาย และได้รับการสาปแช่งในโลกหน้า” สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาก็คือกระบวนการลดทอนความเป็นมนุษย์ (Dehumanization) ให้กลายเป็นเพียงสัตว์ การทำร้ายหรือฆ่าสัตว์ในร่างมนุษย์นั้นไม่ถือว่าเป็นความผิดบาป ยิ่งไปกว่านั้นคือจำเป็นต้องมีการส่งเสริมให้กระทำ

เห็นได้ชัด “...ในช่วง ค.ศ.1480 – 1750 ประเทศอังกฤษมีการประหารชีวิตคนจากการถูกกล่าวหาว่าเป็นแม่มดมากกว่า 60,000 ครั้ง” (ธนศ วงศ์ยานนาวา, 2558, น.10-18) โดยรูปแบบและสาเหตุส่วนใหญ่ของการล่าแม่มด เกิดจากการแสดงตัวเป็นคู่ขัดแย้งกับค่านิยมของสังคม ซึ่งในขณะนั้นมักเกี่ยวข้องกับศาสนจักร กล่าวคือ พฤติกรรมหรือองค์ความรู้ใดที่ ขัดแย้งกับศาสนจักรหรือการตีความของศาสนจักรในขณะนั้น ก็ถือว่าเป็นนอกรีต เช่น การรักร่วมเพศ หรือกรณีของกาลิเลโอที่มีการประกาศว่าโลกกลม ในขณะที่คนในสมัยนั้นและศาสนจักรตีความว่าโลกแบนและโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล แม้ว่าคนแรกที่ค้นพบทฤษฎีนี้คนแรกจะเป็น นิโคลัส โคเปอร์นิคัส แต่ด้วยความเกรงกลัวต่ออำนาจของศาสนจักรทำให้เขาไม่ได้ประกาศออกมา เป็นต้น นอกจากการกระทำที่นอกรีตแล้ว ในสมัยนั้นมีความเชื่อดั้งเดิมที่ถูกสืบทอดต่อมา คือเชื่อว่าอำนาจเหนือธรรมชาติทำให้เกิดเหตุร้ายกับสังคม ความเจ็บป่วย และความตาย เป็นฝีมือของปีศาจชั่วร้ายผ่านตัวกลางคือ แม่มด (ธนัชชนม์ ธนาธิป-ปริพัฒน์, 2557)

เมื่อเทคโนโลยีมีการพัฒนาอย่างมีพลวัตจนเกิดการรวมกลุ่ม มีการปฏิสังสรรค์ทางสังคมขึ้นเป็นสังคมเสมือนจริง (Virtual Community) ทำให้ปฏิบัติการล่าแม่มดก็ได้พัฒนาวิธีการและรูปแบบของปฏิบัติการตามไปด้วย โดยในปี 2551 คำว่า “ล่าแม่มด” ถูกนำกลับมาใช้อีกครั้งในประเทศไทยในบริบทแห่งความขัดแย้งทางการเมือง โดย “แม่มด” ในบริบทครั้งนี้คือกลุ่มการเมืองที่สนับสนุนอดีตนายกทักษิณ ชินวัตร “...ซึ่งกลุ่มการเมืองทักษิณถูกมองและขยายความโดยสายตาของสื่อ นักวิชาการ กลุ่มผลประโยชน์ทางการเมือง และกลุ่มอำนาจต่างๆว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ อนุมานได้ราวกับเวทย์มนต์ของแม่มด...” (เรากำลังอยู่ในยุคล่าแม่มด (ทางการเมือง), 2551) หลังจากนั้นในปี 2553 ก็ปรากฏเหตุการณ์ล่าแม่มดที่ได้รับความสนใจจากคนจำนวนมาก นั่นก็คือกรณีของ “ก้านธูป” ที่ถูกล่าแม่มดจากประเด็นการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์

ท้ายที่สุดถูกล่าแม่มดจนได้รับผลกระทบทั้งทางด้านการเรียน และการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยกรณีของก้านธูป ถือว่าเป็นกรณีแรกๆของการล่าแม่มดในสื่อสังคมออนไลน์ในประเทศไทย แต่ต่อมาในปี 2558 ได้เกิดเหตุการณ์ล่าแม่มดออนไลน์ขึ้นในกรณีที่ อาจารย์ลลิตา หาญวงศ์ อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (ในขณะนั้น) วิจารณ์กิจกรรมรับน้องใหม่ของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และอาจารย์ลลิตาถูกล่าแม่มดจากทั้งนิตินิตปัจจุบัน นิตินิตเก่า รวมไปถึงคณาจารย์ของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ แต่กระบวนการการล่าแม่มดในกรณีของอาจารย์ลลิตากลับไม่ได้ดำเนินไปในลักษณะเดียวกันกับกรณีของก้านธูป แต่ได้ปรากฏรูปแบบของการได้กลับปฏิบัติการล่าแม่มดนั้น ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อระดับความรุนแรงที่จะเกิดขึ้น

กล่าวโดยสรุปแล้วการล่าแม่มดออนไลน์ หมายถึง รูปแบบหนึ่งของปฏิบัติการต่อคนเห็นต่างในสื่อสังคมออนไลน์ โดยใช้พฤติกรรมการขุดคุ้ย การคุกคาม และการบิดเบือนข้อเท็จจริง กล่าวคือ **ขุดคุ้ย** ข้อมูลส่วนตัวของผู้ที่มีความคิดเห็นต่างจากตน ไม่ว่าจะเป็น ชื่อ นามสกุล เบอร์โทรศัพท์ ภูมิหลังครอบครัว ตลอดจนเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่ใช้อยู่ **การคุกคาม** ข่มขู่ ไล่ล่า ทั้งในโลกความเป็นจริงและโลกเสมือนจริง รวมไปถึง**การบิดเบือนข้อเท็จจริง** เช่น ตัดต่อรูปภาพ หรือวิดีโอล้อเลียน เพื่อให้เกิดความเครียด อับอาย และสูญเสียความมั่นใจที่จะอยู่ในสังคม โดยไม่ได้สนใจว่าการกระทำนั้นจะถูกหรือผิดตามหลักกฎหมายหรือไม่ก็ตาม

อย่างไรก็ตามจากกรณีของก้านธูปและอาจารย์ลลิตา ที่เหตุการณ์เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาห่างกัน 5 ปี กลับพบรูปแบบ สาเหตุ และผลกระทบของการล่าแม่มดออนไลน์ในบริบทสังคมไทยมีการพัฒนากระบวนการและรูปแบบขึ้น (อธิบายในส่วนถัดไป) และจากงานศึกษายังพบรูปแบบของปฏิบัติการต่อคนเห็น

ต่างในสื่อสังคมออนไลน์ที่เพิ่มขึ้นมากกว่ากระบวนการล่าแม่มดในสื่อสังคมออนไลน์ ดังนั้นบทความชิ้นนี้จึงมุ่งที่จะอธิบายถึงปรากฏการณ์ “การล่าแม่มดบนสื่อสังคมออนไลน์” โดยนำเสนอให้เห็นถึงรูปแบบ สาเหตุ และผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างมีพลวัต

● วัตถุประสงค์การศึกษา

เพื่อศึกษารูปแบบของพฤติกรรมการล่าแม่มดบนสื่อสังคมออนไลน์

● ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาถึงพฤติกรรมการล่าแม่มดบนสื่อสังคมออนไลน์นั้นผู้วิจัยมองว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง (Hate Speech) เนื่องจากการกระทำที่มุ่งสร้างความเกลียดชัง รวมถึงการสร้างความแบ่งแยกในสังคม ผู้วิจัยจึงได้ใช้กรอบแนวคิดการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง มาเป็นกรอบและเกณฑ์เบื้องต้นในการพัฒนาโมเดลรูปแบบพฤติกรรมการต่อคนเห็นต่างและพฤติกรรมการโต้กลับโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์ ดังนี้

คำว่า Hate speech เป็นคำที่เกิดจากการรวมกันของ 2 คำ คือคำว่า Hate ที่หมายถึง ความเกลียดชัง และ Speech ที่หมายถึง ถ้อยคำ วาจา หรือคำพูด แต่ความหมายของ Hate Speech นั้น ไม่ได้หมายถึงแค่ ถ้อยคำ วาจา หรือคำพูด ที่สร้างความเกลียดชัง แต่ยังครอบคลุมถึงการสื่อสารในหลายประเด็น ในประเทศไทย Hate Speech ถูกแปลไว้อย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น วาทะเกลียดชัง ถ้อยคำแห่งความเกลียดชัง ประทุษวาจา หรือคำพูดที่ก่อให้เกิดความรุนแรง เป็นต้น อย่างไรก็ตามในงานศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะให้ความหมายของ Hate Speech ว่าเป็น “การสื่อสารแห่งความเกลียดชัง” ซึ่งมี

นักวิชาการหลายท่านได้นิยามและให้ความหมายไว้อย่างหลากหลายโดยสามารถจำแนกออกเป็น 3 กลุ่ม นักวิชาการกลุ่มแรกมองว่าการสื่อสารแห่งความเกลียดชังนั้นเป็นเรื่องของการใช้คำพูด หรือถ้อยคำที่ใช้คำหยาบ ในการด่า หรือโจมตีบุคคลหรือกลุ่มบุคคลให้เกิดความเกลียดชัง ซึ่งในการให้นิยามของนักวิชาการในกลุ่มแรกนั้นมีการให้ความหมายในทางที่แคบ โดยเน้นไปที่คำ หรือการแสดงออกทางการสื่อสารทางกายภาพ ในขณะที่นักวิชาการอีกกลุ่มกลับมองว่าการสื่อสารแห่งความเกลียดชังนั้นไม่จำเป็นต้องใช้คำพูด ถ้อยคำ หรือการแสดงออกใดๆ แต่หาก ความหมาย หรือเจตนาของการสื่อสารนั้นมุ่งสร้างความเกลียดชังแล้ว ก็จะเป็นการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง ส่วนนักวิชาการกลุ่มสุดท้ายจึงได้รวมการให้นิยามของนักวิชาการในสองกลุ่มแรก โดยมองการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง ในฐานะ “การสื่อสาร” ในทุกรูปแบบ ทั้งการใช้ถ้อยคำที่รุนแรง และการสื่อความหมายหรือเจตนาของการสื่อสารนั้นๆ หากมุ่งสร้างความเกลียดชังแล้ว ก็ถือว่าเป็นการสื่อสารแห่งความเกลียดชังทั้งสิ้น

อย่างไรก็ดี หากจะพูดถึงประเด็นของการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง (Hate Speech) แล้ว ประเด็นที่เชื่อมโยงกับเรื่องดังกล่าวคือสิทธิเสรีภาพในการพูดและการแสดงความคิดเห็น (Free Speech) เนื่องมาจากในแต่ละประเทศนั้นมีเส้นแบ่งที่ไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นระบบกฎหมาย ระบบการปกครอง ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรมของแต่ละประเทศ กล่าวโดยสรุปแล้ว Hate Speech กับ Free Speech เป็นเรื่องของเสรีภาพในการสื่อสารทั้งสิ้น ผู้วิจัยมองว่ามนุษย์ในสังคมนั้นมีสิทธิเสรีภาพในการพูด หรือแสดงความคิดเห็นต่างๆ แต่การจะพิจารณาถ้อยคำต่างๆ (Speech) ว่าเป็นการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง หรือเป็นเสรีภาพในการสื่อสารแล้วนั้น ต้องขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของการสื่อสาร กล่าวคือ หาก

การสื่อสารนั้นเป็นการพูดหรือการแสดงความคิดเห็นก็เพื่อเปิดโอกาสให้แนวคิดต่างๆเกิดขึ้นและไหลเวียนให้กับสื่อ หรือเกิดการแลกเปลี่ยนอันเป็นประโยชน์แล้วย่อมถือว่าเป็นเสรีภาพในการสื่อสาร แต่หากเป็นการสื่อสารที่มีจุดมุ่งหมาย เพื่อ ชู อาฆาต มุ่งทำให้เกิดความเสียหายหรือความรุนแรงทางกายภาพแล้ว ก็ถือว่าเป็นการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง

จากคลิปวิดีโอเรื่อง “Hate Speech เบื้องต้นสำหรับคนไทย” (2557) ที่จัดทำโดยศูนย์ศึกษานโยบายสื่อ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ พิรงรอง รามสูต (2559, น.37) ได้แบ่งระดับของการสื่อสารแห่งความเกลียดชังออกเป็น 4 ระดับ ตามระดับความรุนแรงจากน้อยที่สุดไปมากที่สุดดังต่อไปนี้

ระดับที่ 1 การแบ่งแยกแบบไม่ตั้งใจต่อกลุ่มเป้าหมาย (Unintentional Discrimination) กล่าวคือ เกิดจากความไม่ตั้งใจหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ โดยมักอยู่ในรูปของการกระทำหรือทัศนคติในเชิงแบ่งแยกของผู้ที่เป็นสมาชิกของกลุ่มที่เป็นส่วนใหญ่ของสังคมต่อคนกลุ่มน้อย เช่น การเรียกผู้มีเชื้อสายแอฟริกาอเมริกันว่าคนดำ หรือผิวสี โดยการสื่อสารแห่งความเกลียดชังในระดับนี้สามารถแก้ไขได้ด้วยการให้การศึกษาหรืออธิบายถึงเหตุและผลเพื่อสร้างความเข้าใจในสังคม

ระดับที่ 2 การตั้งใจแบ่งแยก กีดกัน สร้างความเป็น เขา – เรา ต่อกลุ่มเป้าหมาย (Conscious Discrimination) กล่าวคือ เป็นการแสดงความจงเกลียดจงชังบนฐานอคติอย่างรุนแรง (Intense Dislike) แบ่งแยกกีดกันพวกเรา พวกเขา และชักชวนให้กีดกันทางสังคม รวมถึงการเปรียบเทียบในลักษณะที่ทำให้ผู้อื่นไม่ใช่คน (Demonizing) หรือการนำเสนอเรื่องราวว่า “กลุ่มอื่น” คุณความ “กลุ่มเรา” อย่างไร ยกตัวอย่างเช่น มีการเรียกผู้ชุมนุมคนเสื้อส้มว่าเป็นพวกควายส้ม เป็นต้น โดยการที่จะจัดการกับการสื่อสารแห่งความเกลียดชังในระดับ

นี้นอกเหนือจากการให้การศึกษาและสร้างความรู้ความเข้าใจแล้ว ควรต้องมีการบังคับใช้กฎหมาย มาตรการภายในเพื่อห้ามไม่ให้เกิดการสื่อสารในเชิงสร้างความแตกแยก รวมถึงอาจมีการฟ้องร้องเมื่อมีการกระทำความผิดเกิดขึ้น

ระดับที่ 3 มีการยั่วยุให้เกิดความเกลียดชังต่อกลุ่มเป้าหมาย (Inciting Discriminatory Hatred) ประกอบด้วยการกล่าวหา กล่าวโทษที่รุนแรง ประณาม แฉ ว่าร้าย พูดดูถูก ดูหมิ่น เหยียดหยาม สบประมาท ทำให้หน้าขบขันลดคุณค่าลง ทำให้ด้อยในสายตาผู้อื่น การเยาะเย้ยที่รุนแรง สมน้ำหน้า หรือทับถม ยกตัวอย่างเช่น เรียกผู้นับถือศาสนาพุทธที่วัดแห่งหนึ่งว่าพวกเปรตหม ขาวเป็นมารสังคม เป็นต้น การสื่อสารแห่งความเกลียดชังในระดับนี้ถือว่ามีความรุนแรงอย่างมาก การให้การศึกษาเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะแก้ไขทัศนคติที่ไม่ดีของบุคคลที่มีความเชื่อในเชิงลบเหล่านี้ได้ ในขณะเดียวกันการแบ่งแยกในระดับดังกล่าวมักถูกแสดงออกในที่สาธารณะ ทำให้กฎหมาย กติกา มารยาทในสังคมไม่สามารถที่จะบังคับใช้ได้เท่าที่ควร ดังนั้นแล้วจึงต้องอาศัยการฟ้องร้องเพื่อเป็นกลไกในการจัดการและลงโทษตามหลักกฎหมาย

ระดับที่ 4 มีการยั่วยุให้เกิดการใช้ความรุนแรงต่อกลุ่มเป้าหมาย (Inciting Discriminatory Violence) ประกอบไปด้วยการปลุกเร้าที่จะอยู่ร่วมกันในสังคม การยั่วยุปลุกปั่นให้เกิดการกระทำที่ผิดกฎหมาย หรือชักชวนให้ทำลายล้างคนหรือกลุ่มคนที่มีความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ที่แตกต่างออกไปเพื่อปกป้องกลุ่มของตน ยกตัวอย่างเช่น คำพูดที่ว่าฆ่าคนกลุ่มนี้ไม่บาปเพราะเป็นการช่วยเหลือประเทศชาติ หรือคนนี้ กลุ่มนี้สมควรตาย แผ่นดินจะได้สูงขึ้น เป็นต้นการสื่อสารแห่งความเกลียดชังในระดับนี้มักนำไปสู่การกระทำผิดที่รุนแรง ซึ่งมีบทลงโทษทางกฎหมายกำหนดไว้อย่างชัดเจน

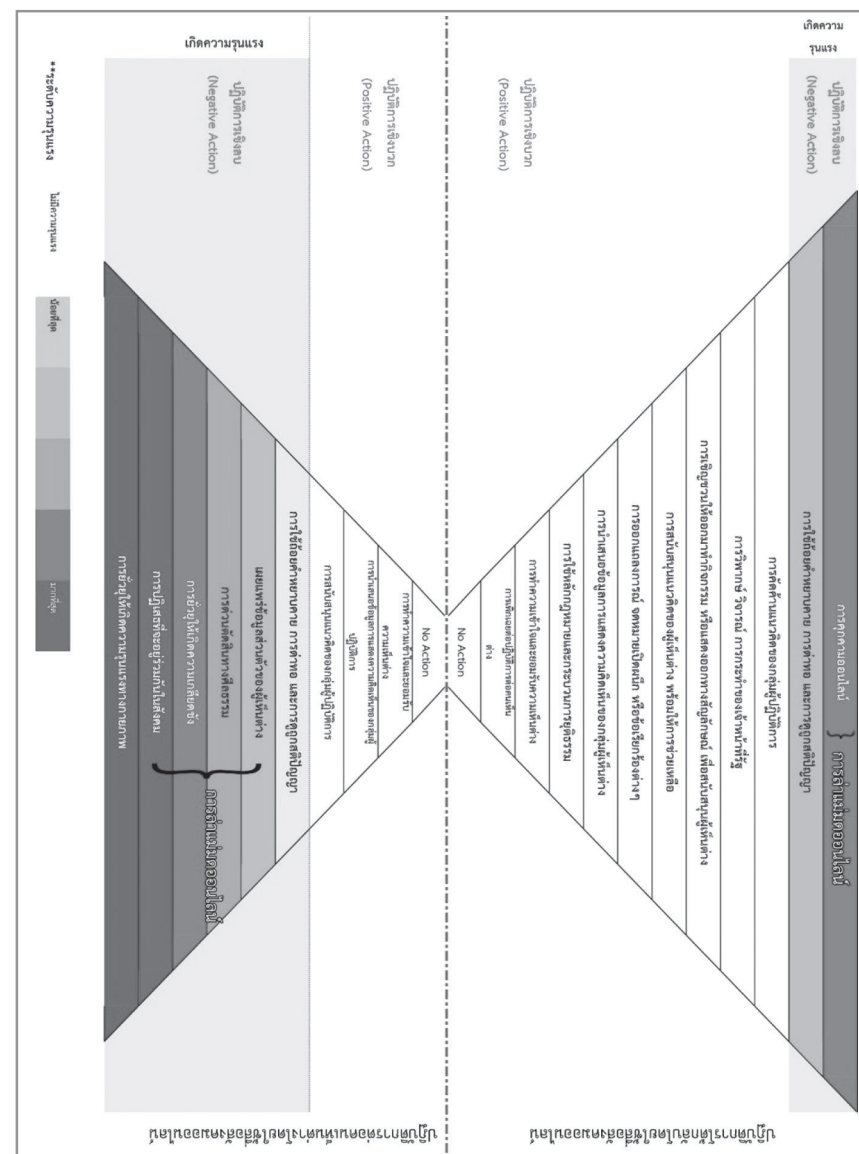
เมื่อพิจารณาถึงระดับของการสื่อสารแห่งความเกลียดชังของศูนย์ศึกษานโยบายสื่อ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ พิรงรอง รามสูต

แล้วพบว่าในการล่าแม่มดในสื่อสังคมออนไลน์ ในกรณีศึกษาที่ยกมาอธิบายครั้งนี้ ถือว่าเป็น การสื่อสารแห่งความเกลียดชัง ระดับที่ 2 ที่มีโอกาสพัฒนาต่อไปจนถึงระดับที่ 3 และ 4 ซึ่งจะทำให้ความรุนแรงถูกเคลื่อนย้ายจากสังคมเสมือนจริง (Virtual Community) ไปสู่สังคมกายภาพ (Physical Community)

เมื่อใช้กรอบระดับของการสื่อสารแห่งความเกลียดชังของศูนย์ศึกษานโยบายสื่อ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ พิรงรอง รามสูต มาเป็นกรอบในการศึกษาปฏิบัติการต่อคนเห็นต่างและปฏิบัติการโต้กลับในสื่อสังคมออนไลน์แล้ว ผลการศึกษาพบระดับของการสื่อสารแห่งความเกลียดชังมีรายละเอียดเยอะและสามารถจำแนกได้มากกว่า 4 ระดับ และการล่าแม่มดออนไลน์ก็เป็นหนึ่งในปฏิบัติการที่ก่อให้เกิดความรุนแรงในระดับที่ค่อนข้างสูง ดังรูปภาพ ที่ 1

● วิธีการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในรูปแบบของการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Method) กล่าวคือ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆทั้งบทความทางวิชาการ ข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ที่มีความเกี่ยวข้องกับงานศึกษา และการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มตัวอย่างที่ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกโดยยึดตามจุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษาเป็นหลัก โดยได้มีการกำหนดคุณลักษณะของกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก หรือกรณีศึกษาขึ้นมาอย่างเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) ผ่านการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) และการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อเป็นการรวบรวมข้อมูลมาใช้ในการวิเคราะห์ ทำให้ผู้วิจัยได้รับผลการศึกษาที่ชัดเจนหลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูล และท้ายที่สุดแล้วผู้วิจัยได้ทำการสรุปวิเคราะห์ข้อมูลและมีการนำเสนอด้วยวิธีการบรรยายเชิงพรรณนา (Descriptive Research)

รูปภาพที่ 1 รูปแบบปฏิบัติการต่อคนเห็นต่างและปฏิบัติการโต้กลับโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์

- 3 สังเคราะห์จากงานวิจัยของ อภิเดช เตปิน. ปฏิบัติการต่อคนเห็นต่างและปฏิบัติการโต้กลับโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์” (ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), สาขาวิชาการพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา), บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.

ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นว่างานวิจัยนี้ใช้รูปแบบของการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Method) ซึ่งประเด็นของการเห็นต่างอันนำไปสู่การล่าแม่มดที่ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกเพื่อมาเป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักจะนำเสนอ 2 ประเด็น ได้แก่ ประเด็นการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ และการรับน้องแบบโซตัส (SOTUS) เนื่องจากประเด็นแรกเป็นประเด็นที่ค่อนข้างละเอียดอ่อนและสร้างผลกระทบทางความรู้สึกต่อกลุ่มคนจำนวนมาก อีกทั้งกรณีศึกษาที่ได้คัดเลือกมานั้น ถือว่าเป็นกรณีแรก ๆ ของประเทศไทย ที่มีการใช้คำว่า “ล่าแม่มด” ในบริบทของการกระทำต่อ “คนเห็นต่าง” ส่วนในกรณีศึกษาต่อมาในประเด็นเรื่องการรับน้องแบบโซตัส กรณีของอาจารย์ลลิตาเป็นประเด็นที่เพิ่งเกิดขึ้นและจบลงในช่วงที่ผู้วิจัยกำลังทำการศึกษา ทำให้สามารถเข้าถึงตัวกลุ่มผู้ให้ข้อมูลได้ค่อนข้างครบ ทั้งตัวอาจารย์ลลิตาเอง กลุ่ม “ผู้ล่า” เอง กลุ่มผู้สนับสนุนอาจารย์ลลิตา หรือแม้แต่กลุ่มที่สนับสนุนผู้ล่า ก็ยังสามารถเก็บข้อมูลได้ครบ ยิ่งไปกว่านั้น การล่าแม่มดกรณีศึกษาการรับน้องแบบโซตัส ที่ผู้วิจัยเลือกมา ยังสะท้อนพัฒนาการ รูปแบบ สาเหตุ และผลกระทบของการล่าแม่มดออนไลน์ในบริบทสังคมไทยได้อย่างชัดเจน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ประเด็นการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ ผู้วิจัยได้เลือกกันรูป มาเป็นผู้เห็นต่าง ส่วนผู้ปฏิบัติการล่าแม่มดนั้น เนื่องจากเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2553 และเป็นประเด็นที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างแพร่หลายในสื่อสังคมออนไลน์ ไม่สามารถระบุผู้ปฏิบัติการได้ ผู้วิจัยจึงเลือกใช้การเก็บข้อมูลจากการแกะรอยทางอินเทอร์เน็ต

ประเด็นการวิจารณ์รูปแบบกิจกรรมการรับน้องแบบโซตัส (SOTUS) ผู้วิจัยได้เลือกอาจารย์ลลิตา หาญวงศ์ มาเป็นผู้เห็นต่าง เลือกอาจารย์ และนักศึกษาวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และผู้ใช้สื่อสังคม

ออนไลน์ที่ได้แสดงความเห็นต่อประเด็นดังกล่าวผ่านดัชนีข้อความ⁴ ที่มิดูริยางค์ มาเป็นผู้ปฏิบัติการล่าแม่มด

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกใช้เครื่องมือในการวิจัยใน 2 รูปแบบ ได้แก่ 1) การแกะรอยผ่านอินเทอร์เน็ต (Internet Tracking) โดยมีลักษณะเป็นการสังเกต (Observation) ในประเภทการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) เนื่องจากในบางกรณีศึกษาของกลุ่มผู้ปฏิบัติการนั้น อาจเกิดข้อจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลการสัมภาษณ์ หรือการสนทนาผ่านช่องทางต่างๆ ผู้วิจัยจะใช้วิธีการติดตาม แกะรอยผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ ร่วมด้วย โดยเน้นการสังเกตพฤติกรรม กระบวนการ องค์ประกอบ และรูปแบบของปฏิบัติการล่าแม่มดบนใช้สื่อสังคมออนไลน์ และ 2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ทั้งผู้ล่าและผู้ถูกล่า โดยข้อคำถามจะเป็นลักษณะคำถามปลายเปิด เพื่อให้กลุ่มตัวอย่างได้แสดงทัศนคติได้อย่างหลากหลายมุมมอง กว้างขวาง และครบถ้วน ซึ่งผู้วิจัยได้จัดทำแบบสัมภาษณ์โดยมีข้อคำถามไว้แล้วล่วงหน้า และผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ด้วยตนเอง แต่อย่างไรก็ตาม รูปแบบการสัมภาษณ์นั้นอาจแตกต่างกันออกไปในแต่ละกรณี ในกรณีที่กลุ่มตัวอย่างยินดีที่จะให้ผู้วิจัยเข้าพบ เพื่อทำการสัมภาษณ์ก็จะเป็นการสัมภาษณ์แบบหน้าต่อหน้า (Face-to-Face) แต่ในกรณีของกลุ่มตัวอย่างที่เป็น Facebook Fan Page ที่ไม่สามารถเปิดเผยตัวตนได้ ผู้วิจัยก็จะใช้การสัมภาษณ์ผ่านโทรศัพท์ หรือการสนทนาผ่าน Facebook Fan Page

4 บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน เรื่อง “ปฏิบัติการต่อคนเห็นต่างและปฏิบัติการโต้กลับโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์” (ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), สาขาวิชาการพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา), บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.

● ผลการศึกษา

การล่าแม่มดออนไลน์ในบริบทสังคมไทย กรณีศึกษาประเด็นการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์และประเด็นประเด็นการรับน้องแบบโหดสส พบรูปแบบของการล่าแม่มด 4 รูปแบบ ได้แก่ การเผยแพร่ข้อมูลส่วนตัวของผู้ที่เห็นต่าง การด่วนตัดสินทางศีลธรรม การปฏิเสธที่จะอยู่ร่วมกันในสังคม และการคุกคามข่มขู่ ไล่ล่า ทั้งในโลกความเป็นจริงและโลกเสมือนจริง โดยมีสาเหตุสำคัญมาจากการถูกคุกคามความเชื่อหรือถูกดูหมิ่นสิ่งที่รัก และเคารพมาก การต่อสู้ทางการเมือง การมีแนวคิดหรืออุดมการณ์ในการมองปรากฏการณ์ทางสังคมที่ต่างกัน การรับรู้และตีความขอบเขตเสรีภาพของการสื่อสาร (Free Speech) ไม่สอดคล้องกัน ซึ่งส่งผลกระทบทั้งด้านการเรียน การทำงาน ผลกระทบด้านจิตใจ ผลกระทบด้านสุขภาพ และผลกระทบด้านการดำเนินชีวิตประจำวัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1 รูปแบบการล่าแม่มดบนสื่อสังคมออนไลน์ กรณีศึกษาประเด็นการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์

ประเด็นการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ ผู้วิจัยเลือกกรณีศึกษาของ “ก้านรูป” ที่ถูกล่าแม่มดในช่วงปี 2552 - 2555 โดย “ก้านรูป” เป็นนามแฝงผู้ใช้กระดานสนทนา (Web Board) ของเว็บไซต์ฟ้าเดียวกัน เพื่อใช้แสดงความคิดเห็นทางการเมือง ก้านรูปเริ่มแสดงความคิดเห็นทางการเมืองในช่วงปี 2550 ขณะกำลังศึกษาในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ข้อความส่วนใหญ่ที่ก้านรูปแสดงความคิดเห็นมีลักษณะวิพากษ์วิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์โดยมักจะถูกผู้ใช้งานอื่นที่มีมุมมองทางการเมืองเชิงอนุรักษ์นิยมโจมตีว่ามีความคิดล้มล้างสถาบันพระมหากษัตริย์มาโดยตลอด (iLaw Freedom, 2555)

ด้านทัศนคติและกิจกรรมทางการเมืองนั้นก้านรูปเป็นสมาชิกของกลุ่มธรรมศาสตร์เสรีเพื่อประชาธิปไตย (League of Liberal Thammasat for Democracy - LLTD) มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมือง เช่น ร่วมรณรงค์

ไม่รับร่างรัฐธรรมนูญฉบับคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ ปี 2550 เข้าร่วมการประชุมใหญ่ของกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) ช่วงเดือนเมษายน 2552 โดยมีโอกาสขึ้นเวทีปราศรัยที่ราชดำเนิน เป็นต้น

ด้านบริบทของสังคมในช่วงนั้นอาจเรียกได้ว่าอยู่ในช่วงเปราะบาง เพราะมีกระแสในสื่อสังคมออนไลน์ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการ “ล้มเจ้า” ยิ่งไปกว่านั้นได้เริ่มมีใช้ชื่อกฎหมายตามกฎหมายอาญา มาตรา 112 มาเป็นเครื่องมือในการโจมตีผู้เห็นต่างทางการเมือง จนกระทั่งช่วงเดือนเมษายน ปี 2552 ได้มีการเดินขบวนประท้วงทางการเมือง การตั้งเวทีปราศรัย โดยที่ก้านรูปได้ขึ้นเวทีปราศรัยในนาม “แกนนำกลุ่มเยาวชนต่อต้านเจ้า” และเปิดเผยว่าตนเองคือผู้ใช้นามแฝง “ก้านรูป” ในกระดานสนทนาฟ้าเดียวกัน หลังจากนั้นในสื่อสังคมออนไลน์ก็เริ่มมีการพูดถึงพฤติกรรมของก้านรูปที่มีลักษณะหมิ่นสถาบันพระมหากษัตริย์ พร้อมทั้งมีการขุดคุ้ย คุกคาม และการบิดเบือนข้อเท็จจริงไม่ว่าจะเป็นข้อมูลส่วนตัว ชื่อ นามสกุล เบอร์โทรศัพท์ ภูมิลำเนาครอบครัว

ตลอดจนเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่ใช้ของก้านรูป และส่งต่อกันอย่างแพร่หลายในอีเมลจนเป็นกระแสในสังคมออนไลน์ตลอดทั้งปี 2552

รูปภาพที่ 2 การส่งต่อข้อมูลส่วนตัวของก้านรูปในอีเมล⁵

5 ที่มา FW E-Mail. (26 พฤษภาคม 2553). เลว ส่งต่อ !! น.ส. ณัฐกานต์ สกฤตดาราชชาติ. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 มกราคม 2560, จาก <<https://outlook.live.com/owa/?path=/mail/AQMkAABZKYJqAAAA/>>

ต่อมาช่วงเดือนเมษายน ปี 2553 เหตุการณ์ความไม่สงบทางการเมืองก็ยังดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง กอปรกับเป็นช่วงที่ก้านรูปสำเร็จการศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย และกำลังจะศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา ในช่วงนั้นมีข่าวแพร่หลายในสื่อสังคมออนไลน์ว่าก้านรูปสอบติด โครงการพิเศษสาขาเอเชียศึกษา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร แต่กลุ่มคนที่ไม่เห็นด้วยกับการกระทำของก้านรูป ได้รวบรวมข้อมูล ประวัติ รวมถึงพฤติกรรม การแสดงความคิดเห็นทางการเมืองต่าง ๆ ที่ผ่านมาของก้านรูป ส่งให้กับทางมหาวิทยาลัย เพื่อคัดค้านการรับเข้าศึกษาต่อ ส่งผลให้มหาวิทยาลัยศิลปากรได้พิจารณาตัดสิทธิ์เข้าศึกษาต่อ โดยรองศาสตราจารย์ ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ คณบดีคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร (ในขณะนั้น) ได้ให้สัมภาษณ์กับมติชนออนไลน์ (2553) ถึงสาเหตุที่ต้องตัดสิทธิ์เข้าศึกษาต่อด้วยเหตุผลขาดคุณสมบัติตามประกาศมหาวิทยาลัยศิลปากร เรื่องการรับสมัครสอบคัดเลือกบุคคลเพื่อเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยศิลปากร (2551) ในหมวดคุณสมบัติของผู้สมัคร ข้อ ก (1) ที่ว่า “นักศึกษาต้องเป็นผู้ยึดมั่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” อีกทั้งยังพบว่าเป็นผู้ที่บุคลิกภาพมีปัญหากหากเข้ามาเรียนอาจเข้ากับเพื่อนไม่ได้ จึงจำเป็นต้องตัดสิทธิ์

หลังจากที่ถูกมหาวิทยาลัยศิลปากรตัดสิทธิ์เข้าศึกษาต่อแล้ว ในปีเดียวกันนี้ก้านรูปได้ไปสมัครเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จนมีสิทธิ์ได้เข้าสอบสัมภาษณ์เข้าสาขารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ก็พบว่าเกิดกระแสต่อต้านในสื่อสังคมออนไลน์ โดยมีแฟนเพจในเฟซบุ๊ก ที่ชื่อว่า “มันใจชาวเกษตรศาสตร์ทั้งหมดไม่ยินดีต้อนรับก้านรูปเข้าเรียน” และมีการนัดหมายกันชุมนุมขับไล่ในวันรายงานตัวเข้าศึกษา แต่ท้ายที่สุดแล้วก็พบว่าก้านรูปไม่ได้ไปรายงานตัวเข้าศึกษาที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เนื่องจากเกรงว่าจะได้รับความอันตราย

ช่วงเดือนมิถุนายน ปี 2553 ก้านรูปเปลี่ยนชื่อ นามสกุล และยุติการทำกิจกรรมทางการเมือง จนผ่านการสอบคัดเลือกเข้าศึกษาต่อในคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร แต่ก้านรูปไม่ผ่านการสัมภาษณ์ และไม่ได้รับสิทธิ์เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร จึงทำให้ในปีการศึกษา 2553 ก้านรูปไม่สามารถเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาได้

ปี 2554 ก้านรูปใช้ชื่อและนามสกุลใหม่เพื่อสมัครเข้าศึกษาต่อที่ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต เกิดกระแสคัดค้านมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่รับก้านรูปเข้าศึกษาต่อในสื่อสังคมออนไลน์ต่างๆ แต่ท้ายที่สุดก้านรูปก็ผ่านการคัดเลือกจนได้รับสิทธิ์เข้าศึกษาต่อ

วันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2554 วันแรกของการเปิดภาคการศึกษา ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต อาจารย์ที่ปรึกษาได้เรียกก้านรูปเข้าไปพบ และแจ้งให้ทราบว่ามื่อนักศึกษาชั้นปีที่ 2-3 รวมกลุ่มต่อต้านและยื่นหนังสือให้ทางคณะถอดถอนสภาพการเป็นนักศึกษา รวมถึงมีคนจำนวนมากส่งอีเมลและจดหมายร้องเรียนมายังมหาวิทยาลัยกรณีที่ก้านรูปได้รับสิทธิ์การเข้าศึกษาต่อก้านรูปได้ให้สัมภาษณ์กับมติชนออนไลน์ (2555) ว่า “การใช้ชีวิตอยู่ในมหาวิทยาลัยในช่วงแรกๆ หลายครั้งมีคนจำได้ บางรายเข้ามาต่อว่าโดยตรง บางครั้งก็ไล่ออกนอกประเทศ ที่ร้ายแรงที่สุดคือ มีคนปารองเท้าใส่ขณะที่นั่งทำงานอยู่กับกลุ่มเพื่อน”

วันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2554 มีหมายเรียกผู้ต้องหาจากสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ให้ก้านรูปเดินทางไปรับทราบและชี้แจงข้อกล่าวหาในคดีหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ ตามกฎหมายอาญา มาตรา 112 ในวันที่ 5 พฤศจิกายน 2554 ที่สถานีตำรวจนครบาลบางเขน แต่เนื่องจากสถานการณ์น้ำท่วมทำให้พื้นที่ของสถานีตำรวจนครบาลบางเขนถูกน้ำท่วม ทำให้ก้านรูปไม่สามารถเดินทางไปตามกำหนดได้ และตัวก้านรูปเองก็อยู่บ้านที่ต่างจังหวัดยังไม่สะดวกเดินทางเข้ามาในกรุงเทพมหานคร ก้านรูปจึงโทรไปขอเลื่อนการรายงานตัวออกไปเป็นวันที่

30 พฤศจิกายน 2554 ต่อมาในวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554 ไกล่กำหนด
นัดรายงานตัวแต่สถานการณ์น้ำท่วมก็ยังไม่คลี่คลาย อีกทั้งมหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิตถูกน้ำท่วมก็เลื่อนการเปิดภาคเรียนเป็นวันที่ 9 มกราคม
2555 กำนันรูปจึงติดต่อไปยังพนักงานสอบสวนที่รับผิดชอบคดี เพื่อขอเลื่อนวัน
เข้ารายงานตัวอีกครั้ง เป็นวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2555

วันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2554 หนังสือพิมพ์ผู้จัดการออนไลน์ เผยแพร่
บทความกล่าวหาว่า กำนันรูปกระทำความผิดฐานฉ้อโกง โดยเปิดเผยข้อมูลส่วน
ตัว ชื่อ นามสกุลจริง รวมถึงรหัสนักศึกษา คณะ และมหาวิทยาลัยที่สังกัดอยู่อีก
ครั้งหนึ่ง ทำให้เครือข่ายนักศึกษาประกอบไปด้วยสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่ง
ประเทศไทย กลุ่มประชาคมจุฬาเพื่อประชาชน กลุ่มประชาคมศิลปากรเพื่อ
ประชาชน กลุ่มธรรมศาสตร์เสรีเพื่อประชาธิปไตย กลุ่มประชาคมมหิดลเสรีเพื่อ
ประชาธิปไตย กลุ่มเสรีเกษตรศาสตร์ และกลุ่มแนวร่วมนักเรียนนิสิตนักศึกษา
เสรีชนล้านนา ร่วมกันออกจดหมายเปิดผนึกถึง สมาคมนักข่าว นักหนังสือพิมพ์
แห่งประเทศไทย, คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ เพื่อเรียกร้องให้องค์กรที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ครั้งนี้ได้แสดงจุดยืน
ได้แก่ เรียกร้องให้สมาคมนักข่าว นักหนังสือพิมพ์แห่ง
ประเทศไทย ออกมาตรวจสอบจรรยาบรรณเว็บไซต์ผู้จัดการออนไลน์ในฐานะ
สื่อที่ละเมิดสิทธิส่วนบุคคลโดยการนำข้อมูลส่วนบุคคลมาเผยแพร่โดยไม่ได้รับ
อนุญาต อีกทั้งยังนำเสนอข้อมูลอันไม่มีหลักฐานยืนยันว่าเป็นความจริง และก่อให้เกิด
ความเสียหายต่อบุคคลในข่าว เรียกร้องให้คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่ง
ชาติออกมาปกป้องสิทธิส่วนบุคคลที่มนุษย์ทุกคนพึงมีและตรวจสอบการละเมิด
สิทธิมนุษยชนว่าด้วยการหมิ่นประมาทและเผยแพร่ข้อมูลส่วนบุคคลโดยไม่ได้รับ
อนุญาต และเรียกร้องให้องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ออกมา
แสดงจุดยืนในการปกป้องนักศึกษาของตนที่ถูกคุกคาม

วันที่ 3 มกราคม พ.ศ. 2555 กำนันรูปติดการสอบปลายภาคเรียนที่ 1 ซึ่ง
เลื่อนมาจากสถานการณ์น้ำท่วม ทำให้โทรไปขอเลื่อนการเข้ารายงานตัวกับเจ้า
พนักงานออกไปเป็นครั้งที่สาม โดยจะเข้ารายงานตัวในวันเสาร์ที่ 11 กุมภาพันธ์
พ.ศ. 2555

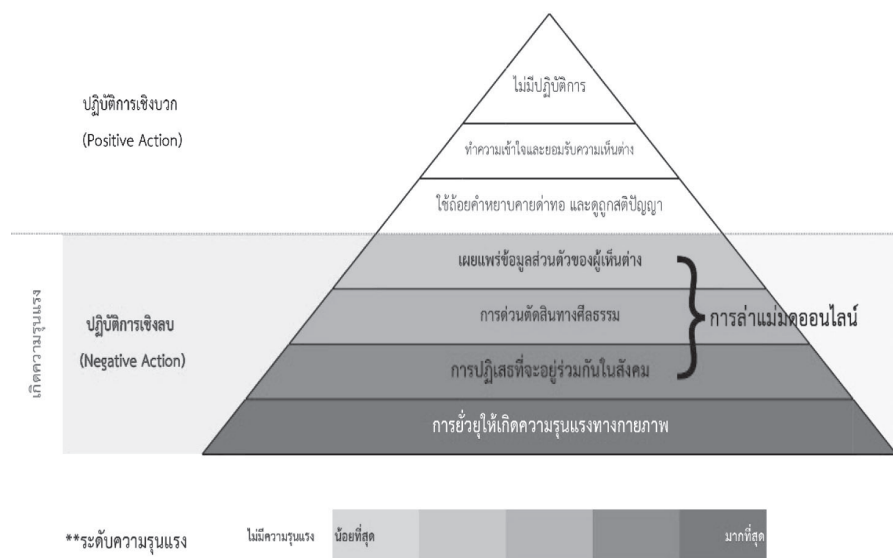
วันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2555 องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ได้ออกแถลงการณ์กรณีบทความพาดพิง “กำนันรูป” ในเว็บไซต์ผู้จัดการออนไลน์
เรียกร้องให้นักสื่อสารมวลชนทุกแขนงต้องนำเสนอข่าวสาร ข้อเท็จจริงที่
ปราศจากอคติและข้อคิดเห็นส่วนตัว และแสดงจุดยืนว่า “กำนันรูป” เป็นผู้มีสิทธิ
ในการเข้ารับการศึกษา ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2555 พันตำรวจโทเบ๊งค์ บัณวล (iLaw
Freedom, 2555) พนักงานสอบสวน สถานีตำรวจนครบาลบางเขน ผู้รับผิดชอบ
คดี แจกกับผู้ต้องหา “กำนันรูป” ว่าให้เลื่อนการรายงานตัวรับทราบข้อกล่าว
หาออกไปก่อนอย่างไม่มีกำหนด เนื่องจากทางตำรวจอาจจะตัดสินใจไม่สั่งฟ้อง
จำเลย เพราะพยานหลักฐานอาจไม่เพียงพอในการระบุตัวผู้กระทำความผิด
เพราะทางกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (ICT) ได้ตรวจสอบ
หลักฐานแล้วไม่ได้ยืนยันว่ากำนันรูปเป็นผู้แสดงความคิดเห็นนั้นจริง

ทั้งนี้ตลอดระยะเวลาดังกล่าวก็มีกระแสในสื่อสังคมออนไลน์กดดันทาง
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้ไล่กำนันรูปออกจากความเป็นนักศึกษา จน ศาสตราจารย์
ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ในขณะนั้น)
ได้ให้สัมภาษณ์ถึงกระแสดังกล่าว พร้อมแสดงจุดยืนว่าไม่มีกฎข้อ บังคับใด
ของมหาวิทยาลัยบอกว่า นักศึกษาระดับปริญญาตรีต้องเคารพชาติ ศาสนา
พระมหากษัตริย์ ก่อปรกับไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่ากำนันรูปได้กระทำความผิดจริง
หากทางเจ้าหน้าที่ได้ตรวจสอบ และ ศาลมีคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เขาถึง
จะไล่กำนันรูปออก

1.1 รูปแบบของกระบวนการล่าแม่มดในประเด็นการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์

รูปแบบของปฏิบัติการที่ผู้คนในสื่อสังคมออนไลน์ปฏิบัติต่อกันในกรณีของการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์นั้น ประกอบไปด้วย 6 ปฏิบัติการทั้งที่ก่อให้เกิดความรุนแรง และไม่ก่อให้เกิดความรุนแรง ดังแผนภูมิต่อไปนี้

รูปภาพที่ 3 รูปแบบปฏิบัติการต่อคนเห็นต่างกรณีการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์

ในบทความชิ้นนี้จะเน้นการวิเคราะห์ไปที่รูปแบบของ “การล่าแม่มดออนไลน์” อันประกอบไปด้วย 3 ปฏิบัติการ ได้แก่ การเผยแพร่ข้อมูลส่วนตัวของผู้ที่เห็นต่าง การด่วนตัดสินทางศีลธรรม และการปฏิเสธที่จะอยู่ร่วมกันในสังคม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

6 อภิเดช เตปิน. (2559). ปฏิบัติการต่อคนเห็นต่างและปฏิบัติการโต้กลับโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), สาขาวิชาพัฒนมนุษยและสังคม (สหสาขาวิชา), บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

1) การเผยแพร่ข้อมูลส่วนตัวของก้านรูป ไม่ว่าจะเป็นชื่อและนามสกุลจริง ข้อมูลการติดต่อ ข้อมูลเครือข่ายสังคมที่ใช้อยู่ ข้อมูลด้านการศึกษา และรูปถ่ายของก้านรูป

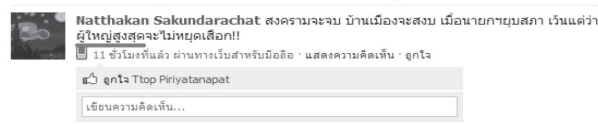

รูปภาพที่ 4 ปฏิบัติการการเผยแพร่ข้อมูลส่วนตัวของก้านรูป

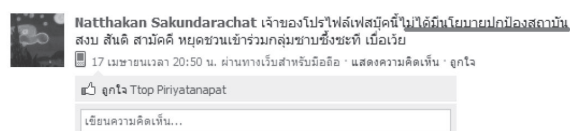
2) การด่วนตัดสินทางศีลธรรม (Premature Judgement) เป็นรูปแบบของปฏิบัติการที่ก้านรูปได้ถูกตัดสินว่ามีความผิดโดยคนในสื่อสังคมออนไลน์ที่ไม่ได้พิจารณาถึงข้อเท็จจริงหรือหลักฐานเชิงประจักษ์ตามกระบวนการทางกฎหมาย ซึ่งเป็นหนึ่งในกระบวนการที่อาจนำไปสู่ความเกลียดชังต่อผู้เห็นต่าง กล่าวคือ กระแสของเครือข่ายสังคมออนไลน์ในช่วงนั้น ได้มีการส่งต่ออีเมลฉบับหนึ่งที่เนื้อหาเกี่ยวกับประวัติส่วนตัวของก้านรูป ไม่ว่าจะเป็น ชื่อ นามสกุล เลขประจำตัวประชาชน วันเดือนปีเกิด ข้อมูลสถานศึกษาที่สังกัด และที่สำคัญคือรูปภาพที่ถูกจับภาพหน้าจอ (Screen Capture) โดยอ้างว่าเป็นภาพจากเฟซบุ๊ก

ส่วนตัวของก้านรูปที่ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งภายหลังก้านรูปได้ให้สัมภาษณ์กับทาง มติชนออนไลน์ (2553a) ว่า “...ก้านรูปไม่ได้เป็นผู้แสดงความคิดเห็นดังกล่าว แต่ถูกตัดต่อรูปภาพ” ประกอบกับการถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจออกหมายเรียกว่ามีความผิดตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 112 จากภาพดังกล่าว “...ซึ่งถูกตรวจสอบแล้วโดยกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (ICT) ว่าไม่สามารถยืนยันได้ว่าก้านรูปเป็นผู้แสดงความคิดเห็นดังกล่าว” (iLaw Freedom, 2555)

เอาล่ะ มาดูกัน ว่า "มัน" พุดถึงใคร

มีอะไรซัดกว่านี้อีกไหม?

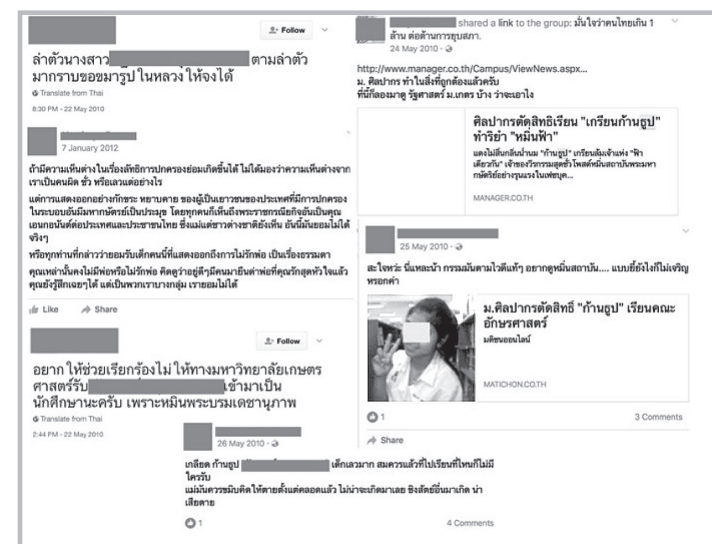
รูปภาพที่ 5 ปฏิบัติการการเผยแพร่ข้อมูลส่วนตัวของก้านรูป⁷

ที่น่าสนใจคือ ทุกพื้นที่ในสื่อสังคมออนไลน์ที่มีการพูดถึงพฤติกรรมของก้านรูปจากรูปภาพดังกล่าวข้างต้น จะใช้รูปภาพชุดเดียวกันเสมอ มีการขีดเน้นข้อความในแบบเดียวกัน มีการตีความข้อความดังกล่าวเหมือนกัน และถูกจับหน้าจอในเวลาเดียวกันทั้งหมด ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ารูปภาพที่ถูกส่งต่อกันอย่างแพร่หลายนั้น มาจากต้นฉบับแค่แหล่งเดียว แต่หากตีความว่ารูปภาพเหล่านี้ถูกบิดเบือน หรือตัดต่อจริงอย่างที่ก้านรูปได้ให้ข้อมูลกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ ผู้วิจัย

7 ที่มา การแกะรอยในอินเทอร์เน็ตในดัชนีข้อความ “ก้านรูป”

มองว่าผู้ปฏิบัติการได้ด่วนตัดสินความผิดของก้านรูปผ่านศีลธรรมว่าด้วยความรักสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยไม่ได้รับการตรวจสอบจากกระบวนการยุติธรรม จึงปรากฏรูปแบบปฏิบัติการในลักษณะการล่าแม่มดออนไลน์ขึ้น

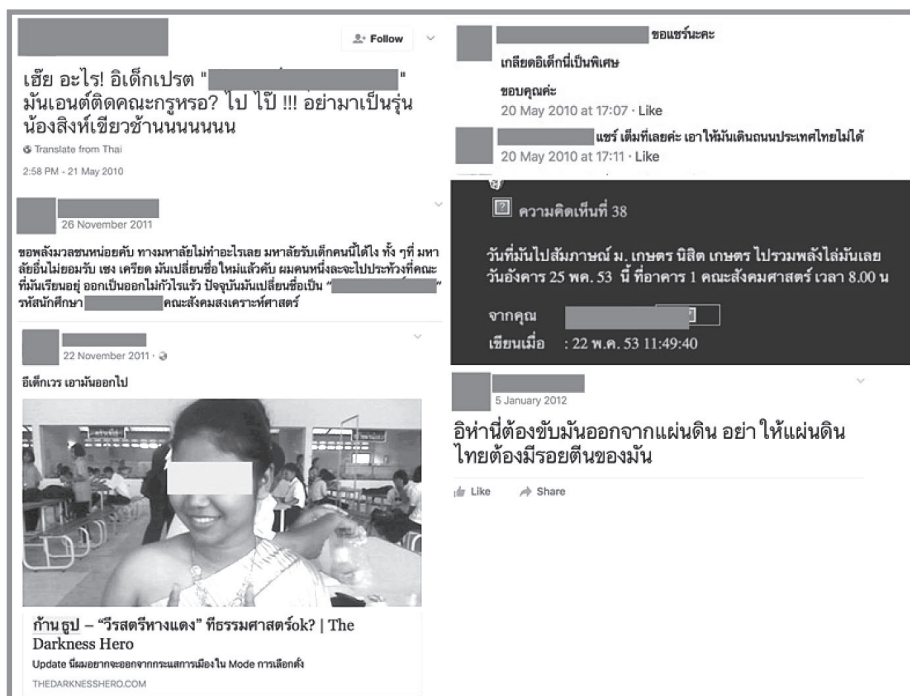
ผลที่ตามมาจากการปฏิบัติการทางสังคมดังกล่าวคือ การแสดงความคิดเห็นเมื่อผู้เห็นต่างได้รับความลำบาก กล่าวคือ เมื่อผู้ปฏิบัติการเชื่อว่าการกระทำต่างๆ ของพวกเขาไม่ว่าจะเป็นการออกมาดำ ออกมาเปิดเผยข้อมูลส่วนตัว ออกมาล่าแม่มดออนไลน์ รวมถึงการกีดกันการเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาของก้านรูป นั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้อง และก้านรูปสมควรได้รับ โดยไม่คำนึงถึงหลักกฎหมายหลักสิทธิมนุษยชน จึงปรากฏรูปแบบการแสดงความคิดเห็นเมื่อก้านรูปได้รับความลำบาก โดยเฉพาะเรื่องการตัดสิทธิ์การศึกษาต่อของบางสถาบันการศึกษา

รูปภาพที่ 6 ปฏิบัติการการด่วนตัดสินทางศีลธรรม⁸

8 ที่มา FW E-Mail. (26 พฤษภาคม 2553). เลว ส่งต่อ !! น.ส. ณัฐกานต์ สกฤตดาราชชาติ. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 มกราคม 2560, จาก <<https://outlook.live.com/owa/?path=/mail/AQMKAABZKYJqAAAA/>>

3) การปฏิเสธที่จะอยู่ร่วมกันในสังคม กล่าวคือ กำนธูปถูกกีดกันออกจากสังคม ทั้งในระดับสังคมสถาบันอุดมศึกษาที่มีศิษย์เก่า ศิษย์ปัจจุบัน ออกมาแสดงความคิดเห็นในเชิงไม่ต้องการให้ทางมหาวิทยาลัยรับกำธูปเข้ามาศึกษา เช่น “ไม่รับเป็นรุ่นน้องในคณะ” “จะออกมาประท้วงคณะที่รับกำธูปเข้าศึกษาต่อ” หรือในสังคมระดับประเทศ ได้แก่ “ไล่ให้ไปอยู่ต่างประเทศ” “ไม่ให้มีแผ่นดินอยู่” เป็นต้น

รูปภาพที่ 7 ปฏิบัติการการปฏิเสธที่จะอยู่ร่วมกันในสังคม

1.2 สาเหตุของกระบวนการล่าแม่มดในประเด็นการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุของการล่าแม่มดบนสื่อสังคมออนไลน์ กรณีศึกษา การวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ พบสาเหตุหลักของปฏิบัติการทั้งสิ้น 2 สาเหตุหลัก ได้แก่ 1) การถูกคุกคามความเชื่อหรือถูกดูหมิ่นสิ่งที่รัก และเคารพมาก และ 2) การต่อสู้ทางการเมือง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(1) การถูกคุกคามความเชื่อหรือถูกดูหมิ่นสิ่งที่รัก และเคารพมาก

เมื่อกลุ่มผู้ปฏิบัติการเชื่อว่ากำธูปนั้นได้แสดงความคิดเห็นในสื่อสังคมออนไลน์ในลักษณะหมิ่นพระบรมเดชานุภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ ผู้วิจัยมองว่าอยู่ในสถานะที่เป็นบรรทัดฐานของสังคม ซึ่งกลุ่มผู้ปฏิบัติการมองว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งที่รัก และเคารพ การที่กำธูปวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ ก็เท่ากับว่ากำธูปได้คุกคามความเชื่อหรือถูกดูหมิ่นสิ่งที่รัก และเคารพมาก จึงทำให้เกิดอารมณ์โกรธ และแสดงพฤติกรรมที่รุนแรงตามอารมณ์ต่อผู้ที่มาคุกคามความเชื่อของกลุ่ม ซึ่งประเด็นนี้สามารถอธิบายได้โดยใช้ทฤษฎีการกระทำทางสังคม (Social Action) ของ แมกซ์ เวเบอร์ (สุภางค์ จันทวานิช, 2557, น.62) ที่มองว่า ความมีเหตุผล (Rationality) จะเป็นปัจจัยเบื้องหลังการกระทำทางสังคมต่างๆ โดยสามารถแบ่งรูปแบบของการกระทำทางสังคมเป็น 4 รูปแบบได้แก่

- 1) การกระทำอย่างมีเหตุผล เพื่อบรรลุเป้าหมาย
- 2) การกระทำอย่างมีเหตุผลเพื่อบรรลุค่านิยม
- 3) การกระทำอย่างไม่มีเหตุผลแต่เกิดจากอารมณ์
- 4) การกระทำที่เป็นไปตามประเพณี

เมื่อพิจารณาถึงกรณีศึกษาครั้งนี้พบว่า กลุ่มผู้ปฏิบัติการในขณะนั้นกำลังอยู่ในอารมณ์โกรธจากการได้รับข้อมูลมาว่ากำธูปได้ดูหมิ่นสิ่งที่พวกเขารักและ

เคารพมาก จึงทำให้รูปแบบปฏิบัติการทางสังคมที่มาจากกลุ่มผู้ปฏิบัติการในตอนนั้น อธิบายตามทฤษฎีของเวเบอร์อาจจะกล่าวได้ว่าเป็น “การกระทำที่เกิดจากอารมณ์” ซึ่งอาจจะไม่มีเหตุผลในแง่ของการตรวจสอบข้อเท็จจริง การหาหลักฐานเชิงประจักษ์ หรือการใช้กระบวนการตามหลักกฎหมาย จึงได้ปฏิบัติการต่อกำนธูปในรูปแบบของการแสดงออกความรุนแรง เช่น การใช้ถ้อยคำหยาบคาย การด่าทอ และการดูถูกสติปัญญา ให้ผู้เห็นต่างเกิดความอับอาย หรือรู้สึกเจ็บปวด ทั้งการใช้คำหยาบคาย รุนแรง บริภาษโดยตรง การวิพากษ์วิจารณ์รูปร่างหน้าตาด้วยการเปรียบเทียบกับสัตว์ รวมไปถึงการบริภาษถึงครอบครัวและบุพการี เป็นต้น หรือแม้แต่การยั่วยุให้เกิดความรุนแรงทางกายภาพและปฏิเสธการอยู่ร่วมกันในสังคม

(2) การต่อสู้ทางการเมือง

แม้ว่าประเด็นหลักของการเห็นต่างที่ผู้วิจัยสนใจศึกษาคือ การวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อลงสนามศึกษาแล้วกลับพบว่า ในกรณีของกำนันธูปนั้นมีลักษณะของเกมการเมืองแอบแฝงอยู่ กล่าวคือ ในช่วงเวลาที่เกิดปรากฏการณ์ของกำนันธูปคือช่วง พ.ศ.2552 – 2555 ซึ่งเป็นช่วงที่ในบรรยากาศของสังคมไทยทั้งสังคมกายภาพ (Physical Community) และสังคมเสมือนจริง (Virtual Community) เต็มไปด้วยความขัดแย้งทางการเมือง มีการแบ่งขั้วทางการเมืองอย่างชัดเจนเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือกลุ่มการเมืองที่สนับสนุนทักษิณ (กลุ่มคนเสื้อแดง) และกลุ่มการเมืองที่ไม่สนับสนุนทักษิณ (กลุ่มคนเสื้อเหลือง) โดยกำนันธูปได้ประกาศตัวเองชัดเจนว่ามีจุดยืนทางการเมืองคือเป็นคนเสื้อแดง จึงถูกผู้ไม่หวังดีใช้ประเด็นการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีความผิดตามกฎหมายอาญา มาตรา 112 มาเป็นเครื่องมือในการโจมตีคู่ขัดแย้งทางการเมือง

การต่อสู้ทางการเมืองที่ปรากฏ คือ ในปี 2552 ได้มีกระแสในสื่อสังคมออนไลน์ผ่านการส่งต่ออีเมล (Forward Mail) เกี่ยวกับพฤติกรรมของกำนันธูปที่มีลักษณะหมิ่นสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างรุนแรง ผ่านการแสดงความคิดเห็น

ในเฟซบุ๊กส่วนตัว โดยในอีเมลที่ส่งต่อกันนั้นจะเป็นรูปการจับภาพหน้าจอ (Screen Capture) จำนวนหลายรูปที่แสดงให้เห็นว่าเป็นเฟซบุ๊กของกำนันธูปเป็นผู้แสดงความคิดเห็น พร้อมกับมีการเน้นข้อความโดยผู้สร้างในเชิงตีความขึ้นว่ากำนันธูปกำลังกล่าวถึงใคร สิ่งที่ทำให้ผู้วิจัยมองว่าประเด็นนี้เป็นการต่อสู้ทางการเมือง คือ ทุกพื้นที่ในสื่อสังคมออนไลน์ที่มีการพูดถึงพฤติกรรมของกำนันธูปจากรูปภาพดังกล่าวข้างต้น จะใช้รูปภาพชุดเดียวกันเสมอ มีการขีดเน้นข้อความในแบบเดียวกัน มีการตีความข้อความดังกล่าวเหมือนกัน และถูกจับหน้าจอในเวลาเดียวกันทั้งหมด ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ารูปภาพที่ถูกส่งต่อกันอย่างแพร่หลายนั้น มาจากต้นฉบับแค่แหล่งเดียว ซึ่งหาต้นตอของที่มาไม่ได้ อีกทั้งเมื่อเวลาผ่านไปจนเรื่องเข้าสู่กระบวนการของกฎหมายกลับพบว่า ไม่มีหลักฐานเชิงประจักษ์ที่แสดงให้เห็นว่ากำนันธูปเป็นผู้แสดงความคิดเห็นนั้นจริง และเจ้าหน้าที่ตำรวจก็ไม่ได้สั่งฟ้องกำนันธูปตาม ความผิดมาตรา 112 ซึ่งรูปแบบของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นผู้วิจัยมองว่าเป็นกลุ่มที่มีทัศนคติทางการเมืองที่ไม่ตรงกับกำนันธูปได้ใช้ประเด็นการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์มาเป็นเครื่องมือและสร้างความชอบธรรมในการโจมตีผู้เห็นต่างทางการเมือง

1.3 ผลกระทบของกระบวนการล่าแม่มดในประเด็นการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์

จากการศึกษาพบผลกระทบที่เกิดขึ้นกับกำนันธูปทั้งหมด 2 ด้าน ได้แก่ ผลกระทบด้านการเรียน และผลกระทบด้านการดำเนินชีวิตประจำวัน กล่าวคือผลกระทบทางด้านการเรียนของกำนันธูปนั้นในช่วงที่เกิดเหตุ อยู่ในช่วงที่กำนันธูปกำลังจะศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาในปีการศึกษา 2553 แต่ถูกปฏิบัติการต่อคนเห็นต่างทำให้ถูกปฏิเสธการเข้าศึกษาต่อจากหลายมหาวิทยาลัย โดยกำนันธูป (มติชนออนไลน์, 2555) ได้อธิบายว่า

ปี 2552 คดีที่คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และไปสอบสัมภาษณ์ตามปกติ แต่ผลออกมาไม่ผ่าน แล้วในปีเดียวกันนั้นก็ติดสาขารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ แต่เดินทางไปสัมภาษณ์แล้วตัดสินใจไม่เข้าสัมภาษณ์ เพราะดูจากสถานการณ์ที่มีคนมาเยอะ คิดว่าตัวเองอาจไม่ปลอดภัย และหนักไปคนเดียว จึงตัดสินใจไม่เข้าสัมภาษณ์ ส่วนปี 2553 สอบติดที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร แต่เมื่อเข้าไปสัมภาษณ์ เราก็แนะนำตัวยังไม่ทันจบ อาจารย์เขาก็เบรกเราแล้วบอกว่า ครูก็พอรู้ว่าเธอทำอะไรไว้บ้าง เพราะฉะนั้นกลับไปรอลุ้นผลการสัมภาษณ์ที่บ้าน ปรากฏว่าไม่ผ่าน จากนั้นปี 2554 ก็มาสอบติดที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ส่วนผลกระทบด้านการดำเนินชีวิตประจำวันนั้น กำนันรูปถูกดำเนินคดีตามกฎหมายอาญา มาตรา 112 และถูกการลงโทษทางสังคม (Sanction) ทั้งในสังคมระดับมหาวิทยาลัย และสังคมทั่วไป กล่าวคือ ในระดับมหาวิทยาลัย ขณะที่กำนันรูปศึกษาที่ธรรมศาสตร์ ก็ถูกรังแก ทำร้ายร่างกาย ด่าทอ จากกลุ่มคนที่ไม่เห็นด้วยกับกำนันรูปในมหาวิทยาลัย ส่วนในสังคมทั่วไปคือ กำนันรูปถูกคุกคามด้วยการมีกลุ่มคนที่ไม่หวังดีตามมาถึงบ้านที่ต่างจังหวัด และอ้างตัวเป็นเจ้าของพื้นที่ เป็นต้น โดยกำนันรูป (มติชนออนไลน์, 2555) ได้อธิบายประเด็นนี้ว่า

ตอนเรียนอยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ถูก sanction บ้าง โดยการเสียดสี ประชดประชัน เอาไปพูดกลางชั้นว่า ใครไม่รัก (สถาบัน) ก็ออกไปจากประเทศนี้ซะ ที่หนักที่สุดคือทำร้ายร่างกายด้วยการปารองเท้าใส่ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงแรกๆ ที่เข้ามาเรียน ตอนนั้นเป็นช่วงกลางคืน แล้วมีกลุ่มนักศึกษา

ออกค่ายและมีอาการเมา มาเป็นกลุ่ม เมื่อลงจากรถบริเวณที่พวกหนูนั่งทำงานอยู่กับเพื่อนๆ เขายื่นคุกกี้มาให้แล้วรองเท้าก็ลอยมาโดนหลังเรา แล้วเขาก็วิ่งมาเก็บและบอกว่ารองเท้าหลุด

ทางด้านประเด็นที่ถูกดำเนินคดีความนั้น กำนันรูป (มติชนออนไลน์, 2555) ได้อธิบายประเด็นนี้ว่า

คดีน่าจะเป็นปี 2553 คือมีคนเผยแพร่ข้อความในอินเทอร์เน็ต โดยการแคป (Capture) ภาพในเฟซบุ๊กหลายอัน มาลงในฟอร์เวิร์ดเมลล์ ซึ่งไม่แน่ใจว่า การนำภาพตัดปะในอินเทอร์เน็ตมาเป็นหลักฐานในการฟ้อง จะเป็นหลักฐานฟ้องร้องได้จริงหรือไม่ ในเมื่อมันตัดต่ออย่างไรก็ได้ แต่เราก็ทำทุกอย่างให้เป็นปกติ ไม่อยากให้เข้ามามีอิทธิพลกับชีวิตเรานัก เพราะยังก็ต้องดำเนินชีวิตต่อไป คดีความก็ปล่อยให้ผ่านไปตามกระบวนการ

2 กระบวนการล่าแม่มดบนสื่อสังคมออนไลน์ กรณีศึกษาประเด็นประเด็นการรับน้องแบบโหด

ในประเด็นการรับน้องแบบโหด ผู้วิจัยเลือกกรณีที่อาจารย์ลลิตา หาญวงศ์ วิจารณ์รูปแบบการรับน้องของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เมื่อช่วงเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2558

บริบทภาพรวมของเหตุการณ์ประกอบไปด้วยทางฝั่งวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มีแนวคิดเรื่องระบบการรับน้องแบบโหดเป็นวิถีปฏิบัติของกิจกรรมต้อนรับนิสิตใหม่ของวิทยาลัยฯ แต่ในขณะที่ฝั่งอาจารย์ลลิตา หาญวงศ์ ที่ไม่เห็นด้วยกับระบบการรับน้องแบบโหด โดยเหตุการณ์เริ่มจาก เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2558 อาจารย์ลลิตา หาญวงศ์ ซึ่งในขณะนั้นเป็นอาจารย์ประจำภาคประวัติศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามได้แสดงความคิดเห็นผ่านเฟซบุ๊ก (Facebook) ส่วนตัวเกี่ยวกับกิจกรรมรับน้องของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม โดยมีใจความประมาณว่าอาจารย์ลลิตานั้นไม่เห็นด้วยกับรูปแบบของการรับน้องของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ และมองว่ารูปแบบการรับน้องแบบนี้ไม่ได้เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ ซึ่งเป็นหัวใจหลักของการศึกษา อีกทั้งอาจารย์ลลิตายังมองว่าเป็นเรื่องที่ขัดต่อหลักสิทธิเสรีภาพ ซึ่งการกระทำดังกล่าวของอาจารย์ลลิตาส่งสร้างความไม่พอใจต่อบุคลากรของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ ไม่ว่าจะเป็นอาจารย์ นิสิตปัจจุบัน นิสิตเก่า ส่งผลให้บุคลากรวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ได้แสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความคิดเห็นลงในสื่อสังคมออนไลน์ หรือแม้แต่การรวมตัวกันเพื่อที่จะไปพูดคุยกับอาจารย์ลลิตาที่คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ โดยรูปแบบของการแสดงออกนั้นส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะของการข่มขู่ คุกคาม และต้องการที่จะทำร้ายอาจารย์ลลิตา

จากการแสดงความคิดเห็นของอาจารย์ลลิตา หาญวงศ์ และบุคลากรของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ลงในสื่อสังคมออนไลน์แล้วนั้น ก็เกิดเป็นกระแสต่าง ๆ ในสังคมออนไลน์ มีผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์ทั่วไปได้แสดงความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ปรากฏการณ์ดังกล่าวอย่างกว้างขวาง จนสามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่ กลุ่ม “ทีมลลิตา” และ กลุ่ม “ทีมดุริยางค์” โดยความเห็นในกลุ่มทีมลลิตานั้น ส่วนใหญ่จะโจมตีรูปแบบการรับน้องแบบโหดสขของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ รวมไปถึงพฤติกรรมข่มขู่ คุกคาม มุ่งหวังจะทำร้ายอาจารย์ลลิตาของบุคลากรวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ นอกจากนั้นทีมลลิตาบางส่วนได้ทำการเก็บรวบรวมหลักฐานโดยการถ่ายภาพข้อความ หรือรูปภาพต่างๆ ที่กลุ่มทีมดุริยางค์ได้แสดงพฤติกรรมข่มขู่ เพื่อส่งให้อาจารย์ลลิตาไว้ใช้หากต้องการจะดำเนินคดี ส่วนทางด้านของกลุ่มทีมดุริยางค์นั้น ก็จะแสดงความคิดเห็นมุ่งโจมตี

อาจารย์ลลิตาในเชิงว่าเป็น “คนนอก” ไม่เข้าใจถึง “ประเพณี” หรือวิถีปฏิบัติ เรื่องการรับน้องของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ และการแสดงความคิดเห็นของอาจารย์ลลิตานั้นทำให้ชื่อเสียงของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์เสียหาย

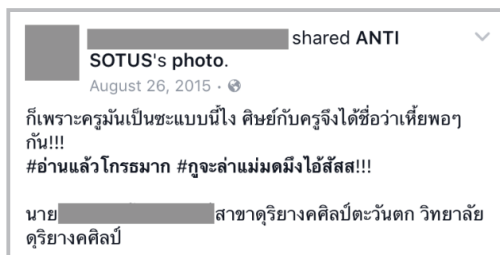
ต่อมาวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ.2558 เครือข่ายปฏิรูปรับน้องประชุมเชียร์เพื่อสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (Anti SOTUS) ได้ออกจดหมายเปิดผนึกถึงอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เรียกร้องให้มีการสอบสวนและเอาผิดกับบุคลากรของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ที่ได้แสดงพฤติกรรมข่มขู่ คุกคาม อาจารย์ลลิตารวมถึงเรียกร้องให้มีการปกป้องเสรีภาพทางวิชาการในสถาบันอุดมศึกษา ทางด้าน ศาสตราจารย์ ดร.ปรีชา ประเทพา รักษาการอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาสารคามในขณะนั้น ได้ให้สัมภาษณ์กับสื่อมวลชนออนไลน์ว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเรื่องส่วนบุคคล มหาวิทยาลัยไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง จากนั้น รองศาสตราจารย์ ดร.พินิติ รตะนานุกูล เลขาธิการคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) และ พลเอกดาว์พงษ์ รัตนสุวรรณ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ศธ.) ในขณะนั้น ก็ได้ให้สัมภาษณ์กับทางสื่อมวลชนออนไลน์อีกเช่นเดียวกันว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นทางมหาวิทยาลัยมหาสารคามจะต้องรับผิดชอบ

วันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ.2558 ได้มีกลุ่มเพื่อนนักวิชาการและบุคลากรทางการศึกษา จำนวน 120 คน ได้ออกแถลงการณ์เรียกร้องให้มหาวิทยาลัยมหาสารคามออกมาตรการปกป้องบุคลากร และระงับการคุกคามอาจารย์โดยเร็วที่สุด จนท้ายที่สุด ศาสตราจารย์ ดร.ปรีชา ประเทพา รักษาการอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาสารคามในขณะนั้น ได้นัดหารือ อาจารย์ นิสิต ทั้งจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และจากวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ เพื่อหาข้อยุติ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมด โดยผลการหารือนั้นคือการที่นิสิตดุริยางคศิลป์นำพวงมาลัยมาขอมาอาจารย์ลลิตา

2.1 รูปแบบของกระบวนการล่าแม่มดในประเด็นการวิจารณ์การรับน้องแบบโหดส์

รูปแบบของปฏิบัติการที่ผู้คนในสื่อสังคมออนไลน์ปฏิบัติต่อกันในกรณีของการวิจารณ์รูปแบบกิจกรรมรับน้องแบบโหดส์ที่อาจารย์ลลิตาถูกกระทำนั้น เป็นรูปแบบของการคุกคาม ช่มชู้ ไล่ล่า ทั้งในโลกความเป็นจริงและโลกเสมือนจริง มีการแสดงออกที่อาจจะนำไปสู่ความรุนแรง หรือปลุกเร้าให้เกิดความรุนแรง การปลุกระดม การรวมตัวทำให้อื่นร่วมเกลียดชัง มีการสนับสนุนให้มีการใช้ความรุนแรงกับอาจารย์ลลิตา มีการแสดงความเห็นในสื่อสังคมออนไลน์ เช่น “ดีก่อนถามทีหลัง” และ “...โดนพวกผมฟาดปากแล้ววิ่งหนีก่อน” และ “...อยากเดินไปเล่นกบ...” หรือ “เอามันมาลงแขกแหล่” จนกระทั่งมุ่งหวังทำร้ายร่างกายจนถึงแก่ชีวิต เช่น “...สงสัยอี่ป้าคนนี้จะไม่อยากแก่ตาย...” หรือ แม้แต่การสืบหาห้องทำงานของอาจารย์ลลิตาและแสดงความเห็นในเชิงนี้ทำให้มีการรวมตัวและบุกไปหาอาจารย์ลลิตา เป็นต้น

แต่ในกรณีของอาจารย์ลลิตาต่างจากกรณีรูปตรงที่ เมื่ออาจารย์ลลิตาถูกล่าแม่มดแล้วระดับความรุนแรงของเหตุการณ์กับทวีความรุนแรงเมื่อมีกลุ่มคนที่สนับสนุนอาจารย์ลลิตาได้แสดงความคิดเห็นประกาศอย่างชัดเจนว่าต้องการจะ “ล่าแม่มด” กลับ นั้นหมายความว่า เป็นการประกาศข่มขู่ว่าจะทำการคุกคามในโลกออนไลน์ด้วยการนำข้อมูลส่วนตัวของผู้ปฏิบัติการออกมาเปิดเผยภายใน

สื่อสังคมออนไลน์ ได้แก่ ข้อมูล ชื่อ นามสกุล และตำแหน่งของกลุ่มผู้ปฏิบัติการออกมาประจาน

รูปภาพที่ 8 ความคิดเห็นในลักษณะการคุกคามออนไลน์

2.2 สาเหตุของกระบวนการล่าแม่มดในประเด็นการรับน้องแบบโหดส์

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุของกระบวนการล่าแม่มดในประเด็นการรับน้องแบบโหดส์ พบสาเหตุหลักของปฏิบัติการทั้งสิ้น 2 สาเหตุหลัก ได้แก่ การมีแนวคิดหรืออุดมการณ์เบื้องหลังในการมองปรากฏการณ์ทางสังคมที่ต่างกัน ประเด็นต่อมาคือการขาดความเข้าใจในเรื่องของเสรีภาพในการสื่อสาร (Free Speech) และ การสื่อสารที่สร้างความเกลียดชัง (Hate Speech) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(1) การมีแนวคิดหรืออุดมการณ์ในการมองปรากฏการณ์ทางสังคมที่ต่างกัน

อาจารย์ลลิตาได้แสดงความคิดเห็นต่อรูปแบบกิจกรรมการรับน้องของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์นั้น เมื่อพิจารณาแนวความคิดที่อยู่เบื้องหลังความคิดเห็นนั้น จะเห็นได้ว่า อาจารย์ลลิตา มองกิจกรรมการรับน้องนี้แค่เพียงในฐานะของ “กิจกรรม” หนึ่งในระบบการศึกษาระดับอุดมศึกษา ในขณะที่ทางด้านของผู้ปฏิบัติการ หรือบุคลากรของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์เอง มองกิจกรรมการรับน้องนี้เป็น “ประเพณี” เป็นวัฒนธรรมของวิทยาลัย ที่มีการสืบทอดและปฏิบัติกันมารุ่นต่อรุ่น ดังที่จะเห็นในการแสดงความคิดเห็นของกลุ่มผู้ปฏิบัติการ เช่น

“เขาก็ทำกันมาอย่างนี้ทุกปีอยู่แล้ว”

“ผมยังผ่านมาได้ ไม่เห็นจะมีปัญหาอะไร”

“ไม่รู้ลิตาตื่นหน้ามาอย่ามาพูดดีกว่า”

“อย่ามาดุด่ากวดมรรยาธคนอื่น”

“ลิตาคุณคือใคร มาด่าคณะผมทั้งๆ ที่คุณไม่รู้จักคณะผมดีพอ”

เมื่อพิจารณาถึงแนวคิดที่จะมาสนับสนุนรูปแบบการกระทำดังกล่าวของกลุ่มผู้ปฏิบัติการแล้วนั้น ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดในเรื่องของการเป็นสมาชิกของกลุ่ม (Group Identification) และแนวคิดการส่งผ่านทางวัฒนธรรม (Cultural Transmission) มาเป็นกรอบในการอธิบายถึงสาเหตุของปฏิบัติการดังกล่าว ดังนี้

แนวคิดเรื่องการเป็นสมาชิกของกลุ่มนั้น พิงรอร งามสุต (2559, น.33) ได้มองว่า “...การเป็นสมาชิกของกลุ่มนั้นเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลอย่างมากในการสร้างอัตลักษณ์ของแต่ละบุคคล กล่าวคือคนที่มีความสนใจในเรื่องเดียวกันจะถูกรวมเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่ม คนที่อยู่นอกกลุ่มจะถูกเหยียดหยาม ดูถูก หรือวิจารณ์ในทางเสียหาย...” ในประเด็นนี้สอดคล้องกับรูปแบบของปฏิบัติการที่ทางกลุ่มผู้ปฏิบัติการได้ดำเนินการกับอาจารย์ลลิตา ที่ถูกมองว่าเป็น “คนนอก” และมองว่าการกระทำของคนนอกกลุ่มที่ไม่ได้รู้เรื่องราวอย่างลึกซึ้งภายในกลุ่ม จะเข้ามาทำลายอัตลักษณ์ หรือวัฒนธรรมที่กลุ่มตนเองมองว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม บุคคลที่ได้รับการปลูกฝังมาในฐานะสมาชิกของกลุ่มแล้ว ก็จะได้รับเอามาตรฐานของกลุ่มตนเองในการมอง หรือตัดสินบุคคลหรือกลุ่มอื่นในสังคม เช่นข้อความที่บอกว่า “ผมยังผ่านมาได้ ไม่เห็นจะมีปัญหาอะไร” เราในฐานะคนนอกไม่อาจรู้ได้ถึงมาตรฐานของกลุ่มที่ยอมรับกันมา เช่นเดียวกับอาจารย์ลลิตาที่อาจจะมองว่ากิจกรรมรับน้องของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์นั้นเกินมาตรฐานของตัวอาจารย์เองจึงทำให้ตัดสินใจแสดงความคิดเห็นวิจารณ์ลงในสื่อสังคมออนไลน์ และในขณะเดียวกัน การกระทำของอาจารย์ลลิตาก็ได้ละเมิดอัตลักษณ์ ละเมิดบรรทัดฐานของกลุ่มวิทยาลัยดุริยางคศิลป์จนเป็นสาเหตุให้เกิดปฏิบัติการดังกล่าวขึ้น

แนวคิดเรื่องการส่งผ่านทางวัฒนธรรมนั้นผู้วิจัยจะใช้อธิบายถึงความรุนแรงที่เกิดขึ้นภายในปฏิบัติการต่อคนเห็นต่างของกลุ่มผู้ปฏิบัติการ โดย พิงรอร งามสุต (2559, น.32) ได้อธิบายถึงการสื่อสารแห่งความเกลียดชังกับการส่งผ่านวัฒนธรรมไว้ว่า “ความเกลียดชังและความรุนแรงถือว่าเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม ที่มีส่วนในการส่งต่อและปลูกฝังการสื่อสารที่สร้างความเกลียดชังให้แก่สมาชิกในกลุ่มวัฒนธรรม...” กล่าวคือ ความเกลียดชังและความรุนแรงนั้นสามารถส่งต่อกันภายในกลุ่มที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า “ระบบโชตัส” นั้นเป็นระบบที่บ่มเพาะความรุนแรง แม้ว่าในทางทฤษฎีนั้น

โชตัสจะพูดถึงเรื่องการเคารพผู้อาวุโส การปฏิบัติตามระเบียบวินัย ความเป็นหนึ่งเดียว ความสามัคคี และการมีน้ำใจ แต่ในทางปฏิบัติในประเทศไทยนั้น โชตัสถูกนำมาใช้ในทางที่มิชอบ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการบังคับ การทำร้ายร่างกาย การคว่ำบาตรทางสังคม ไปจนถึงการบ่มเพาะวัฒนธรรมอำนาจนิยม และการที่วิทยาลัยดุริยางคศิลป์อยู่ในระบบโชตัสมานานพอที่กลุ่มจะยอมรับเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มตัวเอง ดังตัวอย่างความคิดเห็นข้างต้นแล้วนั้น หากตามแนวคิดเรื่องการส่งผ่านวัฒนธรรมแล้วนั้น ย่อมไม่แปลกที่ทางกลุ่มผู้ปฏิบัติการจะซึมซับและได้รับการปลูกฝังวัฒนธรรมความรุนแรงและความเกลียดชังมาโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม แต่ท้ายที่สุดรูปแบบของการแสดงออกของกลุ่มผู้ปฏิบัติการนั้นก็ปรากฏในลักษณะที่มุ่งสร้างความเกลียดชังและความรุนแรงต่อคนเห็นต่างเป็นส่วนใหญ่

เมื่อพิจารณาแนวความคิดที่อยู่เบื้องหลังความคิดเห็นของอาจารย์ลลิตา แล้วพบว่า แนวคิดที่สามารถนำมาใช้อธิบายความคิดของอาจารย์ลลิตาได้คือ แนวคิดเชิงวิพากษ์ (Critical Theory) เป็นแนวคิดวิภาษวิธีทางด้านประวัติศาสตร์ ซึ่งหมายถึง ความสามารถในการพิจารณาเรื่องราวที่เกิดขึ้นโดยการพยายามแสวงหาคำตอบที่มีความสมเหตุสมผล มีการตรวจสอบ และสืบค้นความจริง โดยที่ระบบโชตัสนั้นไม่ได้เปิดโอกาสให้เกิดกระบวนการคิดเชิงวิพากษ์นี้เกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากข้อความที่อาจารย์ลลิตา (Lalita Hanwong, 26 สิงหาคม 2558) ได้แสดงความคิดเห็นไว้

“...พอเข้ามาวิทยาลัยความเป็นปัจเจกของเขาก็ถูกกดทับ
เด็กไม่ได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้คิด แต่เอื้อให้เชื่อและทำ
ตาม ลองท้าววิจันะ ทำเลยถ้าเด็กที่ผ่านการว่ากหรือการรับน้อง
แบบบังคับอย่างนี้แล้วเรียนดีขึ้นหรือเข้าสังคมง่ายขึ้นจริงมาด่า
อ.ลลิตาได้เลยค่ะ...”

เช่นเดียวกับกลุ่มผู้สนับสนุนอาจารย์ลลิตาที่เป็นนิสิตภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ก็มีแนวคิดเช่นเดียวกับอาจารย์ลลิตาในการมองปรากฏการณ์ดังกล่าวที่เกิดขึ้น ดังนี้

“หนูเรียนจะถูกฝังหัวว่าทุกอย่างที่ต้องมีเหตุและผล หรือ ข้อมูลหลักฐานเสมอ เราก็เห็นว่าอย่างที่ว่าอาจารย์ลลิตาพูดมันมี เหตุผลนะ การที่เรียนวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มันคือศิลปะแขนง หนึ่ง เป็นเรื่องของการใช้ความคิดในการสร้างสรรค์ผลงาน เรา ควรที่จะเปิดกว้างให้แก่เด็กให้คิด ให้แสดงออก ไม่ใช่บังคับให้เด็ก อยู่ในกรอบ” (ขวัญชนก ตายัง, สัมภาษณ์, 17 กันยายน 2559)

(2) การรับรู้และตีความขอบเขตเสรีภาพของการสื่อสาร (Free Speech) ไม่สอดคล้องกัน

เสรีภาพในการสื่อสารหรือเสรีภาพในการแสดงออก (Free Speech) เกี่ยวข้องกับหลักสิทธิมนุษยชน และหลักนิติรัฐ เนื่องจากเส้นแบ่งของเสรีภาพ ในการสื่อสารนั้นแตกต่างกันออกไปในแต่ละวัฒนธรรม หรือแต่ละประเทศโดย ขึ้นอยู่กับปัจจัยไม่ว่าจะเป็นกฎหมาย การปกครอง ค่านิยม ความเชื่อ และ วัฒนธรรม หากเส้นแบ่งนั้นแล้วเสรีภาพในการสื่อสารก็จะกลายเป็นการ สื่อสารที่สร้างความเกลียดชัง (Hate Speech) ดังนั้นการที่จะพิจารณาการสื่อ สารใดๆ ต้องขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายในการสื่อสาร ถ้าไม่ได้เป็นการสื่อสารที่มีจุด มุ่งหมายที่มุ่งทำให้เกิดความรุนแรงทั้งทางโครงสร้างและกายภาพแล้วนั้นก็ถือว่าเป็นเสรีภาพในการสื่อสารอันจะเกิดการถกเถียง และแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ อย่างมีอารยะ

ในบริบทที่อาจารย์ลลิตาได้วิจารณ์กิจกรรมการรับน้องของวิทยาลัย ดุริยางคศิลป์นั้น ผู้วิจัยมองว่ายังเป็นสิทธิ เสรีภาพของอาจารย์ลลิตาในการแสดง ความคิดเห็นดังกล่าว ยิ่งในบริบทของสถานศึกษาอันเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้

แลกเปลี่ยนแล้วนั้น การแสดงความเห็นนั้นเป็นการตั้งคำถามกับสังคมทั้งใน ระดับสังคมมหาวิทยาลัยมหาสารคามและสังคมไทย ว่าทำไมระบบการรับน้อง แบบโชดัส (แบบไทย) ยังคงดำรงอยู่ แม้ว่ารูปแบบกิจกรรมดังกล่าวจะถูก สถาปนาให้เป็นวัฒนธรรม เป็นแบบแผนปฏิบัติที่มีการสืบทอดกันมาของกลุ่ม ผู้ปฏิบัติการ และการแสดงออกของอาจารย์ลลิตานั้นอาจจะล้ำเส้นของเสรีภาพ การสื่อสารในมุมมองของกลุ่มผู้ปฏิบัติการ แต่ในความเป็นจริงนั้นวัฒนธรรมของ กลุ่มผู้ปฏิบัติการนั้นไม่ได้แยกขาดออกจากสังคมไทยอย่างสิ้นเชิงที่อาจกล่าวได้ ว่ากระแสสังคมส่วนใหญ่ไม่ได้เห็นด้วยกับระบบโชดัส

แนวคิดการรับรู้และการตีความเชื่อว่าแต่ละคนหรือแต่ละสังคมจะรับรู้ และตีความข้อมูลข่าวสารที่ได้รับมาไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับค่านิยม วัฒนธรรม บรรทัดฐานของแต่ละสังคม ประกอบกับปัญหาในปัจจุบันของประเทศไทยคือ ยังไม่สามารถนิยามเส้นแบ่งที่ชัดเจนระหว่างเสรีภาพของการสื่อสารกับการ สื่อสารที่สร้างความเกลียดชัง สังคมไทยไม่สามารถสร้างความสมดุลระหว่าง เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นกับการหมิ่นประมาท จึงทำให้คนขาดความ เข้าใจเกี่ยวกับประเด็นนี้และใช้บรรทัดฐานหรือเส้นแบ่งที่ต่างกันไปในแต่ละ ความเชื่อ แต่ละวัฒนธรรมของตนเอง จึงทำให้เกิดปัญหาดังเช่นกรณีของอาจารย์ ลลิตากับวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ ที่กลุ่มผู้ปฏิบัติการนั้นตีความว่า การแสดงความ คิดเห็นของอาจารย์ลลิตานั้นได้ล้ำเส้นเสรีภาพในการสื่อสารแม้ว่ายังไม่ถึงขั้น ของการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง แต่ก็คุกคามความเชื่อของกลุ่มผู้ปฏิบัติการ ผ่านการรับรู้ในมุมมองความเชื่อในกลุ่มตนเอง และตีความว่าการกระทำของอา จารย์ลลิตามุ่งหวังทำลายชื่อเสียงของวิทยาลัยดุริยางคศิลป์นั่นเอง

2.3 ผลกระทบของกระบวนการล่าแม่มดในประเด็นการรับน้องแบบโชดัส

จากการศึกษาพบผลกระทบของกระบวนการล่าแม่มดในประเด็นการ รับน้องแบบโชดัส แบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เกิดขึ้นกับอาจารย์ลลิตา และ ส่วนที่เกิดขึ้นกับกลุ่มผู้ปฏิบัติการ ดังนี้

(1) ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับอาจารย์ลลิตา หาญวงศ์ มีผลกระทบทั้งหมด 4 ด้าน ได้แก่ ผลกระทบด้านจิตใจ ผลกระทบด้านสุขภาพ ผลกระทบด้านการดำเนินชีวิตประจำวัน และผลกระทบด้านการทำงาน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(1.1) ผลกระทบด้านจิตใจ

ทางด้านจิตใจนั้นอาจารย์ลลิตานั้นรู้สึกเสียใจต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อตัวผู้บริหารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ไม่ได้ให้การช่วยเหลือ หรือสนับสนุนอาจารย์ลลิตา โดยที่อาจารย์ได้กล่าวว่า (ลลิตา หาญวงศ์, สัมภาษณ์, 10 กันยายน 2559)

คนปกติยืนยงว่ายังไงพี่ก็ต้องไปขอโทษ ควรไปขอโทษ ใช้คำว่า “ควร” พี่ถามคนปกติว่า “ทางนั้นไม่ควรจะมาขอโทษหนูเลยหรอ” คิดกลับกันทางฝั่งนั้นควรมาขอโทษเรามากกว่าไหม เพราะทำให้ชีวิตเรายุ่งขึ้นมากๆ เขาตอบว่า “ไม่ค่ะ เรามีความสัมพันธ์ที่ดีกันมานาน เราไม่อยากจะตัดความสัมพันธ์ที่ดีนั้น” ซึ่งพี่ก็อึ้ง และไม่คุยกับเขไปอีกเลย พี่รู้สึกว่าคุยกันไม่รู้เรื่องวิธีคิดมันคนละ Mentality กัน การมองสังคม การมองสิทธิของมนุษย์ คุณค่าความเป็นมนุษย์ การมองระบบโซเชียล มันคนละอย่างกัน เขารู้จักเพียงอย่างเดียวว่าพี่ทำลายชื่อเสียงเขาหมด ซึ่งพี่รับไม่ได้ พี่ผิดหวังกับอาจารย์ กับเพื่อนร่วมงานจริงๆ พี่ก็เลยคิดว่ามันมีผลกระทบกับจิตใจของพี่

(1.2) ผลกระทบด้านสุขภาพ

จากพฤติกรรมการต่อคนเห็นต่างและพฤติการณ์โต้กลับโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์ที่เกิดขึ้นกับอาจารย์ลลิตานั้น ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของอาจารย์ ได้แก่ สบگرامเคลื่อนไหว โรคเครียดสะสม ซึ่งอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่นำไปสู่เรื่องอกในกระเพาะอาหาร

ผลกระทบกับร่างกายถ้ามีระดับความรุนแรงเต็ม 7 พี่ให้ที่ 8 เลย เพราะหลังจากเหตุการณ์ตอนนั้นมาคือพี่เริ่มรู้ว่าตัวเองเครียด ทำให้โรคหลาย ๆ โรคตามมาเลย ตั้งแต่สบگرامเคลื่อนไหว ซึ่งหมอบอกว่าเกิดจากภาวะเครียด จะทำให้พื่นอกกัดฟันอย่างรุนแรง ก็เลยสบگرامเคลื่อนไหว เคี้ยวอะไรจะดัง ก๊อๆ แก๊กๆ ตลอดเวลา จนมาเป็นโรคกระเพาะ คือตั้งแต่เกิดเรื่องตอนเดือนสิงหาคม ปี 2558 พี่ตรวจเจอ โรคกระเพาะ และติดเชื้อมะเร็ง กระเพาะ จนกลายเป็นเนื้องอกในกระเพาะอาหาร ช่วงสักประมาณเมษายน – พฤษภาคม ปี 2559 ซึ่งมันก็ต่อเนื่องมาจากตอนนั้น พี่เสียเงินไปก็หมิ่นเพื่อรักษาเนื้องอกในกระเพาะ พี่ใช้เวลา 4 – 5 เดือนกว่าจะรักษาหมด ไปกลับ มหาสารคาม - กรุงเทพฯ ตลอด เขามีมาซดใช้ให้พี่ใหม่ ก็ไม่มี (ลลิตา หาญวงศ์, สัมภาษณ์, 10 กันยายน 2559)

(1.3) ผลกระทบด้านการดำเนินชีวิตประจำวัน

หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นแล้วนั้น การดำเนินชีวิตประจำวันของอาจารย์ลลิตา หาญวงศ์ก็ได้รับผลกระทบ โดยอาจารย์ลลิตาจะต้องคอยระมัดระวังตลอดเวลาออกไปในที่สาธารณะว่าโดนจ้องมองหรือไม่ การดำเนินชีวิตประจำวันก็กลายมาเป็นออกจากบ้านเพื่อมาสอน และก็กลับ จึงทำให้เกิดความเครียด และรบกวนคนรอบข้าง ซึ่งอาจารย์ลลิตาได้กล่าวว่า (ลลิตา หาญวงศ์, สัมภาษณ์, 10 กันยายน 2559)

หลังจากเกิดเรื่องทางครอบครัวของเรา ก็อยากให้เราย้ายออกจาก มมส. จริงไม่ใช่แค่ที่บ้าน ทุก ๆ คนที่เป็นห่วง พี่หวังดี ที่รักเรา เขามองว่ามันอยู่ไม่ได้แล้ว แพนจากเดิมที่ต้องทำงานอยู่ที่นครราชสีมาก็ต้องมาอยู่ด้วยตลอดตอนที่เกิดเรื่อง อย่างตอน

ที่เราไปกินข้าวแบบนี้เราต้องคอยสอดส่องตลอดว่ามีคนคอยมองเราไหม เพราะตอนนั้นสถานการณ์ค่อนข้างรุนแรง ขนาดไปกิน MK ยังต้องคอยมอง เขาก็บอกว่าเขาไม่สบายใจ เพราะบรรยากาศมันเป็นปฏิกิริยากับเราไปแล้ว

(1.4) ผลกระทบด้านการทำงาน

จากผลกระทบดังกล่าวข้างต้นทั้ง 3 ด้านแล้วนั้น ส่งผลให้อาจารย์ลลิตา หาญวงศ์ ไม่สนใจที่จะเป็นอาจารย์อยู่ที่มหาวิทยาลัยมหาสารคามต่อไป จึงได้ทำการลาออกและย้ายมาเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

(2) ผลกระทบต่อผู้ปฏิบัติการ มีทั้งหมด 2 ด้าน ได้แก่ผลกระทบด้านการดำเนินชีวิตประจำวัน และผลกระทบด้านการเรียน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(2.1) ผลกระทบด้านการดำเนินชีวิตประจำวัน

การดำเนินชีวิตประจำวันปกติของนิสิตวิทยาลัยดุริยางคศิลป์นั้นโดยปกติในวันที่จะต้องมามหาวิทยาลัยนั้น นิสิตวิทยาลัยดุริยางคศิลป์จะมีเครื่องแบบของวิทยาลัยฯ เอง ที่บังคับถึงอัตลักษณ์ของกลุ่มตนเอง แต่เมื่อเกิดปฏิบัติการจากปฏิบัติการต่อคนเห็นต่างและปฏิบัติการโต้กลับโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์ขึ้น บรรยากาศเริ่มมีความตึงเครียด และนิสิตวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ก็ถูกเพ่งเล็ง ถูกจับตามองจากคนอื่นในมหาวิทยาลัย จึงได้มีการพูดคุยกันในกลุ่มนิสิตว่าให้ใส่ชุดไปรเวทเวลาเข้าวิทยาลัยฯ เพื่อความปลอดภัยของนิสิตโดยเกรงว่าเหตุการณ์ความรุนแรงจากภายในสื่อสังคมออนไลน์จะส่งผลถึงสังคมกายภาพ

อาจารย์เขาก็เตือนมาว่ามันแรงขึ้น อย่าเพิ่งใส่เสื้อคณะ เสื้อสาขา อย่างช่วงนั้นน้องปี 1 ก็จะมีสัญลักษณ์ป้ายชื่ออะไรแบบนั้น ให้งดเก็บหมดเลยนะ คือไม่รู้ว่าจะทางนั้นเขาจะมาเป็นเด็กเราอะไร

บ้าง เพราะตอนนั้นมันเหมือนเปิดศึกกันเลยระหว่าง ประวัติศาสตร์ กับดุริยางค์ (นิสิตปี 4 วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, สัมภาษณ์, 30 กันยายน 2559)

(2.2) ผลกระทบด้านการเรียน

ผลกระทบด้านการเรียนที่เกิดขึ้นกับกลุ่มผู้ปฏิบัติการที่แสดงออกถึงความรุนแรงและความเกลียดชังในสื่อสังคมออนไลน์ทางวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ได้มี การทำทัณฑ์บนกับกลุ่มผู้ปฏิบัติการที่กระทำการรุนแรง โดยหากมีการพบการใช้ความรุนแรงและความเกลียดชังอีก ทางวิทยาลัยดุริยางคศิลป์จะทำการพักการเรียน 1 ภาคการศึกษา และดำเนินคดีตามกฎหมาย

● สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

บทความเรื่อง รูปแบบ สาเหตุ และผลกระทบของการล่าแม่มดออนไลน์ในบริบทสังคมไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบ สาเหตุ และผลกระทบของปฏิบัติการล่าแม่มดบนสื่อสังคมออนไลน์ ผลการศึกษาพบว่า

รูปแบบของการล่าแม่มดออนไลน์มี 4 รูปแบบ ได้แก่

1) การเผยแพร่ข้อมูลส่วนตัว กล่าวคือ มีลักษณะการนำข้อมูลส่วนตัวของผู้เห็นต่างออกมาเปิดเผยภายในสื่อสังคมออนไลน์ ไม่ว่าจะเป็น ข้อมูลชื่อและนามสกุลจริง ข้อมูลด้านการติดต่อ ไม่ว่าจะเป็น ที่อยู่ เบอร์โทรศัพท์ อีเมล เป็นต้น ข้อมูลเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่ใช้อยู่ ข้อมูลด้านการศึกษา รวมไปถึงรูปถ่าย เพื่อที่จะนำไปสู่การประจาน หรือการคุกคามผู้เห็นต่าง

2) การด่วนตัดสินทางศีลธรรม กล่าวคือ กลุ่มผู้ปฏิบัติการได้ตัดสินผู้เห็นต่างว่ามีความผิด ไม่ว่าจะเป็นความผิดทางกฎหมาย หรือความผิดทางศีลธรรม ความผิดทางบรรทัดฐาน โดยไม่ได้พิจารณาถึงข้อเท็จจริงหรือหลักฐานเชิงประจักษ์ตามกระบวนการทางกฎหมาย เป็นหนึ่งในกระบวนการที่อาจนำไปสู่ความเกลียดชังต่อผู้เห็นต่าง

3) การคุกคาม ช่มชู้ ไล่ล่า ทั้งในโลกความเป็นจริงและโลกเสมือนจริง กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติการได้กลับได้มีการแสดงความคิดเห็นในเชิงช่มชู้เหยื่อ ว่าจะปฏิบัติการล่าแม่ดออนไลน์

4) การปฏิเสธที่จะอยู่ร่วมกันในสังคม กล่าวคือ เป็นปฏิบัติการในลักษณะการแสดงออกที่มีการสื่อความหมายในเชิงปฏิเสธการอยู่ร่วมกัน หรือกีดกันออกจากสังคม ทั้งในสังคมระดับมหาวิทยาลัยไปจนถึงสังคมระดับประเทศ ซึ่งอาจจะนำไปสู่ความรุนแรง หรือปลุกเร้าให้เกิดความรุนแรง หรือการสนับสนุนให้มีการใช้ความรุนแรงกับผู้ที่เห็นต่าง

ซึ่งการล่าแม่ดออนไลน์มีสาเหตุมาจากการถูกคุกคามความเชื่อหรือถูกดูหมิ่นสิ่งที่รัก และเคารพมาก การต่อสู้ทางการเมือง การมีแนวคิดหรืออุดมการณ์ในการมองปรากฏการณ์ทางสังคมที่ต่างกัน และการรับรู้และตีความขอบเขตเสรีภาพของการสื่อสาร (Free Speech) ไม่สอดคล้องกัน

โดยกระบวนการล่าแม่ดออนไลน์ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งต่อตัวผู้ล่าและผู้ถูกล่าทั้งทางด้านการเรียน การทำงาน สุขภาพ และการดำเนินชีวิตประจำวัน

จากผลการศึกษาถึงรูปแบบ สาเหตุ และผลกระทบของการล่าแม่ดออนไลน์ในบริบทสังคมไทย ซึ่งเป็นงานศึกษาที่ยังไม่เคยมีการศึกษาในประเด็นนี้โดยตรง แต่เมื่อทบทวนไปถึงประเด็นการศึกษาเรื่องการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง หรือแม้แต่งานศึกษาในเชิงพฤติกรรมการใช้สื่อสังคมออนไลน์และระดับการรู้เท่าทันสื่อของสังคมไทยแล้ว งานศึกษาชิ้นนี้ได้สะท้อนบทเรียนที่สำคัญ คือ สังคมมีความตระหนักถึงความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการล่าแม่ด และกำลังเรียนรู้เรื่องการรู้เท่าทันสื่อ แต่ก็ยังไม่มากพอที่จะต่อต้านกระแสความเกลียดชังที่เกิดขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นยังพบว่ามีความโน้มที่รูปแบบของปฏิบัติการจะมีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ (อภิเดช เตปิน : 2561) โดยสามารถอภิปรายผลการศึกษาได้ดังต่อไปนี้

1 ลักษณะของการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง (Hate Speech) ในสังคมเสมือนจริงมีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดความรุนแรงทางกายภาพ

ลักษณะของการสื่อสารความเกลียดชัง (อภิเดช เตปิน : 2559, น. 30) มีด้วยกันทั้งสิ้น 4 ลักษณะกว้างๆ ได้แก่ 1) การสื่อสารแห่งความเกลียดชังในลักษณะของการลดทอนคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ 2) การสื่อสารแห่งความเกลียดชังในลักษณะของการใช้ถ้อยคำ คำพูด ในการด่าทออย่างรุนแรง 3) การสื่อสารแห่งความเกลียดชังในลักษณะของการสร้างความเข้าใจผิด นำไปสู่การแบ่งแยก และ 4) การสื่อสารแห่งความเกลียดชังในลักษณะที่นำไปสู่ความรุนแรง และปฏิเสธการอยู่ร่วมกัน โดยผู้วิจัยมองว่ากระบวนการล่าแม่ดออนไลน์ เป็นการสื่อสารแห่งความเกลียดชังขั้นสูงสุดและเป็นการยกระดับจากความเกลียดชังไปสู่ความรุนแรง ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ ชาญชัย ชัยสุขโกศล (2552 : น.495-496) ที่มองแนวโน้มของการสื่อสารในอินเทอร์เน็ตว่า เทคโนโลยีการสื่อสารมีลักษณะข้ามสื่อ (Cross-media) ข้อมูลข่าวสารมีการไหลเวียนอย่างเข้มข้น และมหาศาล จนเกิดสภาวะ “มีแต่คนพูด ไม่มีคนฟัง” รวมไปถึงความรวดเร็วของการสื่อสารที่ผู้ใช้สามารถสร้างและส่งต่อเนื้อหาได้ทันที จึงทำให้สติในการใคร่ครวญ ไตร่ตรองของผู้ผลิต ผู้บริโภค หรือผู้ส่งต่อเนื้อหานั้นน้อยลง ยิ่งไปกว่านั้น เทคโนโลยีถูกนำไปใช้ในสถานการณ์ความขัดแย้ง ซึ่งอาจจะทำให้เกิดผลกระทบในวงกว้าง อาจถูกใช้ในแง่การโฆษณาชวนเชื่อ โจมตีและเกลียดชัง จนเป็นการส่งเสริมให้เกิดการใช้ความรุนแรงต่อฝ่ายตรงข้าม และที่สำคัญไปกว่านั้น ยังพบว่ารูปแบบการกระทำความผิดดังกล่าวสามารถเกิดขึ้นมาได้จากทุกภาคส่วน ไม่ว่าจะอยู่หรือไม่อยู่ในสองข้างของข้อขัดแย้งก็ตาม

ยิ่งในปัจจุบันเกิดการพัฒนาของเครือข่ายอินเทอร์เน็ตจนเข้าสู่ยุคเว็บ 2.0 ที่เกิดเป็นรูปแบบเว็บไซต์เครือข่ายสังคมออนไลน์ เกิดการเชื่อมโยงผู้ใช้ให้สามารถแสดงความคิดเห็นซึ่งกันและกันได้ จนนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่าการประมวล

ปัญญาแบบร่วมกัน (Collective Intelligence) แต่ด้วยลักษณะอันเปิดกว้างฉับพลัน และการยืดหยุ่นของการสื่อสารในเว็บ 2.0 ก็ทำให้มีความเสี่ยงเพิ่มมากขึ้นที่จะเกิดการละเมิดทั้งในเชิงลิขสิทธิ์ของเนื้อหา และการละเมิดในลักษณะอื่น ไม่ว่าจะเป็นการหมิ่นประมาท ทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียง การละเมิดสิทธิส่วนบุคคล การจำกัดเสรีภาพในการแสดงออก ไปจนถึงการฉ้อโกง หลอกลวง หรือประกอบอาชญากรรม ซึ่งล้วนเสี่ยงต่อการสร้างการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง

กล่าวโดยสรุปแล้ว ลักษณะของการสื่อสารแห่งความเกลียดชังโดยเฉพาะเมื่อถูกสร้างหรือผลิตซ้ำในสื่อสังคมออนไลน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเทคโนโลยีเว็บ 2.0 และถูกนำไปใช้ในบริบทของความขัดแย้งหรือการคิดต่าง มีแนวโน้มที่จะนำไปสู่ความรุนแรงที่ไม่สามารถควบคุมได้ เพราะไม่ใช่ความรุนแรงที่เกิดจากคู่ขัดแย้ง แต่เป็นความรุนแรงและความเกลียดชังที่เกิดจากใครก็ได้ในขอบเขตของสังคมออนไลน์ที่กว้างขวางและเป็นพลวัต

2 เส้นแบ่งระหว่างการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง (Hate Speech) และเสรีภาพในการสื่อสาร (Free Speech)

ความหมายของเสรีภาพในการพูดและการแสดงความคิดเห็น (Free Speech) เครือข่ายสันติวิธี (2555) ได้อธิบายไว้ว่า Free Speech คือ การวิพากษ์วิจารณ์ ให้ความเห็น บนความไม่หยาบคาย เคารพความแตกต่าง เห็นไม่เหมือนกันก็ไม่ล้อเลียนกัน เคารพในเหตุผลส่วนตัวของแต่ละฝ่าย ไม่บังคับให้ใครเชื่ออย่างที่เราเชื่อ วิพากษ์วิจารณ์โดยอยู่บนพื้นฐานของความไม่มุ่งอาฆาตมาดร้าย ทำลายให้ผู้อื่นเสื่อมเสียหรือลดคุณค่าในความเป็นมนุษย์ของบุคคลอื่น เสรีภาพในการสื่อสารเป็นการเมืองว่าด้วยเรื่องการสื่อสารความคิดของบุคคลผ่านการพูด รวมไปถึงพฤติกรรมใด ๆ ในการแสวงหา ได้รับและนำเสนอข้อสนเทศหรือความคิดโดยไม่คำนึงถึงสื่อที่ใช้ ในทางปฏิบัติสิทธิในเสรีภาพการพูดมิได้มีสมบูรณ์ในทุกประเทศ และสิทธินี้โดยทั่วไปมักถูกจำกัด เช่นเดียวกับการหมิ่น

ประมาท การดูหมิ่นซึ่งหน้า ความลามก และการยุยงให้เกิดอาชญากรรม ซึ่งในปัจจุบันเส้นแบ่งระหว่างการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง (Hate Speech) และเสรีภาพในการสื่อสาร (Free Speech) ไม่มีความชัดเจน โดยจะขึ้นอยู่กับ การพิจารณาจุดมุ่งหมายของการสื่อสารนั้นๆ ว่ามุ่งทำให้เกิดความเสียหายหรือไม่ ถ้าหากไม่มีจุดมุ่งหมายดังกล่าวก็ยังไม่ถือว่าเป็นเข้าข่ายของการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง แต่ปัญหาคือเราไม่อาจรู้ถึงจุดมุ่งหมายของการสื่อสารที่แท้จริงนั้นได้ ยิ่งไปกว่านั้นเส้นแบ่งของเสรีภาพในการสื่อสารนั้นยังแตกต่างกันออกไปในแต่ละวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ การตีความ สังคมไทยไม่สามารถสร้างความสมดุลระหว่างเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นกับการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง เห็นได้จากกรณีศึกษา การรับน้องแบบโหดสส หากมองตามหลักการของเสรีภาพในการสื่อสารแล้ว การแสดงความคิดเห็นของอาจารย์ลลิตายังถือว่าเป็นเสรีภาพในการสื่อสาร เพราะไม่ได้มีการยุยงให้เกิดความเกลียดชัง หรือความรุนแรง แต่เป็นการแสดงออกเพื่อต้องการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอันจะเป็นประโยชน์ต่อสังคม แต่ในทางกลับกัน เมื่อเกิดความไม่ชัดเจนและปล่อยให้เส้นแบ่งของ Free Speech กับ Hate Speech ขึ้นอยู่กับวิจารณ์ญาณ หรือการตีความส่วนบุคคลแล้ว ด้วยอคติ ด้วยวัฒนธรรม ด้วยค่านิยม ที่ถูกปลูกฝังกันมาของกลุ่มผู้ปฏิบัติการ จึงตีความการกระทำของอาจารย์ลลิตาเป็นการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง และนำไปสู่ความรุนแรงในที่สุด ยิ่งไปกว่านั้นในบริบทสถานการณ์ความขัดแย้งของสังคมไทยในปัจจุบัน ทั้งความขัดแย้งในสังคมเล็กๆ อย่างสังคมในมหาวิทยาลัย ไปจนถึงความขัดแย้งระดับประเทศ ที่มีการแบ่งขั้วอำนาจทางการเมืองอย่างชัดเจน ปัญหาความไม่ชัดเจนของเส้นแบ่ง จึงทำให้ Free Speech ถูกใช้เป็นข้ออ้างในการสร้าง Hate Speech มากขึ้นในบริบทของความขัดแย้ง เป็นเครื่องมือหนึ่งในการโจมตีผู้เห็นต่าง มากกว่าที่จะเป็นการเรียกร้องหาเสรีภาพในการสื่อสารและแสดงออกตามหลักของสิทธิ เสรีภาพอย่าง

แท้จริง เช่นในกรณีของการวิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีการบิดเบือนข้อมูล การแสดงความคิดเห็นของก้านรูป และนำมาเผยแพร่ต่อในฐานะของเสรีภาพ การสื่อสาร แต่จุดมุ่งหมายจริงๆ แล้วต้องการสร้างให้เกิดความเกลียดชังต่อกัน ก้านรูป จึงถือว่าเป็นการกระทำที่เข้าข่ายการสื่อสารแห่งความเกลียดชัง

● ข้อเสนอแนะ

บทความเรื่อง รูปแบบ สาเหตุ และผลกระทบของการล่าแม่มดออนไลน์ ในบริบทสังคมไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบ สาเหตุ และผลกระทบของ ปฏิบัติการล่าแม่มดบนสื่อสังคมออนไลน์ ผลการศึกษาที่สำคัญ นอกเหนือไป จากรูปแบบ สาเหตุ และผลกระทบของการล่าแม่มดออนไลน์แล้วนั้น สิ่งที่สะท้อนออกมาจากรูปแบบทั้ง 4 ที่เกิดขึ้น รวมไปถึงพัฒนาการของรูปแบบความรุนแรงทางสังคมที่เพิ่มขึ้นตามพลวัตของเทคโนโลยีนั้น คือ **เรื่องการรู้เท่าทันสื่อ รวมไปถึงพฤติกรรมการใช้สื่อสังคมออนไลน์ที่ไม่ตระหนักถึง “จรรยาบรรณ สำหรับผู้ใช้อินเทอร์เน็ต (Netiquette)” ของผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์** ดังนั้นแล้วผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อค้นพบที่น่าสนใจคือประเด็นเรื่องของการรู้เท่าทันสื่อของสังคมไทย ที่ระดับการรู้เท่าทันสื่อของสังคมไทยยังอยู่ในขั้นเริ่มต้น ไม่สามารถต่อต้าน กระแสความเกลียดชังในสังคมออนไลน์ได้ ดังนั้นแล้วควรศึกษาเพิ่มเติมทั้งใน ประเด็นแนวทางการสร้างการรู้เท่าทันสื่อของผู้ใช้อินเทอร์เน็ตและประเด็น แนวทางการลดกระแสความเกลียดชังในสื่อสังคมออนไลน์ และจากผลการ ศึกษาพบว่า ระดับการรู้เท่าทันสื่อแปรผกผันกับระดับความรุนแรงที่เกิดขึ้น จากปฏิบัติการความขัดแย้งในสื่อสังคมออนไลน์ แต่งานศึกษานี้เป็นงาน ศึกษาเชิงคุณภาพยังขาดข้อมูลเชิงปริมาณมาสนับสนุน ดังนั้นแล้วสามารถศึกษา

หาความสัมพันธ์ของระดับการรู้เท่าทันสื่อกับระดับความรุนแรงในเชิงปริมาณ

2. การใช้งานสื่อสังคมออนไลน์ควรมีการกำกับดูแล ซึ่งผู้วิจัยได้เสนอ แนวทางการกำกับดูแลอินเทอร์เน็ต ใน 3 รูปแบบใหญ่ ได้แก่ การกำกับดูแล โดยตรง (Direct Regulation) การกำกับดูแลตนเอง (Self-Regulation) และการกำกับดูแลร่วมกัน (Co-Regulation) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 การกำกับดูแลโดยตรง (Direct Regulation)

เป็นการกำกับดูแลโดยหน่วยงานของภาครัฐ ได้แก่ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม ผ่านการบังคับใช้กฎหมายต่างๆที่เกี่ยวข้อง เช่น ประมวลกฎหมายอาญา หรือ พระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ เป็นต้น โดยผู้วิจัยได้เสนอแนวทางให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการกำกับดูแล 6 แนวทาง ได้แก่ การสร้างองค์กรกลางในการกำกับดูแล การจัดอันดับเนื้อหาอินเทอร์เน็ตอย่างเหมาะสมและชัดเจน การประสานความร่วมมือกับผู้ให้บริการเนื้อหาอินเทอร์เน็ต ส่งเสริมการรู้เท่าทันสื่อ สร้างจรรยาบรรณสำหรับผู้ใช้อินเทอร์เน็ต และส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการกำกับดูแล

2.2 การกำกับดูแลตนเอง (Self-Regulation)

เป็นการกำกับดูแลในระดับปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มบุคคลรวมตัวกันเพื่อสร้างอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมของกันและกัน เช่น การสร้างและบังคับใช้กฎ ระเบียบ กติกา มารยาท ในการใช้พื้นที่ของแต่ละสังคมออนไลน์ หรือการแต่งตั้งผู้ดูแลระบบในการกลั่นกรองเนื้อหา เป็นต้น ซึ่งก็มีการดำเนินงานบ้างแล้วในบางสื่อสังคมออนไลน์ ดังนั้นแล้วผู้วิจัยได้เสนอแนวทางการกำกับดูแลอินเทอร์เน็ตด้วยการดูแลตนเองเพิ่มเติม ไว้ 3 แนวทางใหญ่ ได้แก่ มีการกำหนดค่าความเป็นส่วนตัว การเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการกำกับดูแลอินเทอร์เน็ต และการรณรงค์ให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้สื่อสังคมออนไลน์อย่างสร้างสรรค์และส่งเสริมให้เกิดการรู้เท่าทันสื่อสังคมออนไลน์

2.3 การกำกับดูแลร่วมกัน (Co-Regulation)

เป็นการกำกับดูแลผ่านการที่ภาครัฐ ได้มอบอำนาจให้ภาคเอกชน รวมถึงภาคประชาสังคม ได้ร่วมพัฒนาไปพร้อมๆกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการบังคับใช้กฎ กติกา มารยาท หรือมาตรฐานร่วมกันในการกำกับดูแลในภาคส่วนนั้นๆ เป็นเสมือนตัวกลางเชื่อมระหว่างการกำกับดูแลโดยตรง ที่มักจะถูกต่อต้านจากประชาชน และการกำกับดูแลตนเองที่ไม่มีอำนาจในการต่อรอง หรืออำนาจในการควบคุมสังคมในภาพรวมได้ ซึ่งในปัจจุบันถือว่าเป็นรูปแบบการกำกับดูแลที่เห็นผลมากที่สุด โดยสามารถแบ่งบทบาทในการกำกับดูแลอินเทอร์เน็ตนั้น แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ขับเคลื่อนเรื่องการปกป้องเด็กและเยาวชนจากเนื้อหาที่ไม่เหมาะสม กลุ่มที่ขับเคลื่อนเรื่องการส่งเสริมสิทธิเสรีภาพและการแสดงออกบนอินเทอร์เน็ต และกลุ่มที่ขับเคลื่อนเรื่องความปลอดภัยในการใช้งานอินเทอร์เน็ต ดังนั้นแล้วผู้วิจัยจะนำเสนอแนวทางการกำกับดูแลร่วมกันเพิ่มเติมจากแนวทางการดำเนินงานในปัจจุบันบางประเด็น ได้แก่ ทุกภาคส่วนต้องมีส่วนร่วมกันอย่างมากในประเด็นการปกป้องข้อมูลส่วนตัวของผู้ใช้งานอินเทอร์เน็ต และควรมีการส่งเสริมความร่วมมือด้านการกำกับดูแลอินเทอร์เน็ตในเชิงสหวิทยาการ

ซึ่งการนำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายประเด็นแนวทางการกำกับดูแลทางอินเทอร์เน็ตไปใช้ ต้องคำนึงถึงหลักเสรีภาพในการสื่อสาร และหลักสิทธิมนุษยชนเสมอ

เอกสารอ้างอิง

- iLaw Freedom. (2555). **ฐานข้อมูลคดี “ก้านธูป”**. สืบค้นเมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2560, จาก <<https://freedom.ilaw.or.th/case/236>>
- king, F. X. (1991). *Witchcraft and Demonology*. New York: Crescent Books.
- อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2548). ขบวนการล่าแม่มด : ความมกมายหรือความบ้าคลั่ง. **วารสารรามคำแหง**, 22(3), 40-55.
- Lalita Hanwong. (2558). สืบค้นเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2558 จาก <<https://www.facebook.com/lalita.hingkanonta>>
- ขวัญชนก ตายยัง. นิสิตปี 4 ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. สัมภาษณ์, 17 กันยายน 2559
- คนเล่าเรื่อง. (2551). **เรากำลังอยู่ในยุคล่าแม่มด (ทางการเมือง)**. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2558, จาก <<http://www.oknation.net/blog/past/2008/12/01/entry-1>>
- ชาญชัย ชัยสุขโกศล. (2552). **เทคโนโลยีการต่อสู้ทางการเมืองโดยใช้ความรุนแรง: ศึกษากรณีอินเทอร์เน็ตในประเทศไทย**. (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต). กรุงเทพฯ: สาขาวิชารัฐศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธนัชชนม์ ธนาธิป-ปริพัฒน์, (2557). **การก่อรูปของอำนาจที่นำไปสู่ยุคล่าแม่มด**. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2558, จาก <<http://www.prachatai.com/journal/2014/07/54706>>
- ธเนศ วงศ์ยานนาวา. (คำนำเสนอ). (2558). **ล่าแม่มด**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- นิสิตปี 4 วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. สัมภาษณ์, 30 กันยายน 2559

- พิรงรอง รามสูต. (2556). *การกำกับดูแลสื่อออนไลน์ที่เผยแพร่เนื้อหาที่สร้างความเกลียดชัง*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษานโยบายสื่อ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิรงรอง รามสูต. (2558). *ประทุษวาจากับโลกออนไลน์*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา (โครงการจัดพิมพ์คปไฟ)
- มติชนออนไลน์. (26 พฤษภาคม 2553). *ก้านรูป ขอลื่อนรายงานตัวคดีหมิ่นเบื้องสูง*. สืบค้นเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2559 จาก <<http://hilight.kapook.com/view/48973>>
- มติชนออนไลน์. (26 พฤษภาคม 2553b). *ลือ! ก้านรูป ได้ทุนไปเรียนนอก*. สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2559 จาก <https://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1325860210>
- ลลิตา หาญวงศ์. อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. สัมภาษณ์, 10 กันยายน 2559
- สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. (24 มกราคม 2560). *พฤติกรรมการใช้อินเทอร์เน็ต*. สืบค้นเมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม 2560 จาก <<http://nidapoll.nida.ac.th/index.php?op=polls-detail&id=318#>>
- สุภางค์ จันทวานิช. (2557). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิเดช เตปิน. (2559). *ปฏิบัติการต่อคนเห็นต่างและปฏิบัติการโต้กลับโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ : สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา), บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิเดช เตปิน และสุรางค์รัตน์ จำเนียรพล. (2561). ปัจจัยที่ส่งผลต่อระดับความรุนแรงจากปฏิบัติการต่อคนเห็นต่างและปฏิบัติการโต้กลับโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์*, 26(2), 251-274.